

Jesenice dz

39

KOŠIR, S.

Sma...

OBČINSKA KNJILNICA JESENICE

320097593

COBISS •

nko Košir

Smā táčē pa n'č dr'gáčē

Smo kakršni smo

Košíř Stanja

Sma táce pa n'č dr'gáčě

Smo kakrtaj smo

Idz 20097593

Košir Stanko

Smā tácé pa n'č dr'gáčē

Smo kakršni smo

2002

Stanko Košir

Smā tácé pa n'č dr'gáčē

Smo kakršni smo

Napisal, uredil in založil avtor: Stanko Košir

Fotografije, razen šol in učiteljic avtor: Stanko Košir

Dialektološko uredil avtor: Stanko Košir

Slovnični del lektorirala: prof. Mira Smolej

Tisk: Medium Zabreznica

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(497.4-16)

811.163.6'282(497.4-16)

398.9(497.4-16)

KOŠIR, Stanko

Smā tácé pa n'č dr'gáčē = Smo kakršni smo / Košir Stanko ;
[fotografije, razen šol in učiteljic Stanko Košir].

- Gozd Martuljek : samozal., 2002

116592640

Slika na naslovni strani: Bukavjeva domačija (Bukavjê)

Foto: avtor Stanko Košir

Prosvetilo

Knjigo posvečam vam fizičnim delavcem vseh strok in kategorij, ki klonete, ker se ne zavedate, da ste člen verige, ki nekaj pomeni samo, če je cela. Mogoče premalo tudi tega, da je vsako pošteno delo častno, predvsem pa ne, da vam nihče ne bo mogel očitati kam ste z vašim početjem ta naš svet pripeljali.

Stanko

Jesenice dz

39

KOŠIR, S.

Sma...

OBČINSKA KNJIZNICA JESENICE

320097593

COBISS

1. del

UVOD

“Uh kakšen je”, radi rečemo, če je nekdo le malo drugačen od drugih, oziroma kot smo si ga sami zamišljali. Ne ravno tak, ampak drugačen pa ni samo on, pač pa mi vsi, smo takšni in nič drugačni, pri tem pa seveda nič krivi. Končno ne vem zakaj bi sploh morali biti, saj smo vendar živa bitja in nismo narejeni vsi po enem kopitu. To je veljalo za posameznike, kot cele generacije in že vsa obdobja. Res pa je eno. Ljudje so bili iz ene generacije v drugo drugačni, *ne pa bolj* pokvarjeni. Za zdajšnjo velja posebej to, da so za nas stare vsa negativna početja bolj opazna, ker so pač manj ali pa celo nič prikrivana.

Bistvenih razlik torej nikoli ni bilo, ker ljudje so bili vedno samo ljudje pa nič drugega. Vedno so se rojevali z vsemi prirojenimi pozitivnimi in negativnimi lastnostmi. Med negativne sodita nedvomno želji po čimveč imeti in nič dati. Obe je možno s prizadevnostjo in zgledi odgovornih, kar so nedvomno starši, šole in vsi, ki naj bi bili za to tu, nekoliko ublažiti, nasprotno pa tudi še poslabšati. Odvisno je torej od vzgoje, zgledov, danih priložnosti in končno od načina ugotavljanja in preprečevanja nedovoljenega oz. prepovedanega.

Po vrstnem redu bi moral nekaj reči o nekdanji in ker sem star, tudi moji vzgoji. Ker pa sta nekdanja vzgoja in izobrazba tema tega dela knjige, boste nekaj o tem še brali. Kakšni sta zdaj, pa mislim, da vemo. Sam sem prepričan, da nam manjkajo: trda roka, lepi zgledi in fizično delo, pa ne samo otrokom in mladini. O zgledih, ki so jih bili deležni nekdanji otroci in mladi od staršev in ostalih ne vem veliko povedati. Ko sem bil otrok in še nekaj let pozneje, se je pri nas samo delalo, hodilo v cerkev in dosti molilo tudi doma. Slab zgled je dajal tisti, ki je zanemaril versko dolžnost, nerad delal, tepel živino, grdo klet, kar je bilo seveda tudi greh, mogoče pa počel še kaj, česar se več ne spomnim.

Če je slučajno prišlo do kraje pridelkov na polju ali dreves v gozdu, je bil izid odvisen od marsičesa. To so bili seveda redki in posamezni primeri, ki pa se niso obešali na véliki zvon, kot se je reklo obširnemu razpravljanju. Ne zaradi storilcev, ki bi si bili to še kako zaslužili, pač pa njihovih domačih, ki pri tem niso bili krivi.

Znan mi je primer, ko je gospodar zasačil domačina s polno vrečo koruznih storžev, ki jih je nalomil prav na njegovi njivi. Storilec je vrgel vrečo (žaklj) pred gospodarja in rekel dobesedno tole: "Tlě ga máš pa mē āncájgí, č' mē úpáš, á b' rád pāfl'v!" To je pomenilo dobesedno: "Tu jo imaš pa me prijavi, če si upaš, in če bi rad pogorel!" Tako je seveda ostalo. Za dogodek se je sicer zvedelo, kdo je bil tat, pa je šlo z njima v grob. Kot sem rekel, samo zaradi nič krivih domačih pa še pogoreti takrat, ko ni bilo požarnih zavarovanj, bi pomenilo propad domačije.

Takih zgledov, kot smo jim priča zdaj, nekdam na vasi in celo na deželi, ni mogel dajati nihče. Seveda pa nisem prepričan, da je bilo povsod vse samo lepo in prav. Ve se, da o takih stvareh nista poročala ne župnik v cerkvi in ne občinski sluga po maši na prostoru pred cerkvijo (na gárícě). Tudi časopisi, če so jih ljudje sploh imeli in vsi znali brati, o tem niso poročali.

Za tiste, ki niso preveč zares jemali božjih, predvsem pa šeste zapovedi, je seveda bilo nekaj priložnosti. Mislim pa, da so bili včasih vsi, predvsem pa moški, zadosti verni, da zapovedi niso prepogosto kršili.

Glede na kraj moram ugotoviti, da je bilo nekdam malo tega, kar bi se dalo pred sokrajani skriti, še manj pa prodati ali posredovati naprej. Česar pa ni bilo, se ni moglo krasti. Avtomobili, kolesa, orodje, radijski sprejemniki, in mobiji, torbice itd, so sodobna vaba. Kako bi se vedli ljudje ob vsem tem nekdam, pa se sprašujem tudi sam.

Da pa ne bo vse samo v znamenju nekekega poštenja, je pa treba vedeti tudi to, da so že davno tega delovali cestni roparji, ki so svoje žrtve, predvsem spremljevalce poštних kočij celo pobijali. Spominjske table, ki so bile pribite po drevju ob cesti, so spominjale nanje. Nekaj že čisto obledelih in nečitljivih, pribitih na smreke, ob cesti na Tabrah, približno tam, kjer zdaj gradijo čistilno napravo, se celo sam spomim.

Kakšne so bile nekoč kaznovalne metode, se ne ve. Če so razbojnika prijeli, so ga gotovo obglavili. Zopet pa se ne ve, če se je o tem kaj govorilo.

Kako so obravnavali tatove, ko sem bil sam še otrok, se ne spomnim. Niti tega ne, če jih je kaj dosti bilo. Vem pa za nekatere izpred približno petdeset let. Po drugi svetovni vojni torej. Oseba, ki je pone-

verila takratnih petsto tisočakov, je odsedela pet let, druga za približno dvestopetdeset tisoč pa tudi dve leti. Primera sta bila, kot vem, precej osamljena, čeprav so bili težki povojni časi, ko so se mnoge družine komaj prebijale. Moglo bi se jih bilo zgoditi več, pa se jih ni, kar pomeni, da so bile razmeroma visoke kazni učinkovite.

To je bilo seveda pred davnimi leti. Odtlej, so se razmere, ki so rezultat drugačne vzgoje, zgledov, priložnosti, in načina obravnavanja nedovoljenega, občutno spremenile. Kako bi se vedli nekdanji krajan, v današnjem času pa lahko samo ugibamo. Star pregovor, ki sem si ga dobro zapomnil glasi "V prazni hiši ni težko biti pošten." Toliko naj bo za uvod v prvi del.

VZTRAJAM

Ob izidu prve knjige sem bil prepričan, da je zapisano vse, kar bi moglo koga zanimati v zvezi z življenjem naših prednikov v vaseh Rute in Srednji Vrh. Še trdneje, ko mi je uspel tudi *Slovar* rutarških in srenških narečnih besed, s kar nekaj nad osem tisoč domačimi govornimi gesli. Prepričanje pa je splahnelo, ko mi je neki znanec rekel dobesedno tole: "Kronika ti je uspela, domačih besed pa ti manjka v besednjaku najmanj polovica." To je bila torej njegova ugotovitev in o tem sem bil celo sam delno prepričan. Brez pomišljanja sem se odločil, da ne bom odnehal ampak vztrajal in v spomin skušal priklicati čimveč naših, še vedno nenapisanih govornih besed in jih v pisni obliki posredovati tistim, ki jih bodo znali ceniti in nepopačene posredovati naprej.

In res, trudim se pa celo uspevam. V spomin vabim dogodke iz bližnje in daljnje preteklosti, pri čemer pa je zanimivo to, da se včasih kar vidim med davno živečimi vaščani tam, kjer se je nekaj zanimivega dogajalo, delalo, govorilo, koga opravljalo, ga grajalo, mogoče svarilo, zasmehovalo ali opozarjalo, mu lahko celo grozilo, nad njim robantilo, se s kom šalilo, prav posebno veliko pa pelo pesmi z domačimi besedili.

Naj je šlo za karkoli, vedno in povsod se je slišala samo domača beseda. Med izjavami, neglede komu so bile namenjene, je bilo izrečenih vse polno domačih, zdaj zame pomembnih besed. Prav te so, ki jih zbiram in hočem v sklopu izjav posredovati vsem, ki jih bodo z zanimanjem prebirali, si jih zapomnili in kot kulturno dediščino, na primeren način naprej posredovali. Ti ljudje se jih gotovo ne bodo sramovali, ker se zavedajo, da so del govorice naših prednikov, torej tudi njihovih staršev. Za nas vse je bil namreč domači govor materin jezik, nekdam prva in edina slovenščina.

S spomini, moram priznati, nimam težav. Mogoče se zdi komu smešno, če rečem, da ima nekaj zaslug za to celo moja starost. Zaradi nje sem se poslovil od skal, vrhov, grebenov in tudi grabnov. Celo hribi, ki so sicer porasli, pogled z njih pa je samo navzdol, mi niso več namenjeni. Na eno in drugo me zdaj vežejo le še spomini. Zbirka

nekaj zanimivih naravnih eksponatov od tam gori mi spomine uspešno dopolnjuje.

Ker je starostno odrekanje nekaj normalnega, saj čaka slehernega, ki prej ne umre, sem se z njim že sprijaznil. Vztrajam tu spodaj, hodim po poljih, senožetih, pašnikih in gozdovih. Zaradi zanimivih naravnih figur, ki so bile vseskozi moj hobi, se nisem odrekel niti produ, do koder jih prinašata voda in grušč. Nekaj zanimivih njihovih posnetkov boste našli med tekstom v knjigi.

Kjer ni poti, uporabljam bližnjico, čemur bi se po domače reklo, da "gr'm, ki na gih". V mislih sem seveda vedno tam, kjer se je včasih kaj zanimivega dogajalo. Kaj vse pa se je, prav tu, nekje blizu ali mogoče nekoliko stran, bi težko napisal. Prav zanimivo pa je, da se mi včasih po glavi motajo celo izjave o namišljenih dogodkih, ki bi se bili lahko ali bi se celo morali tam nekje dogajati, pa se ne vem zakaj niso.

Da se je povsod tam govorilo samo po domače, vemo vsi. Malo kdo pa ve, da so bila ta dogajanja pospremljena s številnimi neresnimi, nič lepimi in šaljivimi izjavami, pogosto s kar grdimi opazkami in primerjavami, raznimi vzdevki, vam moram pa šele povedati. Ob takih priložnostih, so nastajale prav te narečne izjave, ki se jih zdaj spomnim. Kot že večkrat, mi bodo prišle prav pri pisanju tudi te knjige. Moj osnovni material za nastajanje vseh knjig, so zmeraj bile.

Če bi zdaj kdo želel vedeti, zakaj so za mene prav te izjave tako zelo pomembne, da jih pišem, mu povem, da je v vsaki od njih, vsaj po ena naša govorna beseda, ki je kljub tolikšnemu številu že napisanih, še vedno nikjer nisem uporabil. Jo pa seveda *hočem*, ker je vsaka en del naše govorice. "šprahe" Dragocena kulturna dediščina in ne sme v pozabo.

Bralcem se opravičujem, če bodo med branjem te knjige ugotovili, da so nekaj podobnega že nekje prebrali. V njej sem namreč napisal kar precej o nekdanji oz. naši vzgoji.

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE

Na začetku boste prebrali nekaj zanimivosti v zvezi z načinom izobraževanja naših prednikov. Ker sem star, seveda tudi o meni in meni enakih. Napisanega je nekaj o vzrokih, zakaj so se naši predniki vedli drugače, kot smo se npr. mi pozneje, posebno pa še, njihovi stanovski kolegi danes.

Ker sem želel biti čimbolj temeljit, nisem mogel obiti samega sebe, sem pač eden tistih, ki sem vse kar bo napisano podoživljal in prav zato tudi pomnim.

Mogoče bo imel kdo od bralcev občutek, da vsiljujem svoj življenjepis, kar pa, verjemite mi, ni. V življenju sem ga namreč kot uslužbenec, zaradi stalnih sprememb oblasti in režimov pisal tolikokrat, da se mi danes gnusi. V tem primeru gre zgolj za pojasnilo razlik, ki so nastale pri vzgoji in izobraževanju med generacijami. Prav zaradi njih, prihaja med ljudmi do raznih ugibanj, zmotnih trditev in celo razhajanj.

Zdaj pa najprej nekaj, kar mogoče ne sodi ravno tu sem, je svojevrstno pojasnilo in del našega domačega narečja pa najbrž ne bo preveč narobe, če tu ostane.

“Svet je krivičen.” Take in podobne izjave so izrekli že tisti, ki so živeli davno pred nami. Ene, ki spada mednje, se spominjam iz svojega otroštva. Sam ne vem, zakaj sem jo vzel tako zelo resno. Mogoče zato, ker so jo izrekli moj stari oče, tj. Zgornji Zimovc, med pogovorom s stricema in sosedom. Premajhen sem še bil, da bi lahko razumel, o čem je tekla beseda. To seveda danes, predvsem pa na tem mestu, ni niti pomembno. Govorili so gotovo o nekom, ki je postal po krivici nekoga predmet obsojanj in ugibanj med ljudmi. Pri tem pa mislim, da niti oni niso bili enotnega mišljenja. To trdim, ker so oča enemu od njih, kar z nekoliko povišanim glasom rekli: *Ná absóji, ki ta u tri dni, č' š' sam nis' gviš'n pr' čem sč, kdu' 'ma prstê umés pa ée j' ta práv ūrzh!* To naj bi pomenilo: “Ne sodi prehitro, če niti sam ne veš, kdo stoji za tem in v čem je sploh vzrok.” Očevo opozorilo mi je bilo tako všeč, da se mi je vtisnilo globoko v spomin. Za mene je bilo upoštevanja vreden nasvet, ki sem ga v življenju upošteval tudi sam, pred-

vsem v pogovorih z ljudmi z različnimi mišljenji. Vedno pa takrat, ko se je bilo treba odločiti za ali proti pa tudi takrat, ko se je bilo treba odločanju samo ogniti. Zadnja narečna beseda v očevi izjavi je bila "urž'h", ki je v tem primeru pomenila vzrok za pretehtano odločanje. Prav njo sem si tudi posebno zapomnil. Rabil sem jo pri pisanju narečnih pripovedi, v mislih pa imel že med razmišljanjem o njihovem različnem pomenu.

Mi, tu živeči krajani, uporabljamo to besedo v domačem govoru zelo pogosto, tudi takrat, ko ima v stavku različen pomen. Konkretno kakšen pa nam vedno pove vsebina stavka. Napisal sem nekaj praktičnih primerov in v prvem uporabil prav ta samostalniček "urž'h".

Č' j' sê cê k'j zabásavó, j' biv zméram ki ān urž'h.

Če se je nekje zataknilo, so vedno samo njega obsojali.

Prav ki zato, k' j' ga an ta prvê usékav, jê biv vs'ga urž'h.

Samo zato, ker je udaril prvi, je bil vsega kriv.

P'jan'c j' biv, pá za vsê sá, ki nj'ga urž'h deválê.

Bil je pijanec in vsi so ga za vse obsojali.

Za vsáka tr'paríja j' znáv urž'h paj'skatê.

Za vse neumnosti je našel vzrok.

Že napréj jê m'v urž'h pašt'déran.

Izgovor je imel že vnaprej pripravljen.

N'č drúj'ga, kak'r ki nā urž'h jê čakáv.

Samo na priložnost je še čakal.

Urž'h j' bvā pá, njê préjšnja baléz'n.

To so bile posledice njene prejšnje bolezni.

K' j' s' mō urž'h panúdu, j' ga zagrábu.

Čim se mu je ponudila možnost, jo je izkoristil.

Da j' tē pa tolê grátavó, s' mógu métē pa ta práv' urž'h.

Za dosego tega cilja, si moral imeti res dobro podlago.

Kagā pa za án urž'h j' m'v, da j' ga nōt'r patváču?

Le kakšen namen je imel, da ga je ovadil?

An urž'h j' že mógu métē.

Neki cilj je moral zasledovati.

Z urž'hám kak'r, da nékagá jišê, j' pr'sú samú, da j' já vídu.
Prišel je s pretvezo, da nekoga išče, samó da jo je videl.

Ker pa ta naš "urž'h" ni edina naša govorna beseda, ki v pravilni slovenščini pomeni eno, nekaj več pa v narečju, nadaljujem še z enim od narečnih glagolov t j. "tišatē".

Ki sam ad sēbê j' mō pamágav gáravc tišatē.
Brez da bi ga bil prosi, mu je pomagal riniti ročni voziček.

Pár j'h j' mógu fásatē, da j' sê navádu gōb'c tišatē.
Biti je moral nekajkrat tepen, da se je naučil molčati.

Fest j' ga mógvō nékam tišatē, da j' šu ki mém' šánka u s'krét.
Moralo se mu je zares nekam muditi, da je šel mimo točilne mize naravnost v WC.

Ta nów' čévljē sá ga jēlē tak' tišatē, da j'h j' mógu do djátē.
Novi čevlji so ga začeli žuliti in moral jih je med potjo sezuti.

Br'z ād'n drúj'ga nista mōgva, gvavē sta skoz' ki vk'p tišava.
Glavi sta stikala, saj eden brez drugega nista zdržala.

Navadu s'm sê tud' pr' léžē āči vk'p tišatē.
Naučil sem se ležati z zaprtimi očmi.

Ni dóbro u seb' tíšátē, č' tē k'j ni pa vóljē.
Preveč vase zaprt biti, ni ravno priporočljivo.

A mó'rš skoz' ki ta v nj'gá tíšátē?
Ali moraš res vedno riniti vanj?

Naváj'n jê d'nár ki damá tíšátē, drúj'm pa dúž'n bitē.
Ima navado držati denar doma, imeti pa dolgove.

Jénji ta u dr'nj tišatē, s' já n'č na bōš pr'ftéráv!
Nehaj riniti v maso ljudi, če veš, da na času ne moreš pridobiti!

Dé t'j d'nar u várž't, s' ga ni tréba skoz' ki v pēstē tišatē!
Spravi denar v žep, ni ti ga treba stiskati v pesti!

J'g j' jēvo v'n tišátē, drúj' urémê bō.
Jug pritiska, vreme se bo spremenilo.

Abá sta mógva dúrē fest có tišátē, da njéjo ni pr'gvāvtvāv.
Krepko sta morala močno držati vrata, da ju ni premagal.

Paglēj krta, kaj prsti mórē pr'd s'bō tišátē!
Oglej si krta, koliko prsti zmore riniti pred seboj!

Túd' rob ád gát s' ga ni sm'v tišátē, káj' j' biv aklj'h.
Niti rob spodnjic se ni smel kože dotikati, toliko je bil občutljiv.

Pr' srcó j' ga jěvó tišátē, akó j' pádu pa l'ki j' um'rv.
Pri srcu ga je začelo stiskati, zgrudil se je in bil takoj mrtev.

Ni ga jénjáv za gúrg'lj tišátē, v'hkó b' ga biv zadāju.
Ni ga nehal daviti, skoraj bi ga bil zadavil.

Kalénē b' bvá mógva vk'p tišátē, namést' s' j'h azrāz'n.
Kolena bi morala stiskati, namesto narazen držati.

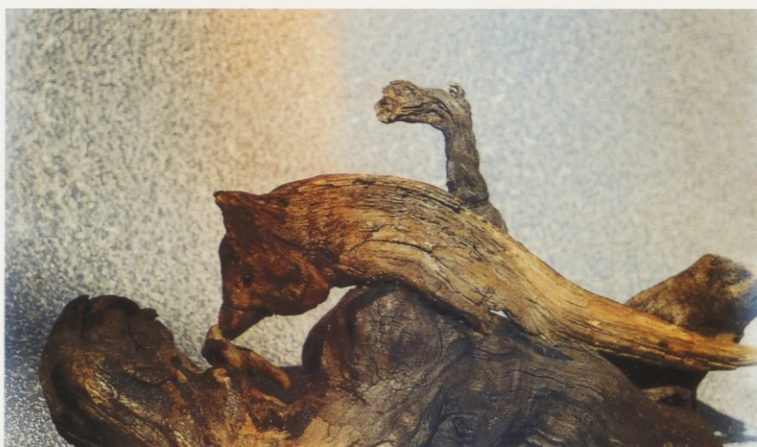
Kaj vél'k pr'h j' m'v, da j' mō začěvó čěvê v'n tišátē.
Imel je tolikšno kilo, da so mu začela čreva šiliti za kožo.

K'dr začnē d'm k tvām tišátē védē, da s' bō urēmē spr'ménu.
Čim začne pritiskati dim ob zemljo, vedi, da se nam obeta sprememba vremena.

In zdaj pojasnilo. Ta dva primera sem napisal zato, da sem podkrepil moje ne vem kolikokrat že ponovljeno, pojasnilo, da ima včasih ena naša govorna beseda v slovnični slovenščini več različnih pomenov. Katerega konkretno, nam pa vselej pove stavek. O tem seveda nisem prepričal strokovnjaka, ki je imel pripombo na vsebino mojega narečnega slovarja. V njem sem namreč zapisal tudi nekaj govornih besed z različnimi slovničnimi prevodi. Vse samo zato, ker imajo v slovnični slovenščini različne pomene. Nestrinjanju bi se bil najbrž ognil, če bi bil knjigo naslovil *Seznam narečnih besed* "namesto" *Slovar narečnih besed*. To vem zdaj, tako počnem pa tudi tokrat bom.

Generalni štrajk

Skromno, pa vendar

Klic v sili

Počakati bo treba

Premagan

Zaščiten

Ob svobodo in okle

Pričakovanje

Pod težo bremena

Kralj tudi tu

Davno tega

Sodelovanje

Ne bo več dolgo

Končno sit

Na mami

Kdo ve, kdaj že?

Poslan od zgoraj

Na preži

Brez matere

Kam pa zdaj?

Jutranji posvet

Nesporazum

Živel in izumrl

Ribičem nepoznan

Usoda

Slovo

Vse je tuje

MEDSEBOJNE PRIMERJAVE

Primerjave, kakršnekoli že so, so pogosto neke vrste hobi in ne potreba vseh posameznikov. Z njimi se ubadajo ljudje vseh kategorij in mnogi tudi s takimi, ki zadevajo življenje naših prednikov, ki so živeli v naših krajih pred stopetdesetimi, stotimi pa tudi samo osemdesetimi leti in seveda naše, ki ga živimo v istem kraju zdaj. Razlike so in to tolikšne, da so za medsebojne primerjave neuporabne. Zelo zanimivo pa je poslušati nekatere, ki se jih lotevajo, kako gledajo nanje. Še bolj zanimivo pa je vedeti, v čem iščejo posamezniki vzroke zanje.

Zelo sem bil razočaran nad nekom, ki je vztrajno trdil, da je bila vsega slabega in drugačnega kriva nekdanja vzgoja. Ker spadam sam med tiste, ki smo bili take vzgoje deležni in nekaj o njej vem, se z valjenjem krivde na takratno vzgojo seveda ne morem strinjati. Nasprotno, trdim celo, da je bila zelo temeljita, v nobenem pogledu pa ne slaba. Nič bi ne bilo narobe, če bi nam danes koristila v marsičem za zgled.

Mislim, da če nekdo, ki se muči s primerjavami in odkrivanjem vzrokov za razlike, pri tem pa nima uspehov, naj raje razmisli in mirne duše namero opusti. Nesmiselno je ugotavljati razlike med nami, ki smo tu zdaj, in predniki, ki so v tem kraju živeli pred mnogimi desetletji, če ne celo pred celim stoletjem. Še večji nesmisel je iskati vzroke zanje in jih enostavno naprtiti vzgoji.

Mislim, da nam je, ali bi nam vsaj **moralo** biti jasno, da so se razmere po obdobjih, v vseh pogledih močno spreminjale. Ljudje, ki so tu živeli, so znali in morali svoje želje, potrebe in hotenja prilagajati vsakokratnim možnostim. To jim pri vzgoji, kakršne so bili deležni, seveda ni bilo težko. Takratnega življenja so bili vajeni, našega pa poznali niso. Trdim, da so bili celo srečnejši od nas, ki smo vsega **presiti**.

Tudi predniki so se znali pozabavati oz. poveseliti bodisi doma ali v družbi. Vzeli so si čas za pogovore in medsebojne posvete s sosedi. Nekdaj pa se je veliko molilo in tudi hodilo v cerkev. To sem seveda

okusil. Sicer pa se je dosti prepevalo, doma in v družbi. Tudi zaplesali so, seveda pa ob večerih in po hišah kar doma ali pri sosedovih. Občasno seveda tudi na veselicah, vse pa ob določenem času.

Z zgledi pridobljene slabosti, kot so prevelika iznajdljivost na račun nekoga tretjega, pohlep po tuji imovini, pa še kaj, so bile večini takratnih krajanov tuje. Če so zašli v težave, so jih skušali reševati sami, sicer pa jim je bila v oporo močna vera. Z njeno pomočjo, se jim je vedno na neki način tudi izšlo.

Razlike med našim današnjim življenjem in njihovim nekdam, ki jih tako radi poudarjamo, motijo samo nas, ki se nismo sposobni niti v mislih postaviti na njihovo mesto. Nemočni smo in to zaradi privzgojenih grdih razvad, ki so posledica nelepkih zgledov in prelahkotnega življenja. Temu bi se mirne duše lahko reklo grde razvade in zgrešena vzgoja.

Za primer naj nam služijo kmetje in fizični delavci, ki so bili nekdam v teh krajih edini živelj. Izvzemam boljše stoječa gospoda, župnika in učitelja pa mogoče še koga, ki si je po takratnih merilih zaslužil predznak gospod in seveda temu primeren standard. Da imamo mi danes vsega na pretek in smo navkljub vsemu nezadovoljni ter po malo še godrnjamo pa se komaj zavedamo.

Oni pa so smeli oz. mogli pojesti le to, kar so z doma narejenimi primitivnimi orodji na pičlih površinah peščene obdelovalne zemlje sami pridelali. Sejati so morali vse vrste žit, tudi ajdo, pšenico in lan, za katere smo zdaj, podobno kot za koruzo, prepričani, da v naših krajih ne uspevajo. Da pa so bili krompir, fižol, bob in zelje, ki so jih tudi vsi sadili, njihova osnovna hrana, ni treba posebej poudarjati.

Zaradi potreb po mesu, maščobah, volni in kožah, so morali rediti tudi vse vrste domačih živali. Brez njih bi ne bili samo vegetarjanci, temveč bi hodili nagi, bos in bi se ne mogli s čim pokrivati.

To, da so redili vse vrste domačih živali, velja seveda za kmete. Bogastvo takrat malega števila delavskih družin pa so bile samo koze. Le te je bilo treba pasti, ker če bi se gibale v naravi prosto, bi z objedanjem vršičkov mladih dreves povzročale preveč škode. Prav zaradi tega, jih kmetje niso ne vem kako cenili. Redili so jih, toda vsak le po nekaj repov, zaradi kakovostnega mleka, ki so mu pripisovali zdravilno moč.

Povedati moram še eno zanimivost. Kmetje, davno tega, konj kljub njihovi lepoti, inteligenci in uporabnosti niso imeli. Zanje so bili razkošje (lukzus), ki si ga niso smeli, mnogi pa celo ne mogli privoščiti. Ko sem bil sam še otrok, sem živel na kmetiji. Takrat so jih nekateri večji kmetje že imeli. Seveda pa se volovskim vpregam zaradi njih niso odrekli. Vol je bil zanje tista vprežna žival, ki se je edina izkazala. Bil je močnejši od konja, lepo je izpeljeval tovor in zato polomil manj voz in sani. Če je bilo treba zavirati, je bil sposoben z lastno težo tovor tudi zadrževati. Da pa je imel le eno, in to samo prvo prestavo, ni nikogar motilo. "Tudi počasi se daleč pride," je bila nekdanj zelo pogosto poudarjana trditev.

Še ena in to glavna volovska prednost je bila v tem, da je z leti, tako na moči kot na vrednosti pridobival, konj pa izgubljal. Da je odgnal kak kmet k mesarju vola, žive teže nekaj nad tisoč kilogramov, niso bili redki primeri. To je bilo dejstvo, ki so ga znali ugotovili tudi tisti, ki svinčnika niso znali držati v roki.

Mimogrede pa mogoče še tole: Za razmere prednikov, ki so bile za naše pojme neznosne, za takrat živeče pa kar sprejemljive, bi mirne duše lahko krivili oblast in rimsko katoliško cerkev. Obe sta bili vedno nenasitni, predvsem pa neizprosni. Nobene od njiju ni motila revščina, ki je bila posledica kopice lačnih in na pol nagih otrok. Tudi Zimovih štirinajst in Kajževih devet, kjer je bila doma moja mama, ne.

Kmetje so jima morali dajati desetino od vsega pridelka in prirastka živine. Plačevati še neke vrste davščin, po vrhu vsega pa delali tlako. No, tlako, so morali delati kar vsi, torej tudi delavci, ki niso bili lastniki zemlje. Izmikanja seveda ni bilo. Prva je imela v rokah oblast in vsa represivna sredstva, druga pa močno vero. Delovali sta sicer ločeno, vendar dokaj usklajeno. Kar je bilo za oblast grdo, prepovedano, nedovoljeno oz. nedopustno, je bilo za cerkev po navadi že greh, največkrat celo smrtni. Da pa je bil po cerkvenih pravilih smrtni greh že sam verski dvom, smo se pa menda učili. Vsi vemo seveda tudi to, da so se dobri verniki, kar so naši predniki pretežno bili, smrtnih grehov vedno zelo bali. "*Daj cesarju, kar je njegovega, Bogu pa kar je božjega,*" je bilo znano reklo, ki je veljalo v vseh obdobjih in za vse župljane, torej tudi za tiste nekoliko manj pobožne.

Kot nisem mogel razumeti prepričanja prvega sogovornika tudi nisem mogel sprejeti trditve drugega, ki je bil zelo prepričan, da je

celo nekdanja pomanjkljiva, če ne že kar nična, šolska izobrazba kriva, da so bili včasih kmetje oz. krajani sploh, veliko bolj grobi, surovi, brutalni, neolikani in ne vem, kakšni naj bi še bili.

Seveda se z njegovo trditvijo ni moč strinjati, čeprav je res, da so se naši predniki vedli nekoliko drugače, kot se npr. njihovi stanovski kolegi danes. Vendar temu ni bila kriva kakršnakoli izobrazba temveč cela vrsta drugih okoliščin.

Ne vem, če je res treba komu posebej pojasnjevati, da so vsakemu živemu bitju, seveda tudi človeku, nekatere lastnosti že kar prirojene. Dva otroka se, npr. pulita za eno in isto igračo že v prvem letu starosti. Njun jok izraža nezadovoljstvo, ki je znak prirojene sebičnosti in jeze pa še česa. Ne vem, če smem o otrocih tako grdo govoriti? Je pa to seveda le primer, ki pa je uporaben tudi za vsa druga prirojena človekova nagnjenja.

Od vzgoje, pri čemer znatno vplivajo lepi zgledi staršev, vseh domačih in okolice, predvsem pa vidnih osebnosti pa je veliko odvisno, kaj bo iz posameznika v letih odraščanja postalo. Tu govorim samo o grobosti oz. surovosti, o ostalih lastnostih, o vzgoji, in vzrokih za našo drugačnost pa bom mogoče pozneje.

Vsi, predvsem pa mi stari, še nismo pozabili, da sta bili šiba in dlan, če ne celo palica in pest, do nedavnega običajni vzgojni sredstvi. Otroke so topli starši, tepeni so bili v šoli, tepel jih je župnik, mojstri in pomočniki so topli vajence, bili so tepeni še od ne vem koga, topli so se med seboj, kakšne klofute je bila mogoče deležna kaka premalo pokorna oz. preveč jezikava žena, že dvajsetletne fante so nas topli pri vojaki itd. Zdaj pa se vprašajmo! Ali bi bilo sploh upravičeno pričakovati od tistih, ki so imeli vse to za seboj, še celo nežnost?

To je eno, drugo pa to, kar sem tudi že nekje zapisal. Vsako obdobje je bilo izpostavljeno nekim posebnostim. Spreminjal se je način življenja, menjavale so se delovne in življenjske razmere, z njimi potrebe, želje, hotenja in možnosti za njihovo uresničitev, pa še bi lahko našteval. Posebej je treba vedeti, da so se vzporedno z vsem, kar sem in nisem naštel, spreminjali tudi značaji ljudi. Na žalost pa vselej prej na slabše kot na boljše. To je neizpodbitno dejstvo.

Danes živimo v času, ko so palice in pesti zamenjala druga, nič manj boleča, če ne celo dosti bolj kruta, vzgojna sredstva in načini

kaznovanja. Na voljo so zopet le nekaterim, na žalost tistim, ki naj bi bili sami zgled otrokom in mladini.

Ne morem mimo občutka, da so mnoge nekdanje privzgojene in lepe vrline danes komaj še opazne. Trdim celo, da so se nam mnoge odtujile. O vzrokih bi težko, predvsem pa nerad, govoril. Težko pa bi me kdo prepričal, da bi bila nekdanja šolska izobrazba vplivala na vedenje naših prednikov.

Kar pa zadeva privzgojene lastnosti, h katerim spadajo: skromnost, zelo širok pojem lepo vedenje, vzorni medsebojni človeški odnosi, prijaznost, strpnost, ustrežljivost, potrpežljivost, vljudnost, prijaznost pa še in še, in če hočete tudi poštenje, za kar uporabljam enotno besedo "olika" ali po domače pa "*manéra*" pa mislim, da našim prednikom glede njihovih zgledov nimamo česa očitati. Roko na srce in priznamo si, da je tako,

Da so drugačni časi, je res, tako kot je res tudi to, da sem zaradi svoje starosti nekoliko obremenjen s starimi nazori. Tega se seveda tudi zavedam, sem pa vseeno napisal, ker pač tako mislim. In pomnim, koliko lepega, vzgojnega in za življenje uporabnega, so nam znali svetovati naši starši, sorodniki, učitelji, sosede in seveda cerkveni predstavniki.

V danih okvirih so, oz. smo odraščali in tako vzgojeni smo mislim, da kar dostojno, preživeli vsa ta nič simpatična obdobja. Pretežno vsak je seveda vzel nasvete in zgleds dokaj resno. Mogoče še bolj zato, ker so se, oz. smo se nekdanj vsi med seboj dobro poznali. Vsako odstopanje od splošnih in verskih navad bi večina sokrajanov obsojala. Besedi "pretežno vsak" pa poudarjam, ker izjeme s predznakoma plus in minus so vedno bile.

Res pa je, da naši predniki niso mogli v svojih otrok naučiti marsičesa, kar se danes dogaja in je za naše pojme grdo, sicer pa za mnoge že kar samo po sebi razumljivo. Nihče od njih, otrok ni učil kričati po cesti in okrog hiš, v katerih morda živijo stari in bolni ali od nočnega dela počitka potrebni ljudje. Tudi ne vijugati med odraslimi, grdo psovati, preklinjati v kar nekaj mednarodnih jezikih, streljati v človeka, četudi, je orožje samo igrača, skakati za žogo po travi in tujih vrtovih, govoriti s polnimi usti, žvečiti v prireditvenih prostorih, celo v cerkvi, srečevati odrasle ljudi predvsem domačine, brez pozdrava, voziti pse opravljal potrebo na tuje vogale, vrtove, njive, trav-

nike itd. Res je, kar veliko je tega, kar se nam starim, pa mogoče še komu mlajšemu, ki je drugače vzgojen, ne zdi lepo. Se pa, kot vemo, na žalost dogaja, nekda se pa hvala Bogu, ni, ker bi bilo preveč skregano z lepim vedenem, moralo, poštenjem in oliko.

Resno me zanima, če je ta moj nekdanji sogovornik še vedno prepričan, da je za vse, kar je bilo drugačno, kriva prav šolska izobrazba. Le ta je namreč danes na kar visoki ravni. Mislim in seveda tudi trdim, da z drugačnim vedenjem šolska izobrazba ni imela nič skupnega ne takrat in nima danes. Moja trditev pa seveda ne velja za vzgojo in zglede. Sicer pa je tudi zdaj novo obdobje in nič drugega nam ne preostane, kot nanj se moramo navaditi, kot so se morali vsi rodovi pred nami.

OD IGRANJA DO RESNEGA DELA

O pravem otroškem igranju ne morem veliko povedati. To zato ne, ker smo po mamini smrti oče in midva s tri leta starejšo sestrnico živeli pri Zgornjih Zimovih, na kmetiji med samimi odraslimi. Edina sosednja, Spodnje Zimova kmetija je bila, v nasprotju z našo, brez otrok.

Medtem ko so se verjetno drugi otroci vsak po svoje le igrali, je bilo nama namenjeno le to, da sva se namesto igranja zgodaj naučila trdo delati. Čeprav je to malo žalostno, za najino poznejše življenje tovrstno igranje ni bilo brez pomena. Vedno in povsod sva se najbrž prav zato v življenju nekako lažje znašla. Delati je bilo pač treba, ni šlo drugače. Po mamini smrti smo se namreč priselili na kmetijo k starim staršem. Njen lastnik je bil še razmeroma mlad in neporočen stric. Razumljivo je, da za otroke, tak kot je bil, ni imel dosti smisla in naju ni preveč cenil. Posebno še zato ne, ker nas treh ni sprejel on sam temveč stara starša, ki sta mu kmetijo predhodno že izročila. To je pomenilo, da na njej oni niso več gospodarili. Za vse je bilo težko, njima smo se smilili, njemu najbrž malo manj pa vseeno. Vsi smo izdržali in ostali skupaj več kot cela štiri leta. Kakorkoli je že bilo, vse le ni bilo samo črno. Marsičesa lepega, predvsem pa koristnega, sva se prav tam naučila. Nasprotno od strica, ki naju seveda ni sovražil, pomišljeval pa tudi ne preveč, sta imela naju s sestro *oča* in *matlja* zelo rada.

Kot bi se dogajalo pred nekaj leti, se vidim v družbi starega očeta, ki smo ga vikali in klicali "*Oča*". Vikali smo seveda oba, v njuni odsotnosti pa celo onikali. Stari mami smo rekli "*Matlja*". Med seboj sta se seveda tikala.

Na splošno se je vikalo nekaj dosti več kot danes. Z vi smo naslavljali tudi vse strice in tete, neglede na njihovo starost, krstnega botra in botro, birmanskega botra oz. botro, vso cerkveno in posvetno gospodo ter, kar je razumljivo, vse neznance.

Mene so oča prav radi vzeli s seboj na polje, ko so šli ugotovljat, kako kaže letina. Tako so rekli nedeljskim sprehodom po polju, med njivami. Čeprav se je to dogajalo samo od spomladi do jeseni, so bili prav ti poletni meseci zame najzanimivejši.

Njive, ena ob drugi in v dveh vrstah, so bile posejane z vseh vrst žiti. Skoraj istočasno so na njih valovila žita: pšenica, rž, ječmen in oves. Ajda in lan sta bili nižje rasti, zato v normalnem vetru nista valovali. Ob cvetenju sta bili enkratni. Barva ajdinih cvetov je bila lepo roza, lanena pa modra kot jezero, kadar se v njem zrcali jasno nebo.

Na dveh enako velikih njivah, je belovijoličasto cvetel lepo obsut krompir. Na sosednji, največji, pa je rasla visoka koruza. Iz nje so rinile na svetlo buče različnih velikosti. Njihovi cveti in plodovi so bili kombinirano zeleno rumeni. Nekaj manjših plodov je bilo še precej zelenih, veliko drobcenih pa komaj vidnih. Mnoge so komaj najavljali zlato rumeni cvetovi, raztreseni po štrnastih pecljih, ki so se raztezali po travi več korakov izven njive.

Med njivami so bili travnati pasovi, široki ravno toliko, da je bilo možno po njih peljati voz s konjsko ali volovsko vprego. Oča so jim rekli "*meje*". Verjetno zato, ker so ločevale njive med seboj. Na koncu njiv so bile počezne meje, ki so bile nekoliko širše od podolžnih. Na njih je bilo možno obračati konja ali vola s plugom ali brano, ki jo je eden od njiju vlekel, ko so pripravljali njive za setev ali sajenje.

Travo, ki je zrasla prav tam, so še pred žetvijo pokosili in jo kar na mestu ali v kozolcu, če je bil prost, posušili. To je bila tista najboljša krma, ki so ji rekli ledina "*l'dina*". Čeprav je zrasla na delno pognojnih površinah in v ugodnih razmerah, je bila nizka, po strukturi pa čisto drugačna od tiste, ki je rasla npr. v senožeti. Rezala jo je samo zares ostrá kosa. O tem sem se imel priložnost prepričati že sam in z lastno koso, ko sem bil star komaj sedem let.

Med travo po mejah je raslo vse polno kimeljna "*kumnê*" in kislice. Kumino smo morali otroci skrbno pobrati in znositi na pokošen prostor ob hiši. Nanosili smo je toliko, da so jo imela dovolj vsa gospodinjstva, tudi tista delavska, ki so bila brez lastne zemlje. Kislico smo žvečili predvsem otroci, včasih pa tudi odrasli nekadilci.

Danes na istem polju ni ne njiv in ne mej. Je pa seveda travnik, ki se poliva z gnojevko. Trava na njem je visoka, večkrat letno se kosi, med njo pa ni prekrasnih cvetic, ne kumine in ne kislice. Skratka ničesar več ni kar je tam raslo in imam v tako lepem spominu.

Še ena zanimivost je, ki je tudi nisem pozabil. Na obrobju polja je bil del slabega zemljišča, ki ga niso gnojili. Kraju so oča rekli "*kvadič*",

kosili pa so ga samo enkrat letno. Na tem prostoru je cvetel vsako leto med travo pravi encian in tudi vse polno dišečih nageljčkov. Spomnim pa se, da sva nedaleč od tam, kraju se je reklo v "*jami*", z očam nabrala tudi nekaj mavrahov "*smrčkav*". Mislim, da je bilo to prav takrat, ko sva natrgala tudi šopek šmarnic, da so jih oča v nedeljo med potjo, ko so šli k maši, odnesli na pokopališče v Kranjsko Goro. Nekdaj so mu rekli "*ta barovšč britaf*", še prej pa "*mantava*".

Povedati moram seveda tudi to, da razen smrčkov, drugih gob jagod, borovnic, malin in brusnic, nekda nihče od domačinov ni nabiral. Pozneje, ko sem bil že šolar, so nekatere delavske družine vse drugo že nabirale, le gob pa tudi takrat še ne. Od vseh gob so krajani poznali in nabirali samo smrčke. Ker so rasli samo spomladi, njih količine pa so bile skromne, se jih menda nihče ni preobjedel. Sicer pa so bili kmetje takrat, ko je vse to raslo in zorelo obremenjeni z delom na polju in v senožetih. Za nabiranje ni bilo časa pa še en in to pomemben vzrok je bil. Denarja za nabavo sladkorja nekda namreč ni bilo. Vsaka gospodinja je pa vseeno poskrbela za primerno zalogo *češminjovih* in *brinjovih* jagod. Iz prvih so delale domač kis, brinove pa so bile menda zelo dobre kot domače zdravilo. Če je npr. moža ščipalo po trebuhu, mu je hitro odleglo, če je spil malo večji šilček (*štamprlě*) borovničevca (*ta črničavga*).

Ne tako pogosto kot na polje, kjer je narava ustvarjala pridelek, ki je bil pomemben za preživetje družine, sva si hodila z očam ogledovat tudi senožet. Tam se je poleti odločalo o tem, kolikšno število glav živine bo možno obdržati čez zimo v hlevu. Slaba letina, suša ali prevelika moča so bile za kmete prava katastrofa. Vsi, tudi oča in z njimi mi vsi, smo med molitvijo prosili Boga, da bi nam prizanesel z njimi.

O tem, kar se je sicer v senožeti dogajalo, ne vem prav veliko. Vseeno pa sem si nekaj dobro zapomnil in ne morem mimo, ker to prištevam k moji vzgoji oz. usposabljanju za kmečka dela. Prav tam sem se namreč kot šele sedemletni deček prvič pojavil med kosci, seveda z lastno koso. Médse me sicer niso uvrstili, kosil pa sem ob robu položnega dela senožeti imenovanega "*Lengar*". Tam je rasla neke vrste trava, ki so ji rekli "*čm'rika*" in se je rada rezala. Baje je bila za živali neužitna, če ne celo nekoliko strupena. To mislim, ker sem moral vso pokošeno odbrati in znositi na kamnat griček, ki so mu rekli "*groblja*".

Drugo, kar je mogoče za koga komaj res, pa je dejstvo, da sem se v isti senožeti po štirih letih naučil svojo koso tudi sklepati. Še vedno jo znam in na istih klepeh sem sklepal seveda svojo še pred nekaj leti. Znanje mi je prišlo v življenju večkrat prav in trdim, da spada med mojo vzgojo.

Pozneje sem iz pogovorov starejših vaščanov ugotovil, da je bila nekdanj košnja v rovtih za mnoge, predvsem mlade, posebno doživetje. To bi za košnjo v naši, t.j. Zimovi senožeti, ne upal trditi. Vzroka sta bila najbrž kar dva. Prvi ta, da je senožet v dolini, zato se je prenočevalo doma. Drugi pa, da zaradi zadostne domače delovne sile za košnjo niso najemali ne senosekov in seveda ne grabljic. En sam dolčas, bi se temu moglo reči. Kot otrok pri desetih, še manj pa prej pri šestih, o tem nisem bil sposoben razmišljati.

Tudi v gozd so me jemali oča s seboj. Delala tam sicer nisva, bilo pa je tudi tam nadvse zanimivo. Težko bi opisal, kaj vse so oča o naravi vedeli in kako so znali njihovo vedenje prenašati na mene. Žal se to ni dogajalo pogosto. Zdi se mi, da samo nekajkrat letno, vseeno pa poznam od takrat naprej, vse vrste dreves, grmičevja, plodov in vsega, kar raste in živi v gozdu.

Šele ko sem odrastel, sem se zavedel, kaj vse mora kmet znati oz. vedeti o naravi in o vsem, kar živi in raste v njej. V kakšni zmoti so tisti, ki imajo kmete za zaostale in njihov poklic izgovarjajo kot žaljivko. Prepričan sem in tudi trdim, da jim nobeden ozko usmerjeni izobaženec, katerekoli stroke, še manj pa neki povprečnež, v tem pogledu ne sega niti do kolen.

Oča so bili tudi velik ljubitelj ptic. Le teh pa je bilo nekdanj povsod veliko. Poznali so vse vrste, vedeli so, katere živijo samo v gozdu, samo ob vodi, pretežno na polju, na vrtu itd. Tudi to so povedali, katerih ni priporočljivo loviti, niti samo za pozimi, ker ne preživijo v kletki. Vedeli so, s čim se posamezne vrste ptic hranijo, kje gnezdijo, koliko mladičev imajo, kako se oglašajo oz. kako pojejo, skratka o pticah in mrčesu vse. O vranah in šojah, ki so delale na njivah škodo, čeprav so bile včasih tudi koristne, so imeli negativno mnenje. Niso mi sami povedali, da so nekoč vrano, ki je na njivi pulila komaj vzkliko koruzo, celo ustrelili.

Šoje, ki so obirale spomladi češnje, jeseni pa po njivah zrelo koruzo, pri njih niso bile nič manj kot vrane na slabem glasu. Ker so zelo

neprevidne, so jih na čisto preprost način lovili otroci, pastirji pa tudi oča. Še žive so ponovno izpuščali, mrtve pa obešali na vrvice in so jim služile za strašila.

Postovke niso bile pomembne, čeprav so odnesle tu in tam kakega piščanca. Bolj osovražen pa je bil ropar kragulj, ki je moril in odnašal odrasle kokoši. Oča so mu nastavljali neke vrste past, ki so ji rekli "skóp'c". Koliko uspeha so imeli pri tem, ne vem. O nehumanem niso radi govorili. Spominjam pa se kragulja, ki je bil z razprostrtimi krili pribit na hlevskem opažu "*pvánkah*" na drugi strani dvorišča.

O VZGOJI STARŠEV

O pravih in starih starših pa nič več kot vsak drugi, bi nekdo pripomnil, saj jih imamo vendar vsi. Res je, zame, ki sem imel samo očeta, mame pa ne, sta bila pa stara starša, to je Zimova oča in matlja v nekaj pogledih prava izjema, zato o njiju še posebej tole: Oča so postali dedič Zimove kmetije zelo mladi, ker so ostali brez obeh staršev. Ker ob prevzemu posestva niso bili polnoletni, so morali imeti po takratnih predpisih skrbnika "*jerafa*". Koga jim je občina določila, ne vem, ni pa bistveno, ker je potekalo življenje na posestvu brez zapletov. Verjetno je bil eden od obeh botrov, kot je bilo takrat v navadi.

Kdaj je v tistih časih postal moški polnoleten ne vem, mislim pa, da šele pri petindvajsetih. Oča so se namreč toliko stari poročili, ker takrat skrbnikov pristanek ni bil več potreben. Za ženo so si izbrali komaj šestnajstletno, ne veliko in drobceno dekletce. To je bila torej moja babica ali *matlja*, kot smo jih naslavljali. Vredno pa je povedati, da se jima v zakon **ni mudilo**, kar bi si marsikdo mislil.

Matlja so take postave ostali in take imam v lepem spominu. Kljub temu, da so bili takorekoč še otrok, skrbnikovega pristanka niso rabili, ker jim ga kot ženski, ki so bile takrat brez vseh pravic, ni bilo treba imeti. Kar za tiste čase ni bilo nič nenavadnega, sta bila stara starša baje zelo v redu, pobožen zakonski par. Bog ju je obdaroval z nič manj kot štirinajstimi zdravimi otroki.

Skromnost v katero ju je življenje prisililo, sta voljno prenašala in v tem duhu vzgajala tudi svoje otroke. Pozneje pa seveda še naju s sestro, ki sva se znašla pri njih kot siroti brez mame. Ob njihovem trdem in obilnem delu, zgledih in naukih sva odraščala in se naučila stati na lastnih nogah.

Nekaj tega, kar sem se naučil od oča o naravi, sem že povedal. Vsega, kar so znali in mi bili pripravljeni razumljivo povedati ter praktično prikazati doma pa je bilo preveč, da bi mogel naštet. S tem, ko rečem doma, mislim na stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje (*štalo*). Njej dajem tu prednost. Tam se je namreč skladiščila krma vseh vrst in kakovosti, od najboljše do tiste, ki so jo pojedle čez zimo

ovce. Samo v zares slabih letinah, ki jih tudi ni manjkalo, pa celo goveja živina. Najprej seveda jalovci in šele potem krave molznice. Detelja in otava in vse vrste slam tj. pšenična, ržena, ovsena, ječmenova in koruzna, ki so bile po potrebi dodatek k senu, so bile skladiščene ločeno in vsaka posebej. Oča ali stric, tisti, ki je imel pač čas, jih je skupaj s senom, ob pomoči še koga na kratko narezal. Ročni napravi, ki je bila samo temu namenjena, smo rekli "*stáv za s'nu razrézatě*". Vse narezano so med seboj dobro pomešali, da je nastala mešanica, ki so ji rekli "*rezánca*". Z njo so krmili "*fotrálě*" živino. Koliko slame je med mešanico posamezna vrsta živali pojedla, je bilo odvisno od marsičesa, predvsem pa od zaloga sena, ki so morale zadoščati do spomladi, oz. do takrat, ko je šla živina na pašo. Živali, ki so v hlevu zimo samo preživljale, to pa so bile v prvi vrsti ovce, so ob pomanjkanju krme pojedle več slame kot sena. Krave molznice in tiste visoko breje, so bile privilegirane in so jedle samo seno. Ta kratko pa so takoj za ovci potegnili jalovci. Oča so bili seveda zopet tisti, ki so mi na drobno obrazložili, zakaj mora biti prav tako.

Na štali je bilo še veliko vseh vrst uporabnega, primitivnega in z domačimi imeni poimenovanega, večjega in manjšega orodja. Oča so mi povedali, kako se kaki stvari reče, za kaj se rabi in zakaj mora imeti prav tak izgled. Zato da sem imel možnost vsa ta orodja že kot otrok praktično preiskusiti, je pa seveda poskrbel moj stric.

Prostori v pritličju pod štalo so bili hlevi, le eden od njih tako imenovani "*šp*", je bil pa prostor za listje. Med seboj so bili hlevi ločeni, imena pa so jim dali po vrstah živali, ki so bile zaprte ali privezane v njih. Bila sta dva kravja hleva, en ovčji, eden za goveje jalovce, četrti, ki je bil imenovan ta prašičji, je bil s steno ločen od kurnika (*kurnj'ká*). Kobila "liska", ki je bila še pred nekaj leti luksuz, se je zdaj prosto sprehajala v posebni stavbi na vrtu, ki smo ji rekli "*hlěvc*".

Kot otrok sem očave razlage kar dobro sprejemal, nisem pa mogel dojeti, zakaj in kako se drugače vedejo živali, ko imajo potrebo po parjenju in zakaj imajo lahko posledice pri porodu oz. pri "*storjanju*". Tudi razlik v vedēnju posameznih vrst živali nisem opazil, pa čeprav se je vse to dogajalo vpricho nas, pri kokoših, zajcih, mačkah, ovcih in kozah.

Nekega večera sta si pa oča in stric očitala neko nepazljivost. Oba sta spregledala pojanje krave Cike, zato sta jo vodila "*gnála*" k Jurču, kjer so imeli ravno toliko starega bika "*jūnca*", kot pri nas, baje en dan

prepozno in ni stala. Tako so oča trdili, jaz pa seveda nič razumel. Ugotovila sta, da bo treba počakati zopet tri ali celo šest tednov, takrat pa ne smeta prezreti njenega nenavadno prikrito šibkega pojanja. Če bi se ponovilo še enkrat, bi ostali toliko dalj brez mleka in teleta.

Takoj zjutraj, ko sva bila z očam v hiši še sama, sem že hotel vedeti, zakaj sta peljala Ciko k Jurču, doma pa imamo našega bika, ki je predvčerajšnjim tako hitro skočil in nekaj onegavil tisto junico, ki sta jo prignala sosedova stric in teta. Oča, ki so bili do tedaj prepričani, da so bili na dvorišču priča dogodkom sami oz. samo oni trije, so zdaj vedeli, da sem si prizor, ki je potekal med sosedovo junico in našim bikom, dobro ogledal in da so se mi vsaj delno odprle oči. Kot vedno, jih tudi tokrat nisem spravil v zadrego. Tisto opombo, da je bik nekaj onegavil junico, so enostavno preslišali, meni pa vzgojno povedali, da se je paritve v sorodstvu tudi pri živalih, predvsem pa pri govedu, priporočljivo izogibati. Do težav lahko pride med telitvijo "*storjánjám*", še prej in tudi pozneje. Naša Cika in bik sta pa od iste krave, zato sta v sorodstvu in to je bil vzrok, da sta jo vodila k Jurču. Odslej sem bil seveda na tekočem. Pa ne samo to, v spomin so se mi vtisnile očeve besede "*tudi pri živalih*", ki so jih izrekli v zvezi s paritvijo v sorodstvu.

Oča z ugotavljanjem znakov in razlik v vedenju živali v tistih obdobjih niso imeli težav. Vedeli so za vsako vrsto živali, od mačk, zajcev, psov, ovc, koz do krav, kdaj in kako pogosto se katera goni, kako se takrat vede, v kolikem času mora priti do paritve, da ne pride do ponovne gonje, kar pa seveda ni pri vseh vrstah živali enako. Tudi po kolikem času se lahko ponovi parjenje, da je uspešno, so mi povedali. Vedeli so seveda tudi, koliko časa traja brejost neke vrste živali. Celo za vsako domačo kravo so na pamet vedeli, kdaj je bila pripuščena (*co sp'šena*) kdaj mora teliti, (*'má bršt v'n*).

Kot zdaj vemo, so imeli zg. Zimovi svojega bika. Bil pa je, kot smo pravkar ugotovili, namenjen predvsem sosedovim in vaškim kravam. Domačim pa samo, če so bile kupljene, ne doma vzgojene, torej niso bile v sorodstvu.

Pripuščanje je potekalo nekoliko prikrito očem otrok pa celo žensk. Oča, ki so bili zelo verni, si niso upali ali hoteli dovoliti, da bi prišlo zaradi pripuščenja njihovega bika, do kakih poženj, s pohujšljivimi posledicami. Zanimivo pa je bilo to, da je to veljalo samo za domače krave. Če pa sta se slučajno na dvorišču pojavila sosed in

sosesta s kravo, ki je rabila bika, (*č' j' sê pójavá*), doma pa lastnega bika niso imeli, takrat so bile domače ženske deležne popusta. Lahko so bile celo navzoče, le midva s sestro, sva morala seveda samo kukati (*špegati*). Prav temeljito "*špeganje*", ki sem si ga privoščil, je bilo vzrok, da sem kot otrok tako dobro razumel očevo razlago o paritvi živali, ki sem jo pravkar opisal.

Tega, kar so Zimov oča, kot navaden kmet vedeli, znali in bili sposobni na primeren način povedati, je še veliko. Tole okrog živine so mi govorili brez ovinkarjenja, dokaj razumljivo in tudi strokovno. Žal mi je od vsega, kar so mi povedali, ostalo v glavi samo tisto splošno. Datumi in roki so mi v času precej nad sedemdesetih let izpuhteli. Ker pa vse ostalo, kar je bilo očavega, zelo dobro pomnim, pa mislim, da je delni vzrok za pozabljeno tudi to, da kot otrok marsičesa niti razumel nisem. Drugi vzrok je nedvomno v tem, da se v življenju z živino nisem imel priložnosti ukvarjati.

Niti najmanj pa ne dvomim, da so bili vsaj tolikšne očeve vse-splošne, delovne in moralne vzgoje kot jaz deležni tudi moj oče in vsi strici ter tete. Tisti mladi, ki jim šola rada stopi malo preveč v glavo, bi se morali zavedati, da jim na tem področju še veliko manjka, in da se kaj lahko zgodi, da jim bo celo vedno manjkalo. Nočem biti krivičen, trdim pa, da karkoli bo kdo v življenju postal, ne bo vedel vsega, kar so moj **pol** pismeni Zimov oča. To je dejstvo, nad katerim se izplača zamisliti. Velja pa predvsem za vse, ki mislijo, da vse vedo.

Kar sem o očavem znanju in vedenju povedal do sedaj, je seveda le nekaj. Sicer pa sta jih pridnost in *mizerja*, (tako so nekdanj rekli revščini), pripeljali do spoznanja, da tega, kar si sam narediš, ni treba plačati. Marsičesa, za kar niso rabili posebnega orodja in šolske izbrizbe, so se lotevali. Lesene vile za seno, grablje za listje, lesene lopate za sneg in žito, cepci, cokle, stoli za molžo krav, koši, korpi, korbce vseh oblik in velikosti ter uporabnosti, pasti za podgane, klopotci za strašilo šoj, pa še marsikaj, so bili njihovi izdelki. Vsega naštetega sem se posredno od očevih sinov, tudi od mojega očeta, naučil narediti sam. Da pa se razumemo, nihče od nas ni počel tega za denar, vsi pa za svoj hobi, domače potrebe, predvsem pa za preizkus samega sebe.

Tako kot so usposabljali za življenje dečke in odraščajočo moško mladino oča, so deklince in dekleta nepismena matlja. Ob njih so se

dekleta navadila vseh hišnih opravil, od ribanja tal, miz, klopi, pomi-
vanja oken, ročnega pranja z uporabo doma narejenega luga, kuhanja
na ognjišču in v peči, peke rženega kruha, šivanja, pletenja nogavic, in
še česa (*štrikanja štumfáv, č' nā s' k'j v'č*), tudi kvačkanja (*hekljanja*) itd.

Že šolarke so bile večče ravnanja z odraslimi in čisto majhnimi
prašiči, ki jih je svinja šele skotila. Seveda tudi pozneje še vedno
majhnimi, na katere je bilo treba ponoči paziti, da jih svinja ni
poležala (*pamandráva*).

Matlja so dekleta naučili pripravljati živalsko krmo, ki ni v vseh
letnih časih in za vse vrste enaka. Med letom je namreč treba rastoče
prašiče krmiti z redko in zelenjavno hrano da niso predebeli. Drugo
kar so dekleta zvedela je bilo to, da v poletni vročini, ob predobri
hrani prašiči zbolevalo za rdečico. In končno so zvedela še to, s čim
in kako jih je treba hraniti (*pítatē*) pred zakolom.

Ženskih opravil v zvezi s klanjem, bodisi prašičev, ovc ali koz, je
toliko, da se o njih ne da pisati. Naj zadostuje, če povem, da je zelo
dolga pot od zakola npr. prašiča pa do takrat, ko se znajdejo v shram-
bi ali kot so nekdej rekli (*u címnatē*) vsi prekajeni kosi mesa, to pa so:
stegna, rebra, glava vsi drugi manjši kosi, h katerim spada prekajena
slanina in še zaseka v deži, zelo dolga. Veliko mora biti postorjenega,
da je vse obstojno in da po potrebi čaka v shrambi tudi do pozne
jeseni. Tega so bile večče vse takratne kmečke gospodinje, h katerim
prištevam tudi mojo matljo in vsa dekleta njihove vzgoje. Mnoge
izmed njih so pozneje postale dobre žene in vzorne gospodinje. Tiste,
ki so spadale v novo generacijo, so pač njihova gospodinjstva prilago-
dile novim razmeram, kar tako vzgojenim, kot so bile, gotovo ni bilo
težko. Zanimivo pa je to, da se tak način vzreje prašičev, klanja, pre-
delave mesa, slanine in drobovine, odkar pomnim, do danes, pri tis-
tih, ki še koljejo doma, ni bistveno spremenil. Celo naše nekdanje
okuse so mnogi prevzeli. Za marsikoga, je kos rženega kruha, ne
preveč na tanko namazan z domačo zaseko, še vedno malica in pol.
Da pa je naša domača mesena klobasa poznana v domovini in po
svetu, pa tudi vemo.

In če že govorim o vzgoji, naj povem še enkrat, kako temeljita je
bila babična tj. Zimove matlje. Moja devetletna sestra Slavica se je ob
njih v štirih letih naučila vsega toliko, da nam je bila kot dvanajst-
letna šolarka sposobna samostojno voditi gospodinjstvo, čim smo se

vselili v naš skromni novi dom. Seveda zaradi tega ni zanemarjala zadnjih nekaj letnikov osnovne šole v Kranjski Gori.

V življenju je postala kmetica in uporabljala ob Zimovi matlji pridobljeno znanje iz gospodinjstva, kmetijstva, kuhanja, domače hrane, peke rženega kruha, nege otrok, streči starim ter bolnim ljudem itd. Ničesar ni pozabila, celo z vsem novim je bila in je še vedno na tekočem. O njej vedo vsi samo dobro. Hvaležen sem ji predvsem jaz, ker brez nje bi ne izšla moja knjiga *Zgornjesavska kulinarika*.

Tole pa naj bo predvsem za mlade. Stari nad šestdeset let že vedo, da je bilo v obdobju, o katerem pišem, v vasi samo nekaj trgovinic z najnujnejšim špecerijskim blagom. Ni pa bilo ne mesarja niti peka. Vse gospodinje so pekle kruh same, v domačih kmečkih pečeh seveda. Imele so jih vse hiše, tudi naša, čeprav je bila novejša in ne kmečka.

Vse kar je bilo treba pri in v hiši narediti, je moralo biti postorjeno ročno. Stroji, tako gospodinjski kot gospodarski, če bi jih bili poznali, bi bili v vasi brez elektrike neuporabni. Za plin smo komaj slišali in če bi bil, je bil pri ljudeh na slabem glasu.

Na kmetih se je torej kuhalo do polovice prejšnjega stoletja, skoraj bi si upal trditi, izključno na ognjiščih in v pečeh. Železniške stražarnice, ki so jim rekli "*ajz'npōnarscē vāhtarcē*", v katerih so stanovale izključno železničarske družine, so imele že od samega začetka vzdane pečice na trdo gorivo (*špōrhērtē*). Razen teh, "*vahtarc*", ki so bile železniška last, brez občinskih hišnih števil, je bilo v vasi Rute le še nekaj novejših delavskih hišic in vse gostilne, ki so imele že vgrajene šporherte, s posebno pečico "*prōtrōrom*". V njih je bilo možno vzporedno s kuhanjem tudi kaj malega speči. Po ostalih kmečkih hišah, če se prav spomnim, so gospodinje kuhale še precej let kar na ognjiščih in v kmečkih pečeh, ki so jih kurili iz črnih kuhinj.

Kar precej je napisanega o vzgoji in vplivu mojih starih staršev na njihove otroke neposredno in posredno na nas vnuke. Na naju s sestro, ki sva ostala brez mame in sva pri njih več let živela pa prav gotovo. Rad in seveda moral sem to povedati, čeprav je vsega še veliko premalo, če sem hotel utemeljiti svojo izjavo, da sta bila moja stara starša nekaj posebnega.

Tako vzgojeni, so ju razen v postelji, posnemali vsi njuni otroci. Izjema je bil samo eden, ki pa se mu je v dveh zakonih rodilo še vedno le polovico otrok, kot se jih je njima.

Posebne izobrazbe otrokom nista mogla nuditi, so pa postali, kolikor vem, razen enega, ki se je zapil, vsi pridni, vestni, predvsem pa pošteni krajani. Sreča za vse, za starša in starejše sinove je bila v tem, da so se vsi že kot pastirji, nekje na Koroškem naučili nekaj govorne nemščine. Posebno še, da je železnica rabila prav take delavce, ki so bili po vrhu vsega še domačini. Kar pet za delo sposobnih stricev, med njimi tudi moj oče, so si služili kruh in dočakali skromne pokojnine prav pri železnici.

Vsi so se osamosvojili, nobeden od njih pa ni želel ostati doma, da bi nasledil posestvo. Verjetno iz strahu pred obveznostmi, ki bi jih lahko imel do ostalih bratov in sester, zaradi dediščine. Pozneje se je izkazalo, da je bil strah nepotreben. Noben od bratov in sester namreč ni zahteval dediščine od predzadnjega brata, ki je končno prevzel domačijo. Dobili so pa vseeno vsak nekaj lesa, ki so ga rabili za ostrejša skromnih hišic.

Šest bratov si jih je postavilo, z lastnim zaslužkom in delom. Vsi na kupljenih, ne na podedovanih domačih parcelah. Kmetija mora ostati cela, če hoče obstajati, so bili prepričani. Pretežno vsi so dolgo živeli in se med seboj do konca dobro razumeli. Bratu, ki je ostal na kmetiji, so po svojih močeh pri delu celo fizično pomagali.

Je tole za koga zanimivo ali ne, jaz pišem. Prepričan sem namreč, da so imeli Zimov oča še kako prav, ko so nas učili, da hlastanje po imovini in denarju ne vodi nikamor. Predvsem pa to, da bogastvo ni pogoj za srečo v življenju. Dokaz, kako pomembno in vzgojno vlogo sta v tem Zimovem primeru odigrali privzgojena skromnost in poštenost je, mislim na dlani. Prav bi bilo, če bi ju vzgojno kot mi, sprejeli tudi naši nasledniki.

NEKAJ O PRIPRAVAH NA ŽIVLJENJE

“Pri onegavih bodo pa kupovali”, tako so napovedovali prihod novega člana v neko hišo. Če je napoved veljala za doma, se je pač namesto pri onegavih, reklo pri nas. Več ali manj vsi, celo otroci so to napoved tudi sprejeli. Bila je pričakovana in nikogar ni presenetila. Odkod ljudem denar za otroka, ki ga marsikje ni bilo niti za sol, se niso spraševali. Ni jih zanimalo, kje je dojenčke možno kupiti, niti po čem so. Vse je bilo prepuščeno času in babici *“bab'cē”* oz. ženički, ki je pozneje pomagala otroku priti na svet.

Ob porodu je pa šlo, kakor pač kje. V kmečkih družinah, bi rekel, še kar, v nekaterih delavskih mogoče tudi, seveda že težje. Težko ali celo obupno pa tam kjer so rodile nezakonske matere, ki so imele status dekel ali celo pestun in so bile brez lastnega doma.

Kmečkim porodnicam je bila kokošja juha zagotovljena, delavskim mogoče, ostalim, ki niso imele doma pa le izjemoma.

Kmetice so ostajale obvezno teden dni v zatemnjeni sobi in postelji. Če je bilo možno, tudi žene delavcev, o revicah, deklah in pestunjah pa raje ne govorim. V zvezi z njimi le to, da se je za nje s porodom komaj začelo, marsikaj pa so morale prestajati šele pozneje. Tu bi rad povedal le to, da je marsikatera mati, ki je seveda pozabila na lastno mladost in svoje početje, izrabljala bedo **teh sirot**, za grožnjo pred posledicami nečistega in zavoženega vedenja deklet.

Prva skrb družine, v kateri se je nekaj dogajalo, je bila čimprejšnji otrokov krst. Župnik ali njegov kaplan sta ga bila pripravljena podeliti oz. opraviti vsak dan v tednu in celo ob vsakem času. Da pa bi ne ostal kak slaboten novorojenček nekrščen, ga je smel v sili krstiti vsak katoličan, z izjemo otrokove matere. Kaj je moral krstitelj pri tem govoriti, je moral in mora vedeti vsak vernik. Če je otrok preživel, so ga ponovno in to čimprej krstili še v cerkvi. Pri krstu, ki je bil svojevrsten dogodek, so bili navzoči samo duhovnik, boter in botra ter babica oz. ženska, ki je pomagala otroku priti na svet. Po opravljenem obredu, ki je potekal ob krstnem kamnu, so zapuščali cerkev skozi zakristijina vrata. Pred tem se je seveda vsak po svoji zmožnosti

oddolžil gospodu župniku za opravljen obred. Kranjskogorci so odhajali domov večinoma kar peš, Rutarjani, Serjani in tisti iz Podkuž, pa so se odpeljali s konjsko vprego. Doma pa takrat dogodka še niso proslavljali.

Ena zanimivost v zvezi s krstom dojenčka je bila v tem, da nobena mati pri njem ni mogla sodelovati. Vzrok je bil ta, da se je z njim vedno in povsod pohitelo, mati pa ni smela v cerkev, dokler ni opravila očiščevanja, tj. neke verske obvezne formalnosti, ki so ji po domače rekli "*vpeljevanje*". Priti je morala z otrokom, v spremstvu babice oz. ženske, ki je sodelovala pri porodu, v zakristijo farne cerkve. Tam je župnik opravil svoj verski obred, vsi trije, brez župnika seveda, so obšli cerkveni oltar, se vrnili v zakristijo in po prostovoljni oddolžitvi župniku, zapustili cerkev skozi zakristijina vrata. Kaj več kot to, mi o tem niso vedele povedati niti žene moje generacije, ker so se tega samo še bežno spominjale.

Otroke, ki so se rodili v družini, so matere dojile najmanj eno leto, mnoge dve in ne redke celo več. Vztrajale so, in če sem prav informiran, ne samo zaradi otroka, temveč tudi zato, ker so bile trdno uverjene, da je to neke vrste naravna, po porodu pa zaželjena kontracepcija, ki je niti katoliška cerkev ni smatrala za greh. Če se kateri ni obnesla, so se pač sprijaznili, ker je bila taka božja volja. V prepričanju, da je vse na svetu za nekaj dobro, so bili kar potolaženi.

Od poroda naprej do vsaj enega leta otrokove starosti, neglede na to, kaj in kdo je bila njegova mati, je bilo vsakemu novorojenčku usojeno, da je ležal povit od vratu do prstov na nogah v zibelki, v kakem predalu omare pa tudi kar v zaboji, če so se rojevali v krajšem časovnem zaporedju. V tem času je bila skrb vsake matere, dojenje. Nje same, njene pomočnice, oz. večje hčerke ali tete, če je bila pri hiši, pa tudi previjanje.

Sicer pa se včasih z dojenčki niso veliko ukvarjali. Če so postali preglasni, so jih potolažili s kamiličnim čajem ali z doma narejeno dudo "*cucám*". Zanje so uporabili primerno veliko in oprano platneno krpo. Napolnili so jo s kruhom, povezali z lanenim sukancem in pogruntacijo najprej sami dobro prežvečili. Prav zanimivo, otrok se s te vrste dudo "*cucam*", ni samo tolažil, temveč tudi hranil. Ko sem bil sam dojenček, je bilo pravo dudo, kot vem, že možno kupiti. To doma iz cunj narejeno pa poznam samo iz pripovedovanja Zimove matlje.

Da bi bili nekdam vozili otroke k zdravniku, nisem slišal, še manj pa, da bi ga bili klicali zaradi njih na dom. Končno so bili zdravniki redki, brez lastnih prevoznih sredstev in zato težko dosegljivi. Če je dojenčka kljub zdravljenju s čajčki pobralo, tako so temu rekli, ko je umrl, so ga položili na mrtvaški oder v srajčki, ki so jo ročno sešili iz metrskega kosa platna, ki sta mu ga ob krstu podarila boter in botra. "*bot'trč pa bot'rca*". Na mrtvaškem odru mu je obvezno svetila tudi njuna, njemu podarjena krstna sveča.

Vse, kar je bilo treba v zvezi z dojenčki, otroki, porodnicami, bolniki, starčki, pa celo umrlimi, pri hiši postoriti, je bilo tudi treba vedeti oz. znati. To pomeni, da se je bilo treba ob nekom, ki je vse to znal, naučiti. Temu bi se gladko reklo del "*vzgoje*".

OD ZIBELKE DO KONCA OSNOVNE ŠOLE

Malčkov ni bilo treba vzgajati, to se ve. Čim pa so jih sprostili povojev, so se začeli zanimati za okolico. Mame so že čisto majhne učile prositi z rokami, se sami pokrižati in ponavljati besede tata, mama, teta itd. Ko so shodili, so jih začele oblačiti v krilca (*číklcě*), brez spodnjic seveda, pri tem pa spol ni bil pomemben. Tako oblečeni (*naprávlj'ně*) so se plazili in pozneje tudi že tekali po hiši in izven nje. Naučili so jih odzivati se na klic, kaj malega prinesti, rad kaj dati, predvsem pa ubogati. Od zgodnje spomladi do pozne jeseni so se igrali na prostem, se podili za kokošmi, pestovali mačke, domače zajčke ipd. Brez nadzora so opravljali kjerkoli v naravi malo, mogoče včasih tudi veliko potrebo. Stranišča, ki so bila povsod postavljena izven stanovanjskih objektov, so bila sumljivih gradenj, in majhnim otrokom niso bila namenjena. Za potrebe so si izbirali vsakič drug primeren kraj, seveda pa kar sami.

To je trajalo tja do šestega ali sedmega leta, ko so fantki začeli nositi hlače. Do takrat vidne razlike med spoloma niso bile zanimive. Celo za že odraščajoče ne, ali pa mogoče že in je šlo samo za prikrito sprenevedanje. Vsi, predvsem pa starši, so se prebudili šele, ko so postale razlike že tolikšne, da so vplivale na vedenje posameznikov in so jih morali opozarjati, da je opazovanje, tipanje ipd., grdo in smrtni greh.

Da pa so otroke učili že zelo majhne delati in ubogati ter brez ugovaranja kaj postoriti pa se ve. Morali so v družbi z večjimi prebirati žita, robkati koruzo s storžev, nositi mami drva, zibati in tolažiti bratca ali sestrico, nakrmiti psa, skrbeti za lačne putke, zajce in ptice itd.

Že večji, ko so hodili že v šolo, so morali v prostem času z njiv kjer sta bili posejani rž in detelja, pobrati vse kamenje večje od oreha. Skupaj s pastirji so med počitnicami in ob nedeljah, ko so se vrnili od sv. maše, gonili živino na pašo. V hlevu so čistili kravja stojišča, pripravljali vodo za napajanje živine, na polju grabili seno, pulili repo, obirali koruzo itd.

Kidanje snega na dvoriščih in s poti ni bilo izključno njihovo delo, se ga pa niso mogli čisto ogniti. Kako se k temu delu pristopi, so jim prav radi pokazali tisti, ki bi ga morali sicer kidati sami, so se mu pa na ta način ognili. Tudi deklice se delu na polju in štali niso mogle ogniti. Tako kot dečki, so se morale navaditi vsega, čeprav so jim bila v osnovi namenjena le hišna dela.

Od kmečkih gospodinj, njihovih mam so se naučile toliko, da jim mestne gospodičnice njihove starosti z znanjem iz gospodinjstva, del na polju in še česa, niso bile kos. Prej kot so dokončale osnovno šolo, je znala vsaka kaj skuhati, na ognjišču ali v peči, seveda tudi na pečici, kjer so jo že imeli. Prišiti krpo na luknjo delovnih hlač, zakrpati (*zaštōpfati*) nogavice, previti otroka, nakrmiti prašiče, kokoši ipd. jim ni bilo več težko. Bil bi krivičen do njih, če bi ne povedal, da so pri štirinajstih letih znale vse same, naplesti (*naštrikati*) nogavice, rokavice z enim ali več prsti, kapo itd.

Prav zanimivo je, in splača se povedati, da se o puberteti najstnic nekdam ni govorilo. Dekleta so jo prebolevala neopazno, brez upiranja, trmoglavljenja, ugovarjanja in še česa, pač vsega, kar se danes smatra za samo po sebi razumljivo. Kot moški trdim, da je šla mimo nas neopazno.

O igranju šolske mladine, ki je bila, kot vemo, precej zaposlena, bi ne vedel veliko povedati. Predvsem ne o sebi in sestrì, ki sva živela pod Pečkami takorekoč brez vsake družčine. Sosed in soseda sta bila, kot sem že zapisal, brez otrok. Drugi otroci po vasi so se med seboj gotovo igrali več, seveda pa tudi oni brez kupljenih igrač. Sicer pa smo se, če smo prišli skupaj, podili, lovili in skrivali, plezali po drevju, strehah, skalah, se "*fločkali*". Če nas nihče ni videl, smo metali odpadlo sadje pa celo kamenje. Za tarče smo si izbirali kaj najbolj primernega v naravi. Sadeži na drevju so bili za to zelo primerni. Zadetek v pločevinasto posodo je bil pa zelo lepo slišen.

Priljubljena je bila domača atletika. Izpeljati jo je bilo možno brez kupljenih orodij. Za skok v višino sta zadostovali dve pokončni, na grobo obrezani veji, za počez pa gladka palica, ki jo je bilo možno premikati navzgor po njunih rogovilah. Ker nismo imeli meril, smo skoke v dolžino primerjali kar med seboj. Tek na dolge proge smo se šli med potjo iz šole in seveda na izpadanje. Zadnja dva sta se preizkusila, doslej najhitrejša.

Kmečko stranišče

Zelo uveljavljena in poceni igra je bila frnikolanje, po domače rečeno "*kalájsanjê*". Samo tolikšno število kroglic, kot udeležениh je moralo biti in bližanje k s peto v rušo narejeni vdolbini se je lahko začelo. Tisti, ki so znali vsaj malo računati, so se izkazali.

Čisto majhni otročiči so se igrali z doma narejenimi punčkami, mačkami in zajčki, lesenimi kuhalnicami, žvrkljami (*rōgljáme*), lesenimi žlicami, orobkanimi koruznimi in odpadlimi smrekovimi storži itd.

Že predšolski otroci, predvsem pa šolarji, smo si po vzoru starejših izdelovali igrače kar sami. Lok, frača, vrbova piščalka, pisana vrbova palica in trobenta iz lubja, vetrnice in pasti za šoje, so bili izdelki, ki jih je znal narediti vsak sam. To so bila obdobja, ki bi se jim lahko reklo osnovno spretnostno usposabljanje otrok, ki so ga rabili v poznejšem življenju.

Skoraj toliko časa, kot so ga imeli na voljo za učenje in vzgojo učitelji, so za vzgojo otrok porabili doma njihovi starši, če so želeli, da bi postali dobri in delovni, pač taki, da bi jim v življenju ne delali sramote. Težko je na kratko pojasniti, kaj vse je bilo razen fizičnega dela, predmet domače vzgoje. Nekaj vzgojnih nasvetov, ki so bili otrokom in mladim posredovani se še spomnim. Napisal sem jih v našem domačem govoru, smiselno pa prevedel tudi v slovnično slovenščino. So kar številni, vzgojni in mnogi še vedno uporabni. Kogar bodo zanimali, jih bo lahko prebral na koncu tega dela knjige.

ŠE NEKAJ O ŠOLSKEM IZOBRAŽEVANJU NEKDAJ

Kot vemo, je bilo obiskovanje osnovne šole obvezno že za časa vladanja cesarice Marije Terezije. Pouk je vedno trajal osem let, ne glede na to koliko razredna je bila neka šola. Kranjskogorska gotovo ni bila izjema. Zato ne morem razumeti, kako je moglo priti v času obveznega šolanja do tega, da je bila moja stara mama, kot še veliko drugih krajanov predvsem pa krajank, nepismena. Pa še nekaj je, česar si tudi ne znam obrazložiti. Zimov oča, moj stari oče, so bili v tistem obdobju eden bolj redkih pismenih. Sami pa so povedali, da so se pisati in brati naučili v zasebni šoli, ki je bila v Kranjski Gori pri "Vožbavtu". To smo vedeli vsi, ne samo jaz, ker niso povedali samo enkrat. Ponavadi skupaj z zanimivostjo, ki sem si jo še posebno zapomnil.

Zgodilo se je med poukom, mislim da desetih učencev različnih starosti. V sobo je baje vstopil neki moški in začuden izjavil: "*Kam bomo prišli, če se že vse šola?*"

Obvezne šole oča nikoli niso omenjali. Nekdo bi si mislil, da je pač ni bilo, vendar pa je biti morala in tudi svoj učni načrt je gotovo imela. V njem je bil vendar eden od glavnih in obveznih predmetov verouk, ki so se ga Zimov oča, po mojem prepričanju, zanesljivo udeleževali.

O šolski vzgoji mojih starih staršev bi bilo to vse, kar mi je kdo o njej govoril. To, da jaz o njej ne vem nič, seveda ne pomeni, da so bili krajanje tiste generacije brez šolske predvsem moralne vzgoje. Prav zadnja je bila seveda osnova za njihovo poznejše pošteno in srečno življenje.

Ko sta obiskovala osnovno šolo moja prava starša, je v njej vladal red. Neopravičenih izostankov ni smelo biti. Če se je kaj takega le primerilo po krivdi staršev, so kazensko odgovarjali. Mislim, da ne bo nič narobe, če izdam eno resnico. Tudi moj stari oča, so baje odsedeli v Radovljici v zaporu (*u arēstō*) dvakrat po štiriindvajset ur zato, ker so mojega očeta uporabili za pastirja, namesto bi ga bili poslali v šolo. Vzgojno zanj in vse druge, ki bi lahko kaj takega počeli.

Kakšne izvenšolske izobrazbe smo bili mi otroci deležni, nam pa pove znano dejstvo, da je imelo tudi takrat delo prednost pred vsem ostalim. Delalo se je, v šoli pridobljeno znanje pa se je ob delu samo utrjevalo.

Šola je bila takrat ena za vse vasi v občini Kranjska Gora. Vasi Dovje in Mojstrana sta imeli lastno župnijo in občino, zato tudi šolo. K njej pa nista spadala zaselka Belca in Podkuže, pač pa do še nekaj let po drugi svetovni vojni v sklop kranjskogorske občine in župnije.

Pouk je trajal, kot še vedno, štiri oz. pet ur dnevno. Prostih sobot takrat ni bilo. Ker je imela kranjskogorska šola samo tri učilnice, smo imeli pouk dopoldne in popoldne. Moralna vzgoja in higiena sta imeli svojo težo v vseh razredih, četudi nista bili obvezna predmeta.

Sicer sta v šoli vladala red in disciplina. Prvi letniki smo držali roke med poukom na klopeh, poznejši pa obvezno na hrbtu. Govoriti med poukom ni bilo dovoljeno, pisati s sklonjeno glavo tudi ne.

Dvig dveh prstov je pomenil prošnjo za besedo, samega palca pa potrebo po WC-ju. To zadnje je včasih kak učenec tudi izkoristil. Jaz osebno, moram priznati, zelo pogosto. Zaradi prepešane sedemkilometrski poti od doma do šole, sem bil verjetno celo upravičen pojesti tisto jabolko ali košček kruha, ki sem ga prinesel s seboj. Pojesti pa kjerkoli že, tudi v stranišču, ker sem bil lačen že ob prihodu v šolo. Da se je to pogosto dogajalo, je bil vzrok v tem, da nas je kar malo prepogosto doletevala kolektivna kazen, ukinitev glavnega odmora. Meni pa se takrat seveda ni izšlo drugače, kot da sem dvignil palec, dobil dovoljenje za na WC, stopil na straniščno desko, gledal skozi okno železniško postajo in jedel. Že takrat je namreč veljalo pravilo "znajdi se". Učiteljica, za katero je bil njen ukrep gotovo zelo v redu, predvsem pa uspešen, očitno ni pomislila, da so kranjskogorski šolarji zajtrkovali najmanj poldrugo uro pozneje kot mi Rutarjani in Serjani, predvsem pa jaz, ki sem moral ob vsakem vremenu in **pred poukom** prepešati celih sedem kilometrov.

O higieni pa tole: imeti smo morali porezane nohte, biti umiti, oprani in vsaj lepo zašiti, če že ne čedno oblečeni. Denarja za nova in lepa oblačila nekdanj seveda marsikje ni bilo.

Zamujanja pouka ni smelo biti in trdim, da ga skoraj ni bilo. Če se je kakemu učencu primerilo, je stal pred vrati, dokler zvonec ni oznanil konca prve ure.

Iz razreda smo odhajali kolektivno. V vrsti po dva in dva smo šli iz razreda do izhodnih vrat, vsi v en glas smo pozdravili "Zbogom" učitelja ali učiteljico in šele na enak odzdrav smo se zapodili na prostost. To je bilo na kratko nekaj o naši vzgoji v šoli, seveda pa se vsega niti sam več ne spominjam.

Da pa smo se otroci med osnovnim učenjem v šoli učili delati in se primerno vesti tudi doma, se ve. Za učenje izven šolskih klopi pa so bila še kako pomembna druga dejstva. Ni bilo vseeno, čigavi otroci (so) smo bili, predvsem pa ne, kaj so bili starši. Vsak se je usposabljal za to, kar je videl, slišal in imel možnost početi doma. Ker sem bil brez matere, oče pa je bil železničar, brez imovine (*grunta*), takrat tudi še brez doma, sem se učil pri stricu kmečkih opravil. Veliko tega, kar sem se naučil mi je v življenju koristilo, četudi nisem postal lastnik kake parcele, še manj pa posestva. Star pregovor pravi: *"Kolikor del poznaš, toliko mož veljaš, nikoli pa se ne ve, kdaj ti kaj prav pride."*

Pristanek

Brodar

Razmišljanje

Med prvimi

Ob pesku ne bo šlo

Če vsi, zakaj bi midva ne

Za manj zahtevne

Dojilja z Marsa

Skrb za nasledstvo

Opreznost

Poiskusiva

Rod mora ostati

Skrb za mladiče

Ob tej sem rasel

Sem pač bik

Na preži

Pride naj

Vrnitev v preteklost

Med nebom in zemljo

Sesedel se je

Srečen doma

VZGOJA PO KONČANI OSNOVNI ŠOLI

Že nekaj generacij pred našo, tudi tista, v katero so sodili naši starši, se je po osnovnem šolanju spraševalo, kam pa zdaj oz. kaj postati? Da bo na kmetiji lahko ostal in gospodaril le eden, je bilo jasno mladim in staršem. Neglede na to pa so vsi rojevanje otrok prepuščali kar vsemogočnemu. Kako bodo otroci, ko odrastejo, živeli, je bilo prepuščeno njim in staršem. Za nekaj let je imel mogoče kak mlajši brat ali sestra še prostor in delo doma pri starših, seveda pa samo dokler sam ni ugotovil, da dela samo za hrano. To pa seveda ni moglo trajati, razen če je bil pripravljen ostati pri hiši za strica oz. teto. Posebna izobrazba za kaj takega seveda ni bila potrebna.

Vsem drugim za delo sposobnim, je bila namenjena "pot pod noge" kot se je nekdam reklo iskanju zaposlitve. Na srečo so bili to pretežno kmečki fantje, ki so bili, kot sem že povedal, vajeni kmečkih in mogoče tudi nekaj nekmečkih opravil. Ena od večih možnosti, ki so se je mnogi poslužili, je bila zapustitev doma in domače vasi. Nekateri so ostali na Kranjskem, drugi so odšli na drugo stran Karavank na Koroško, ne ravno redki pa celo čez lužo. Delo so dobivali pri delodajalcih, ki so bili sami, brez lastne delovne sile. Pri njih so postali fizični delavci vseh vrst in kategorij. Tudi samo hlapci so bili med njimi. Na Koroško, v nemško govoreče družine, so mlade pošiljali celo sami starši. Rekli so, da so jih dali učiti se nemščine.

In res, naučili so se pogovorne, ki jim je prišla prav, če se jim je pozneje ponudila priložnost postati državni uslužbenec, seveda pa ob dodatnem učenju pisne nemščine. Postali so bolj pisмени od drugih in tisti, ki so želeli postati kaj drugega kot nekvalificirani delavci, so imeli tudi to možnost. Z znanjem nemščine so lahko delali celo izven kmetijstva, bili pa so med njimi tudi taki, ki na to niso bili niti pripravljeni. O njih mogoče kdaj drugič, tu pa gre za nekdanjo vzgojo in izobraževanje.

Ker govorim o nekdanji vzgoji pa mogoče tole. Vsi, torej tisti, ki so ostali doma in tisti, ki so šli služiti kruh po svetu in so se pozneje vrnili, so v življenju veliko pridobili, nekateri mogoče tudi koristili. Če nič drugega, bili so večji del na polju, ravnanja z živino, ženske pa

še ravnanja z otroki in gospodinjstva. Vsi so znali biti skromni, pokorni, potrpežljivi, delovni, varčni, pošteni itd. Ko so v življenju postali sami svoji gospodarji in starši svojih otrok, jim je to prišlo prav.

Ko je odraščala generacija naših staršev, je bilo seveda zopet drugače. V šolo so hodili vsi, mogoče ne preveč disciplinirano, so pa. Po končani osnovni šoli, ki je bila takrat še dvorazredna, pa so seveda nastopile prejšnji generaciji podobne težave. Ostati doma in delati za hrano ali mogoče nekje na kmetih kot hlapec oz. dekla za obleko in obutev, je bilo tudi takrat možno pa še to samo le nekterim. Malenkostna razlika med generacijama je bila v tem, da so zdaj starši še bolj vneto vodili dečke na Koroško, v Kanalsko ali Dravsko dolino, služiti za pastirje ali hlapce. Seveda k izključno nemško govorečim kmetom. Razlik pri zaslužku in v ostalih delovnih pogojih med deželami ni bilo, so se pa v enem ali dveh letih naučili nekaj pogovorne nemščine, ki jim je koristila pozneje, ko so se zaposlili. Priložnosti, da bi postali tam nekaj več kot to, kar so že bili, pa seveda ni bilo.

Toliko o odraščajoči mladini moškega spola, težje pa je bilo seveda za dekleta. Večina jih je ostajala kar doma in se ob materah pripravljala za bodoče gospodinje in matere. Bile pa so glede vsega odvisne od staršev. Tiste, ki se jim želja, da bi nekoč postale žene, ki bi vodile lastno gosposodinjstvo, ni uresničila, so pač ostale pri hiši za tete. Tam so ostarele in vsaka po svoje je koristila v mladosti pridobljeno znanje.

Čisto pri vseh seveda ni bilo tako. Nekaj bolj odločnih, se je tudi takrat že odločilo za pot v svet. S šolsko izobrazbo, ki nam je znana, se seveda niso uveljavljale na odgovornih delovnih mestih, zaposlile pa so se kot gospodinske pomočnice pri gospodi ali kot nekvalificirane delavke pri raznih obrtnikih. Marsičesa so se dodatno naučile in skupaj z doma pridobljenim znanjem so nekatere postale prav vzorne gospodinje pa tudi dobre žene.

Ko sem končal osnovno šolo jaz, je bilo seveda zopet drugače. Vsi, skupaj starši in mi smo se trudili, da bi noben od nas ne ostal brez kvalifikacije. Za nadaljnje šolanje se nobeden v vasi ni odločil. Ne zato, da bi bili vsi tolikšni antitalenti, temveč naši starši finančno tega niso zmogli. Na Jesenicah sta meščanska šola in gimnazija sicer bili, internat tudi, drag pa tako, da je bil delavskim staršem, kar so naši bili, nedostopen. Redni vlaki so seveda vozili, vozni red pa je bil prilagojen delavcem v tovarni, ki so delali v treh izmenah. Od šestih do

dveh, od dveh do desetih in od desetih zvečer do šestih zjutraj. O avtobusih takrat še nismo slišali, še manj pa o osebnih vozilih.

Nekaj več možnosti kot jo je imela generacija pred nami, smo mi vseeno imeli. V Kranjski Gori je bilo tisti čas že nekaj obrtnikov, nekaj trgovin in gostinskih obratov. Slaba stran vsega pa ta, da je bilo prostih učnih mest manj kot nas kandidatov. Žal so te razmere nekateri delodajalci malo prikrito izkoriščali. Kot vedno in povsod, se je tudi že takrat dogajalo, da sta igrala pomembno vlogo denar in poznanstvo, mogoče pa še kaj. Ne vem, če je bil zaradi tega, ker je bil oče samo žlezničar, še kdo prizadet, vem pa, da sem izvisel kot mizarški vajenec.

Zaradi smole, ki sem jo imel, seveda nisem ostal čisto brez dela. Loteval sem se česarkoli, pasel sem živino, pomagal pri delu na polju, vključil sem se povsod kjer se mi je pokazala priložnost. Bilo je seveda hudo, ker sem bil brez rednega zaslužka pa še čas učenja mi ni tekел.

Seveda pa me ni zanimalo izključno mizarstvo in fizično delo, temveč karkoli mi je bilo dosegljivo. Vpisoval sem se v razne tečaje, ki so bili organizirani v Kranjski Gori. Bilo pa jih je za tiste čase kar nekaj in vseh sem se udeležil. V kateregakoli sem bil sprejet, je bil poudarjen red, točnost, disciplina in lepo vedenje. Psovanja in preklinjanja ni smelo biti. Čeprav je bilo vedenje ocenjeno pri sprejemu, je bil vsak tečajnik deležen tudi svojevrstne vzgoje.

Na enem teh tečajev, za katerega niti več ne vem, koliko časa je trajal, smo se učili nemščine. Bil sem eden najmlajših udeležencev in verjetno med uspešnejšimi. To mislim zato, ker mi je predavatelj ob zaključku tečaja priporočal nadaljnje učenje nemščine, kjerkoli se mi bo ponudila priložnost. Priporočila sem bil seveda vesel, možnosti, da bi ga uresničil, pa nisem imel.

Prav po naključju, se je zopet v Kranjski Gori, kmalu zatem začel nekakšen gostinsko turistični tečaj. Seveda sem se ga tudi udeležil. Tudi zanj ne vem več, koliko časa je trajal. Mislim pa da nekaj mesecev. Bil sem seveda zopet "Benjamin" in eden redkih moških. Od vseh udeležencev se spomnim samo nekega Franca, bivšega postreščka (*lôndínarja*) v Hotelu Erika v Kranjski Gori.

Ob zaključku tečaja smo priredili v Hotelu Razor nekakšen banket. Nanj so bili vabljeni razni več jezikov govoreči gostje z Bleda. Vodil jih je priznani gostinsko/turistični delavec, gospod Jelenc. Po končanem

delu me je vprašal, če bi mogoče želel postati natakár in se učiti na Bledu. Povedal je, da prihajajo na Bled pretežno nemško govoreči gostje, kar bi bilo zame, ki že nekaj nemščine razumem, posebnega pomena.

Z moje strani seveda ni bilo problemov, nekaj več pa z očetove, ki je kot železničar nadvse cenil samo železnico. Tam naj bi se po njegovih načrtih po izučitvi za mizarja, некоč tudi jaz zaposlil. Izgledov, da bi kaj kmalu lahko postal mizar, pa kot sem povedal ni bilo.

Končno me je gospod Jelenc osebno pripeljal na Bled in me predstavil direktorjema Hotela Toplice in Hotela Union.

Od vsega, kar se je takrat dogajalo, sem si zapomnil edino to, da je gospod Jelenc na vprašanje enega od obeh "Kje si pa tega poiskal?", odgovoril: "Ta je pa od tam, kjer čompe jedo."

Za vajenca me je sprejel direktor Hotela Union, g. Juretič. Plače, kot vajenec, seveda nisem imel, sicer pa vse brezplačno. To pa je bilo tudi za očeta zelo ugodno. Ker pa so bili pretežno vsi gostje res petični Nemci, ki z napitnino niso skoparili. Denarja mi ni ravno manjkalo, sicer pa ga glede na velike obveznosti nisem niti rabil. V sezoni se je namreč delalo vsak dan v tednu, od šestih zjutraj pa pozno v noč. Pozimi seveda manj, delo pa se je za vajenca (*Lěěrpóba* ali *pikolija*) vedno našlo. Ugovorov, jadikovanja in slabe volje seveda ni smelo biti. Vse je moralo biti kot bi se danes reklo "okey", tudi jedilni pribor, ki smo ga takrat še vsak dan loščili. Da o urejenosti in osebni higieni ne govorim.

Po dveh letih je očetu, ki ga je še vedno mučila ista želja, le uspelo najti zame v domači vasi prosto učno mesto tesarskega vajenca. Rad ali ne, sem se moral posloviti od Bleda in od gostinstva, ki sem ga že kar vzljubil. Učiti sem se začel tega, o čemer prej nisem razmišljal.

Neglede na to ali sem bil v novem poklicu srečen ali ne, je bil za mene in očeta velik plus to, da je moj novi mojster v nasprotju z ostalimi v kraju, ki so jim morali starši vajencev celo plačevati, nam vajencem celo plačeval urnino. Res pa je, da smo delali brez ugovaranja in to vsak dan v tednu od jutra do poznega popoldneva, razen ob nedeljah in praznikih, ko smo bili vsi prosti. Od nas vseh je pri delu zahteval red, disciplino in poštenje. Niti žebljev nismo smeli obdržati v žepih, ko smo po delu odhajali domov. Lepa vzgoja, bi se temu reklo, ni kaj.

Takoj po izučitvi sem bil pozvan na služenje vojaškega roka. Ena zanimivost iz tistega časa je v tem, da nikjer in nikoli do takrat nisem

bil toliko poniževan, predvsem pa tepen, kot prav pri vojaki. Mlad kot sem seveda bil, vaje discipline, tepeža seveda ne, sem pa sprejemal tudi udarce kot en del moje vzgoje. Negativno pa se je to doživljanje v vojski odrazilo v tem, da sem nehote postal kronični sovražnik vojaščine in orožja.

To o sebi zveni mogoče kot neke vrste življenjepis, kar pa, kot sem že povedal, ni. Mislim, da so vsaj približno tako vzgajali vajence tudi drugi mojstri obrti, čeprav vem za izjeme, kjer so vajence celo topli, seveda pa več kot mojstri, pomočniki. To se pri nas seveda ni dogajalo, niti kričanja nismo poslušali, preveč smo se razumeli med seboj.

Dekleta, neglede na to ali so se česa izučila ali ne, po takrat veljavnih zakonih niti po enaindvajsetem letu niso postala polnoletna in enakopravna. Služenje vojaščine jim je zato seveda odpadlo, marsikatera druga državljanska pravica pa tudi.

Vsi mladi, neglede na spol in kaj je po osnovni šoli kdo postal, smo hitro dozorevali in se temu primerno vedli. Marsičemu, se nismo odrekali, navkljub temu da smo bili za starše in še koga bolj otroci kot odrasli. Za tiste čase smo se imeli kar *fajn*.

Od tu naprej je usoda posameznike različno premetavala. Vsak od nas je imel priložnost neke pokazati, kaj od tega, kar so nam svetovali in nas naučili, je sprejel.

Predno začnem s športom in izjavami, naj rečem še nekaj. Vse, kar je že davno tega obstajalo, naj je šlo za katerekoli gradbene objekte, vseh vrst prevozna sredstva, stanovanjsko opremo, velika in mala orodja, si je moral nekdo izmisliti in seveda narediti.

Visoko izobraženih ljudi primernih strok nekdam po vaseh, vsaj v Rutah, ni bilo. Da pa je vse moglo obstajati in koristiti namenu, so poskrbeli samouki ali mogoče eden od drugega priučeni: apnarji, oglarji, sekači, vozarji, žagarji tesači, tesarji, krovci, zidarji, mizarji, kovači, pečarji, tapetniki, usnjarji, čevljarji, krojači, mlinarji, lončarji pa celo urarji. Niti za najbolj navadne delavce, ki so drvarili, delali obrambne koše ob toku voda, kopali vodnjake, gradili plotove itd. bi si ne upal trditi, da so bili brez naučenega ali priučenega znanja.

Kaj vse pa so znale, zmogle in bile pripravljene narediti ženske, po hiši, na štali, v hlevu, na polju pa še kje, si komaj predstavljamo. Neglede na to ali je šlo za ženska ali moška opravila ali izdelke, mora-

mo vedeti, da je bilo za vse potrebno znanje in praksa. Ti ljudje so jo seveda imeli, čeprav jim je na drugi strani manjkala šolska izobrazba. Le te pa, kot vemo, pri samem fizičnem delu niso niti pogrešali.

Nasprotno od njih, bi se pa vsak, s kakršnokoli šolsko izobrazbo brez prakse, ki bi se bil lotil njihovega še tako preprostega dela, osmešil, ker bi ga enostavno ne zmogel. Rabil bi bil čas, predno bi se bil usposobil za eno samo tako opravilo. To trdim, ker iz lastnih izkušenj vem, da je šolska izobrazba eno, praktično, predvsem pa garaško delo pa drugo. Obojega pa se je treba naučiti. Znan star pregovor se glasi: *"Človek se uči vse življenje, nazadnje pa neumen umre."* Pa še res je, le zavedati se je treba tega.

ŠPORT

Za kakršnokoli vrsto športa med našim osnovnim šolanjem in potem do vojaščine odnosno polnoletnosti ni bilo kaj prida poskrbljeno. Tudi priporočal ga nihče ni. Vsi, predvsem pa mi s kmetov, smo se kar ob delu rekreirali. Za to so poskrbeli doma in v šoli. Govorim o nas otrocih iz Rut in Srednjega Vrha, v mislih pa imam predvsem naju s sestro, Breznove s stražarnice (*váhtarcê*) devetnajst in vse, ki so tudi živeli daleč stran od šole. Sleherni dan v tednu štirinajst kilometrov hoje, doma pa delo in učenje, je bilo pa menda kar zadosti. Sleherni dan v tednu pa posebej poudarjam, ker udeležba pri sv. maši ob nedeljah ni bila nič manj obvezna kot pouk, ki je bil vsak delovnik.

NASVETI

K' u túja hiša prid'sh kvōb'k do dej!
Ko stopiš v hišo se takoj odkrij!

Spaštúj starê lj'dí!
Spoštuj stare ljudi!

U n'déljê s' nā déva, t'gá s' zavédí!
Vedi, da se ob nedeljah ne dela!

S póh'nmē ust'mē s' nā gávárí!
Ne govori s polnimi usti!

Gavōrē k'd'r bōš báran!
Govori, samo če boš vprašan!

Památrí sê, br'z n'č ní n'č!
Treba se je potruditi, brez nič ni nič!

Vsê kar máš v'hkó zg'biš, znánjê pá astánê!
Vse lahko izgubiš, le znanja ne!

Č' s' nékí vót'sh bōš zmógu, abēd'n ní pádu pámt'n na svét!
Vstrajaj in zmogel boš, nihče se še ni pameten rodil!

Kd'r sê us'kúj'sh, sê pr'č ād lj'di ab'rnē!
Ko si brišeš nos, se obrni od ljudi!

Cíhi u sm'rljá pa ná gvasnó!
Kihaj v robček in ne glasno!

Réža pr' r' hváčaj pá lê zapénjí!
Hlačni razporek imej vedno zapet!

S póh'nmé ustmé s' ná gávárí to zamērki!
S polnimi usti se ne govori, tega se zavedaj!

Kána ta druj'm u b'seda skačé!
Ne skači drugim v besedo!

Č' z nekám' gáváriš, ga u áči glej!
Ko z nekom govoriš, mu glej v oči!

Čer tê n'č ná bríga, pr'č béžē!

Kjer se te ne tiče, se odstrani!

Frdérban'h báb pa pálit'cê s' bój!

Pokvarjenih žensk in politike se izogibaj!

Č' k'j nucáš páféhti, 'nklé pa sam ná vzémē!

Če kaj rabiš, prosi, nikoli pa ne vzemi sam!

Abén'mó s' ná pustē panúcátē, špécája n'j tistē, k' sá za to
pváčanē!

Ne pusti se izkoristiti, naj tožarijo tisti, ki so za to plačani!

Ta srédnjá pōt j' ta práva, té sê držē da nā bōš zašú!

Vedno se drži srednje poti, da ne boš zgrešil!

Pa cestē pa pr' kráj' hódē!

Hodi ob robu ceste!

Abénê h'dabíjê ná zgánji!

Ne počenjaj hudobij!

Z ádprt'mé áčmí hód' pa svétō!

Po svetu hodi z odprtimi očmi, nič naj se ti ne izmuzne!

Čer tê co vábja pr'č bežē, gvišná mája ána máj'nga!

Če te kam vabijo, se umakni, gotovo nekaj naklepajo!

Čvōv'k' k' tê ú áci na págléda ni k'j prida, té jê h'návsčē!

Človek, ki te ne pogleda v oči, ni prida, je zahrbtn!

Na pazábē, da sá fárjé pa ž'ndárjē zav'lj sváb'h lj'di tlé.

Pomni, duhovščina in policija morata biti zaradi slabih ljudi.

Na vléc' ná všētē, č' tá drúj m'd s'bō gavaréja!

Ne prislušuj!

'Nklé ná réčē d'j, v'lik' lepšē sê šlišē, č' réč's a mé daš!

Nikoli ne reci, daj, lepše se sliši, ali mi daš!

Ná daj'j pr'pombē!

Ne delaj opazk!

Ná pljúvi pá tleh, tá u skret bežē!

Ne pljuvaj na tla, v stranišče pojdi!

Ús'kuj sê, da t' na bō ád nōsa kápavō!
Nos si briši, da ti ne bo od njega kapljalo!

Ná pr'klinj, ti na véš, káku s' grdú šlišé!
Ne preklinjaj, ne veš, kako grdo se to sliši!

Ná kraváritē s' éer j' navárnó!
Ne plezaj tam kjer ni varno!

Ná glēj u čvávēka, k' jê na kášna sórtá pr'zadján!
Ne bulji v človeka, ki je kakorkoli prizadet!

Abénmō n'č sváb'ga na narédē, natúra k'j ráda nazáj udárē!
Nikomur nič slabega ne stori, narava se rada maščuje!

Č' že pamágat' na mísl's pa sáj pr'č béžē!
Če ne nameravaš pomagati, se raje umakni!

Č' nékámó ná v'rjém's, mō kaná réčē važ's, réč' rájšé, j's pa dr'gáč
misl'm!

Če komu ne verjameš, mu ne reci, lažeš, ampak jaz pa mislim drugače!

Ta práv' cájt j'm pakázē, da s' ti túd' nekí!
Takoj jim pokaži, da si tudi ti nekaj!

Ná āzvéri sê, cíkljá s' dó paprájē!
Ne razkazuj tvojih stegen, krilo si povleci!

Č' l' mor's, star'm pa bōvn'm lj'dém pamági!
Če je le mogoče, pomagaj bolnikom in starim ljudem!

Stáršē, stricē, tētē, bot'rcē pá bot'rcē vikamá!
Starše, strice in tete pa tudi botre in botrice vikamo!

Ná cávs'j pr' jédē, kak'r prés'č!
Ne cmokaj pri jedi, to počne prasec!

Kána ták' srk'j k'd'r ješ!
Nikar ne srebaj pri jedi!

L'pú s' abnáši pr' lj'deh!
Vedi se dostojno v prisotnosti drugih!

K'dr gr's m'd lj'dí s' páglej, č' s' zapēt!
Predno greš med ljudi preveri, če si zapet!

Ná hōd' m'd lj'di z umázan'mē rakámē!
Ne hodi z umazanimi rokami med ljudi!

Č' s' tē z'já, de rōka na ustē!
Pri zdehanju daj roko na usta!

Ná trúski lj'dem z dúrmé, glih pr'd nósám!
Ne zapiraj ljudem vrat pred nosom!

Ná vážé, váž 'ma krádcê nájē!
Ne laži, laž ima kratke noge!

Ná rabúti sádjê pá tuj'h vrtéh!
Ne rabutaj sadja po tujih vrtovih!

Ná abéší sê pa fúrē!
Ne obešaj se na naložen voz!

Ná brišé nos ki ú rakávō!
Ne briši nosu v rokav!

Kd'r ješ, ná léžē z abēm' v'ktē na mizē!
Ko ješ, ne sloni s komolci na mizi!

Ná cíhi al' pa rígi gvasnó, pá pr'č sê ab'rnē!!
Ne kihaj in rigaj na glas pa stran se obrni!

Abén'mō n'č h'dgá ná pr'vōš'ē!
Nikomur ne želi slabo!

Tap'rvó fest pr'grúnti, pōtlē š'lē gavōrē!
Najprej dobro premisli in potem govori!

Včas'h j' najbóljé č' sê ki máv' u jéz'k ugrizn'sh!
Včasih se je bolje v jezik ugrizniti kot kaj reči!

'Nklē s' ná pr'náglē, da tē ná bō ánkkrát grívavō!
Dobro premisli, da ti ne bo nekoč žal!

Dóbro zamérki, lepa b'séda lep' pvác pájíšē!
Zapomni si, lepa beseda lepo mesto najde!

Čer t' co vábja, séb' dōbro hóc'ja!
Kjer te vabijo, vidijo svojo korist!

Kána silé pr'v'č tá u nj'ga!
Ne vsiljuj se mu!

Dá s' mō ná bōš ki pr'pōpavá!
Da se mu ne boš enostavno prislinila!

Samú šp'téri s' kána z njem!
Nikar se z njim ne prepiraj!

Ná bód' ferbč'n, č' t' n'č ná brígá!
Ne bodi radoveden, če se te ne tiče!

Č' vid'š, da s' adv'č, pr'č bežē!
Če opaziš, da si nezaželen, umakni se!

Ná aprávljí tá drújê, sam sébê páglej!
Ne obrekuj drugih, najprej sebe poglej!

Tist'ga, k' tê u aci ná pagléda s' mérki, h'náv'c jê!
Pazi se tistega, ki pred teboj oči poveša, je zahrbtn!

Č' nehté gávarí, mō ti kána ú b'séda skačē!
Če nekdo govori, ga ne prekinjaj!

Vsáćga pášljuši, zamérki pa to kar j' dōb'rga pavédav!
Poslušaj vsakega, zapomni si pa to, kar je uporabnega povedal!

Kar téb' ná pášê, ti tá drúj'm ná narédē!
Kar tebi ni všeč, ti drugim ne stori!

K'd'r kák ádraš'n u hiša pridê, atróc' v'n béžtê!
Če pride odrasla oseba v hišo, se otroci umaknite!

Č' s' té že z'já,sáj róka de na ustê!
Če se ti zdeha, položi roko na usta!

Taprvó páž'br'j, pōtlê š' lê pājê, pa n'č n'j tê ná bō srám!
Najprej pomoli, potem pojej in nič naj ti ne bo nerodno!

Č' tê bōja k mizé pávablé, ti ki rēčé Bog vōni s'm že jédu!
Če te bodo povabili k mizi, se zahvali in povej, da si že jedel!

Pa dá j'm ná bōš pazābú Bog pažégni rēčē!
Ne pozabi jim zaželei dober tek!

Ná mislē, da s' ki ti pá'm't'n, š'lê vsê lj'di vsê v'mál!
Ne misli, da si sam pameten, šele vsi ljudje vse vemo!

Zamérki, pá cestē, pa pr'd lj'dmi, s' ná jé!
Zapomni si, po cesti in vpričo ljudi se ne jé!

Ná pazábé na tíst'gá, k' tē k'dá k'j dób'rgá narédu!
Ne pozabi tistega, ki ti je kedaj kaj dobrega storil!

Zmerám k'd'r kágá sréčáš, ga mór's ti napréj pazrájtē!
Vedno, ko nekoga srečáš, ga najprej ti pozdravi!

U ačí glej tist'gá, k' sē z njém pāgavárjaš !
Če s kom govoriš, mu glej v oči!

Zúčer k' lēž's pr'st'déri, č' sē tē dēn kámō k'j h'd'gá stóru!
Zvečer v postelji premisli, če si ta dan komu kaj slabega storil!

Kd'r pá cesté hod's, me žénska na sōj' tá práv' stránē!
Pri hoji po cesti imej žensko na svoji desni strani!

Usē k' sa stár'sē kak'r s' ti sam, me pr' hóje na ta práv' stránē!
Vsi starejši od tebe spadajo pri hoji na tvojo desno stran!

Č' sē m'd dūrmé sréčáš, n'j grē ta prvo tisté, k' grē v'n!
Če se srečáš z nekom med vrati, ima prednost tisti, ki odhaja!

Zméram d'j adráš'n'm pvác!
Vedno odstopi odraslim prostor!

Č' prid'já gaspód ú híša, mór'ma vsē ustátē!
Če vstopi gospod v hišo, moramo vsi vstati!

Ćer s' tá drúj' šp'terajá, ti pr'č bežé, al' pa bōš šú za pričá!
Kjer se pričkajo, se umakni, sicer boš pričal!

Kóm'r n'č dōbr'ga ná mór's stríté, túd' sváb'ga ni tréba!
Komur dobrega ne moreš narediti ni treba, da mu pa slabo!

Ki spr'glēj gā, pa n'č na rēčē, to ga nájb'lj trófē!
Enostavno ga spreglej, nič ne reci, to ga bo najbolj prizadelo!

Slep s' narēdē, č' tē d'rēkt na tangéra!
Naredi se slepega, če se tebe ne tiče!

Kaj s' ástēgné kar jē póst'lj dóga!
Ne želi več, kot zmoreš!

S tist'm k' n'č nímáš, na mór's naskríž pritē!
S komer nimaš nič skupnega, se ne moreš spreti!

Ná kám'n'j psē pá māčcē!
Ne kamenjaj psom in mačk!

Ná drážē psá, č' dó pridē bōš zamērkáv!
Ne draži psá, če se reši verige, ti bo žal!

Ná vōvé tíccē, rájš' j'm k'j jestē d'j!
Ne lovi ptic, raje jih nakrmi!

Ná ázdéri gnjézdē, za ta mālē tíccē sá j'h narédlē!
Ne razdiraj gnezd, za mladiče so jih naredili!

Ná glej drúj'm ú škděvá!
Ne glej drugim v skledo!

Ná bōd' fávš'n, to ni l'pú!
Ne bodi nevoščljiv, to ni lepo!

Špári, jútrē j' š' án dēn!
Varčuj že danes za jutri!

Ná hōd' ád mizē, zakléd'r nísmá paž'brálē!
Ne zapuščaj mize, dokler nismo molili!

Ná znáši sē m'd žvādja, k' níma pámt'ē!
Ne znašaj se nad živino, ki je brez pameti!

Māma prōsē za kr'h, na jémljē ga sám!
Mamo prosi za kruh, ne jemlji si ga sam!

Ad krája jē, ná brskí pá škdēlē!
Jed zajemaj pred seboj in ne brskaj po skledi!

'Nklē ná jénjí tá zádñjē jéstē, túd' č' s' šē vác'n!
Nikoli ne nehaj zadnji jesti, tudi če še nisi sit!

Zamērki za zméram, prásítē ni grdū, pa túd' gréh nā!
Za vedno si zapomni, prositi ni grdo in tudi greh ne!

Ná drénji sē, rájš' ta stár'm pvác d'j!
Ne prerivaj se, raje starejšim prostor odstopi!

Ná z'j'j, kí glíh ú njō, á ná vid's, da j' jē naródnō!
Ne bulji naravnost v njo ali ne vidiš, da ji je neprijetno!

Zméram, k' gr's mém' kpēlcē, kríža al' pa spámínsč'h tābu ab
céstē, s mór'sh adkrítē, mē žénsčē s' pá pákrízáma!
*Vedno, ko greš mimo kapelic, križev ali spominskih obeležij, se odkrij, me
ženske pa se križamo!*

Tístê, k' sa v'lík' stár'sě, kak'r smá mi, pá vsê tâ tújê lj'dí, mór'ma víkatê!

Dosti starejše od nas in vse tuje ljudi, moramo vikati!

Č' pr' kášnê hišê, nímája fér'nkav gōrē, na směš pr' vūčē skóz' vōk'n nōt'r glēdatē!

Če v hiši, zvečer v hiši nimajo zastrtih oken, ne glej v prostor!

Dōbro pr'mislē kagā pa kakū bōš gavóru!

Prpriavi se na to, kar nameravaš govoriti!

K'dr s' adráš'nē pagavárjajá, mórja bitē atrōcē tíhō!

Ko govorijo odrasli, morajo otroci molčati!

Gvāva pakōncō, č' 'máš čista vést!

Glavo pokonci, če se ne počutiš krivega!

Vsēlê k'd'r u híša prid's, táp'rvō pazrājē, pōtlê pa pávé za kagā s' pr'sū!

Ko prideš v hišo, najprej pozdravi, nato pa povej zakaj prihajaš!

Da ná bōš kāmō k'j dó pabíjáv, vsák mislê, da má ān práv!

Ne skušaj koga prepričati o nasprotnem, vsak misli, da ima prav!

Č' l' grê, ti vsê ki za dōbro vzēmē!

Če le moreš, vzemi vse dobronamerno!

Ná bōd' pr'v'č' gvás'n, s' j' já, ki tébê šlišátē!

Ne bodi preglasen, samo ti se slišiš!

Za cájta dámo pridē, pá kāna s' gā spēt nacūki!

Kmalu se vrni, in po možnosti trezen!

Ná pazábē Bóg vōni rēčē!

Ne pozabi se zahvaliti!

S sójá žlíca jé, dá ná bōma mēlē š' tá drūjē usē žnāblê apíš'nê!

Uporablaj svojo žlico, sicer bomo imeli vsi herpes na ustnicah!!

Slep sê narēdē, č' že pr'č ná mór's j'tē!

Naredi se slepega, če se umakniti ne moreš!

Nāg pa rés'n ná mór's m'd lj'dí!

Tako pomanjkljivo oblečen ne spadaš med ljudi!

Včas'h j' ki māv' tréba, dá kāmō k'j dōb'rgā nár'díš!
Marsikdaj ni treba dosti, da nam uspe nekomu dobro narediti!

S sāsédē mór'sh bit' dób'r, včas'h sá bōljē kák'r vsá žvāhta!
S sosedi je treba imeti dobre odnose, včasih so boljši od sorodnikov!

Ná válē krívdē na tá drújê, č' s' sám vúrž'h!
Ne krivi drugih, če si sam kriv!

Ná páskúši sē shamatātē takó, da bōš drújê nōt'r tvāču!
Ne poskušaj se izmotati s tem, da boš naprtil krivdo drugim!

Ná šímfi, s' s' ná spváča!
Ne kritiziraj, nič ne koristi!

Ná st'kúj pá tuj'h címr'h pa pā prídál'h!
Ne stikaj po tujih sobah in predalih!

S trmá na bōš dél'č pr'sú, to zamérki!
S trmo ne dosežeš nič, to vedi!

K' jē kljubánja kōn'c, stá vsák za sē, māv' m'nj vrédná.
Rezultat kljubovanja je v tem, da sta odslej vsak zase manj vredna!

Zamérki za zméram, da s' zapóná ná hódē ná pávsníjá!
Zapomni si, dopoldanski čas ni primeren za obiske!

Pūfá s' boj, mārs'htēra híšá jē zāv'lj nj'ga ná kānt pr'svá!
Izogibaj se dolgovom, dosti hiš je že propadlo zaradi njih!

Ná gárbí ž'vína, glíh ták' já báli kak'r tébê!
Ne pretepay živali, nič manj jih ne boli kot tebe!

Pasōdē pa kāj, kár šénkat' úpaš!
Posodi pa le toliko, kolikor si pripravljen podariti!

Č' s' hoč'sh savráž'nka nakapátē, mō práv ki d'nár pasōdē!
Če želiš, da ti postane prijatelj sovražnik, mu posodi denar!

Védē, da ān kr'víč'n krájč'r sto pravíč'n pažrê!
Zapomni si, en nepošten tolar razvrednoti sto poštenih!

Tíst'ga, k' víd's, dá tē nā lájdja, ki pr' gmáhō pústē!
Ne vsiljuj se tistemu, ki te očitno ne mara!

Včas'h j' najbōljē, č' sē māv' gūh 'n slép!
Včasih je dobro biti gluh in slep!

Ād drúj'h práv kí dōbro gāvōrē!
O drugih govori samo dobro!

To vedē, da ábēd'n ní br'z fāljarjá!
Zapomni si, nihče ni brez napake!

Tá najb'lj náūm'n, 'mā včas'h k'j práv.
Tudi najneumnejši ima včasih prav.

Zmérám védē kagá gāvariš, pačasó vsē akól' prídē!
Vedno pazi kaj govoriš, nič ne ostane prikrito!

Túd' pr' pr'jatlj'h s' spvāča bit' pr' gāvárjēnjó pr'víd'n!
Tudi v pogovoru s prijatelji previdnost ni odveč!

Zd'j s' vídú kám to péljē, n'j t' bō pa zá šóva!
Videl si, kakšne so posledice, sprejmi to kot opozorilo!

Zamērkí, pr'vēl'k ž'brāv'c jē túd' h'nā'vc!
Zapomni si, pretirani pobožnež je zahrbtnjež!

Vedē pa tólē, pr'd ž'ndārmē v'hkó k'j skríj's, n'č pa nā mór's
pr'd sōja v'stjō pa pr'd Bógam.
*Zapomni si, pred policijo je možno kaj skriti, nič pa pred lastno
vestjo in pred Bogom.*

Bólj' j' metē māvó pa tístē paštēno.
Bolje je imeti malo toda pošteno.

Ná bōd' fāvš'n, č' má htē drújē néki kar tí nímáš, us'gá tak'
abēd'n nímá!
*Ne bodi nevoščljiv, če ima kdo nekaj, čersar ti nimaš, tudi njemu
gotovo še kaj manjka!*

Rés'n jē, da vést pā gār'čícá ābé peč'ta, samú, da vést s' ná dā z
špájz' sōda zrāj'tē!
*Res je, da zgaga in vest obe pečeta, res pa je tudi to, da z jedilno sodo
vesti ni moč zdraviti!*

Cér že sē, n'j bō to ú cérklē al' na céstē, nā suč' gvāva nazáj,
napréj gléj!
Kjerkoli si, v cerkvi ali na cesti, glej naprej!

Ta pr'lízlj'n'h lj'dí s' áhti, najbóljē jē č' j'h kí u gmāhó p'stíš!
Prisiljeno prijaznih ljudi se varuj, najbolje se jih je ogniti!

Učē sê, pa nā zanáši sê na l'pōta, tá sê zmōta, prāzna gvāva pa astánê!

Uči se, ne zanašaj se na lepoto, le ta je minljiva, prazne glave pa se ne znebiš!

Na drážē psê, lj'di j'h mája pr' híšáh zato, da na njē mērkajá!
Ne vznemirjaj psov, lastniki jih imajo, zato da nánje pazijo!

Na méčē kámnjê pa trávê, snasécê bōjá kásê ú nj'h k'rhálê!
Ne meči kamenja po travi, kosci bodo ob njih kose krhali!

Na vpíj, pískí, pa vríski, za bōvnê pa adráš'nê j' to neki grōz'ngá!
Ne kriči, piskaj in vriskaj, bolniki in odrasli tega ne prenesejo!

Na mātri ž'válí, glíh ták' j'h bálí kak'r tēbê!
Ne muči živali, boli jih kot tebe!

Na hódê s čévljê pa vūžê pa pá rōsê, čévljê bōš vsā sfúrmav!
Ne hodi po blatu in rosi, čevljem boš pokvaril obliko!

Na pvāzê sê pā drévjō, gvánt bōš strgáv pa š' dó v'hkō pad'š!
Ne plezaj po drevju, obleko boš uničil pa tudi padeš lahko!

Na vōvê ribê, ríbičê j'h r'dēja za sēbê, kar pa tí páčn's j' krāja.
Ne lovi rib, ribiči jih gojijo zase, kar ti počneš, je tatvina!

Na švátí ta málê tíčê, č' j'h bōš, j'h bōta ta stár' dvá papústva!
Ne dotikaj se ptičjih mladičev, sicer jih bosta starša zapustila!

Na pústê, stār'm lj'dém, da k'j s tvā pabérajá, tí pa có glēdaš!
Ne dovoli starim, da kaj s tal pobirajo, ti pa jih gledaš!

Na krádê, č' k'j nímaš, rájš' prōsê, to ní grdú pa tú'd gréh nā!
Ne jemlji kar ni tvoje, če rabiš, prosi, to ni grdo in tudi greh ne!

Na kōnê takō, to jê ja gréh pa tú'd n'č manér'l'h ni!
Ne preklinjaj, ker je greh in še neolikano je!

Nā zgánji trma, z njō 'nkám'r na bōš p'ršú!
S trmo ne dosežeš nič!

Na vāžê, kdúr vāžê tu'd krādê, sa že někda védlē!
Ne laži, kdor laže tudi krade, to je znana resnica!

Na aběši sê na fúra, gvánt bōš nasv'njáv al' pa š' do čěmpnú!
Ne obešaj se na tovor, zamazal boš obleko in še padeš lahko!

Na spasōji sé pa jib'rčn'm, č' k'j nimaš rajš' ki br'z bōdē!
Ne izposojaj si po nepotrebnem, ostani raje brez!

Na kažē lj'dém jēz'k, to j' ja z'vō nēmanér!h!
Ne kaži ljudem jezika, to počno samo neolikanci!

Nā jé priča l'jdi, to abēd'n na déva!
Ne jej v prisotnosti drugih, tega nihče ne počne!

Čē z nekām gavariš, ga pášlúší pá glíh u áci mō gléj!
Če se s kom pogovarjaš, ga poslušaj in glej naravnost v oči!

Pašlúši stárē l'jdi, áni v'lik' v'já, ž'vljénjē māja za s'bō!
Poslušaj stare ljudi, dosti vedo, za njimi je življenje!

Z' šólē d'rěkt damó prídē, dévō 'n učénjē tē čakata!
Iz šole po pouku pridi naravnost domov, čakata te delo in učenje!

Na gvánt mērki, t'žkó smá ga vk'p sprájlē!
Pazi na obleko, težko smo jo kupili!

Vsē adrāš'nē pazrávljí, ni áklj'h kdū pa kagā sá!
Pozdravljaj vse odrasle, neglede na to kdo in kaj so!

Čē tē htē k'j bāra mō pavé, č' pa ná věš, s' pa āprávíčē!
Če te kdo kaj vpraša, mu povej, če ne veš pa se mu opraviči!

Vsácmō, č' l' mór's ustréžē, u ž'vljénjō s' tē vsē pāvrnē!
Vsakomur ustrezi, če le moreš, v življenju se vse povrne!

Čē k'j māš ázdělē, č' lē mór's vs'm, k' n'č nímája!
Če kaj imaš, razdeli še tistim, ki nimajo!

Pamāgi bōvn'm pa stār'm lj'dém, tud' tí bōš ankrāt stár!
Pomagaj bolnim in starim ljudem, tudi ti boš nekoč star!

Cóklē pā žé u věžē do dé, to páčnēja tá damáčē,
pa túd' pr' nás!
Ko prideš v vežo, sezuji cokle, to delajo domači celo mi pri nas!

Dévá s' ni tréba srám'vātē, zvō grdú jē pa krástē pa š' gréh jē!
Ne sramuj se dela, ki je častno, grdo in greh pa je krasti!

'Nkóg'r ná zāšpátúj, vsak jê čvōv'k, kak'r smá mi vsē!
Nikogar ne zaničuj, vsak je človek, kot smo mi vsi!

Č' 'māš číta vést, gvāva pakōncó nósē!
Glavo pokonci, če imaš čisto vest!

Účē sē, č' s'm tē za án násv't, da ná bōš ki būt'lj astáv!
Uči se, ti svetujem, sicer bōš ostal butec!

Kd'r víd's, da jê néhtē u patrēbē, pamági mō pa nā čáki,
da t' bō fēhtáv!
*Ko vidiš, da je nekdo v zadregi, mu pomagaj, ne čakaj,
da te bo še prosil!*

Kak'r u šólē, túd' dr'jē fést pašlúši pa čím v'č zamērkí!
Bodi pozoren v šoli in drugod pa si čimveč zapomni!

K' dāmó prid's, rácé umí, ná véš kdú j' pr'd t'bō ključē švátav!
*Ko se vrneš domov, si umij roke, ker ne veš, kdo je kljuge pred teboj
prijemal!*

Nájb'lj zašméran j' d'nar, kdúr ga švāta, n'j rácé umíva!
Najbolj zamazan je denar, kdor ga prijema, naj roke umiva!

Vsēglíh cé sē, za s'bō pasprávlji, da drúj'm nā bō za t'bō tréba!
Kjerkoli si, za seboj pospravljaj, ne dopusti, da bodo drugi za teboj!

Sam sōja póst'lj pástēljē pa kána čáki, da já bōja mama!
Postelji svojo posteljo sam, ne čakaj, da ti jo bodo mati!

Na j'gr'j sē z ōgnjám, č' s' k'j vnēmē smá v'hkō vsē na céstē!
Ne igraj se z ognjem, zaradi požara bomo vsi brez vsega!

Mērki, da tá māl'mō nāž na prídē u rōcē, to ni j'gráča!
Pazi, da otrok ne pride do noža, to ni igrača!

'Nklē ná smēš ū čvāvéka mértē tud', č' jê arōžjē, ki j'gráča!
Ne meri v človeka četudi, je orožje samo igrača!

Glēj, da ná bōš azúléc'n pa adpēt m'd lj'mi, tá pá s'm hōdu!
Pazi, da se ne boš neurejen in odpet sprehajal med ljudmi!

Čē sē z nékám' págavārjaš, bōd' gvās'n pa kána ki mrmr'j!
Kadar se s kom pogovarjaš, bodi glasen in razumljiv!

Vsáć'ga pašljúší, zaměrki pa to, k' s' tē zdí dōbro pa práv!
Poslušaj vsakogar, zapomni si pa to, kar misliš, da je dobro in prav!

Zaměrki pā, pášt'njáko sá dúrē zméram 'n pávsōd ādprtē!
Pomni, poštenjaku so vrata vedno in povsod odprta!

Španavíjê sê mērkí, u njē š' p's crknē!
Izogibaj se družabništva, v njem celo pes pogine!

Včas'h j' prav č' mav' nazaj gledaš, da naprej vid'š !
Marsikdaj se izplača koristiti izkušnje iz preteklosti!

Mislim, da je večini in za vedno ostala v spominu pretresljiva pripoved o nedosledni vzgoji nekega očeta in njegovega na smrt z obešanjem obsojenega sina. Zgodilo se je na kraju dogajanja in tik pred izvršitvijo obsodbe. Očetu, ki se je želel še zadnjikrat posloviti od sina, mu je le ta pljunil v obraz in izjavil: "Če bi bil ti storil to, kar bi kot dober oče moral, ko sem prvič prinesel domov ukradeno jabolko, bi jaz zdaj ne bil tukaj. To je bil začetek tega, zaradi česar se poslavljam. Ti si kriv moje smrti."

To so bili tisti vzgojni napotki, ki so jih otrokom in mladini, posredovali starši, šola, mojstri in vsi ostali. In če zdaj upoštevamo vse, kar ste prebrali pa še naše prirojene lastnosti ter vse kar se ni smelo početi, ker je bilo "greh", lahko brez večjega truda ugotovimo, zakaj "*smo takšni in nič drugačni*".

V tej knjigi uporabljene in še nikjer zapisane domače pogovorne besede

A

aběd'n, abě	<i>nobeden, nikdo, nihče</i>
abnášatě sě	<i>vedti se, nastopati</i>
abívno	<i>malo, nekoliko preveč, prehudo</i>
áca	<i>oče, stari oče</i>
ačí	<i>oči</i>
adráš'n, a, e, n'h	<i>odrasel, dorasl a, i, ih</i>
ád tlé, ád krája	<i>od tukaj, od začetka, na začetku</i>
ád drúj'h	<i>od drugih, ostalih</i>
aprávljatě	<i>o nekom slabo govoriti, obrekovati</i>
apíš'nk	<i>herpes</i>
apiš'ně žnáblě	<i>herpes na ustnicah</i>
ástěgn'tě sě	<i>raztegniti se, umreti, poginiti</i>
atrōcě, atróščě	<i>otroci, otročji</i>
azvérátě sě	<i>razkazovati svoje stvari (stegna)</i>
azdérátě	<i>razdirati, narazen dajati, rušiti</i>

B

baletě, balí	<i>boleti, imeti bolečino, boli</i>
bežě, bežtě (v'n, nót'r)	<i>pojdi, odidi, pojdite (ven, noter)</i>
bot'rč, bot'rcá	<i>boter, botra (krstna ali birmanska)</i>
bož'c, á, é	<i>ubogi, reven, slaboten, a, i</i>
bōv'n, á, é	<i>bolan, a, i</i>
bōm, bōta, bōjá	<i>bom, bosta, bodo</i>

C

cím'r, címřě	<i>soba, sobe</i>
co váb'tě, co pritě	<i>vabiti zraven, zraven priti</i>
co z'játě	<i>zraven gledati, kukati</i>
cuk'rč, cuk'rčě	<i>bombon, bombončki</i>
c'bég'n pritě	<i>priti naokoli, bliže, pojaviti se</i>

Ć

ćávsatē	<i>cmokati</i>
ćér jê, ćér j' tē, ćér j' já	<i>kjer je, kjer te je, kjer jo je</i>
ćíkljá, ćíkljá	<i>krilo, krilce</i>
ćíhátē, ćíhnú jê	<i>kihati, kihnil je</i>
ćínkátē	<i>kinkati, kazati znake zaspanca</i>

Č

č' znaš, veš, maš, daš	<i>če znaš, veš, imaš, daš</i>
č' bé, č' lê, č' grê, č' pa ná	<i>če bi, če le, če gre, če pa ne</i>
č' s' tē bō pa zjávō	<i>če pa boš zdehal</i>
č' b' pa čvōv'k vedú, znáv	<i>če bi človek vedel, znal</i>

D

devó, devatē	<i>delo, delati</i>
dēl'č, dēl'č pr'č ád	<i>daleč, daleč stran od</i>
dó dátē	<i>shujšati, oslabeti, opešati</i>
dó pabíjátē	<i>ugovarjati, zanikati</i>
dó pritē	<i>nehati, pobegniti z verige, priti</i>
dog, ga, jê, jê	<i>dolg, dolga dolgi, dolge</i>
drénjatē sê, dr'nj	<i>stiskati, prerivati, gnesti se, gneča</i>
dūré, dūrcê	<i>vrata, vratca</i>
dúrh ki, dúrh 'n dúrh	<i>neprestano, vseskozi, vedno, nepretrgoma</i>
drújé, drújé, j'm	<i>nekdo drugi, drugi po vrst. redu, drugim</i>
d'nár, d'nárja, z d'nárjam	<i>denar, denarja, z denarjem</i>

F

far, farjē	<i>župnik, duhovščina</i>
fávš'n bitē, fávš'nást, fávš'ríja	<i>biti nevoščljiv, nevoščljivost</i>
faljár, fáljar	<i>napaka, pomota, steber, nosilec</i>
férb'c mátratē	<i>biti radoveden</i>
férbč'n	<i>radoveden</i>
fér'ncē	<i>zavesē</i>
fríš'n kr'h, fríš'n lj'ft, frš náv	<i>svež kruh, hladen zrak, popolnoma nov</i>

F

fróšt'k	<i>zajtrk</i>
fúra	<i>tovor, naložen voz, sani</i>
frdērbána kóštá, bābā	<i>pokvarjena hrana, ženska</i>

G

gávaritē	<i>govoriti, pripovedovati</i>
glih tak, pr'č nā, zd'j	<i>enak, odločno ne, ravno zdaj</i>
glih pr'd nósám	<i>tik pred nosom</i>
glih u njō, nj'ga	<i>naravnost v vanjo, njega</i>
gmáh	<i>mir, mirovanje</i>
gūh	<i>gluh, naglušen</i>
gúné, gúnga, gúnmō	<i>oni, onega, onemu</i>
gvásno	<i>glasno, na glas</i>
gvíšno	<i>gotovo, sigurno, varno</i>
gvāvt'k bitē	<i>zmoči, obvladati</i>
gváva bálétē, ábešátē	<i>glava boleti, povešati</i>
gvás zg'bitē, áb gvás pritē	<i>glas izgubiti, zamolkel postati</i>

H

hbán, tácgá hbāna	<i>orjak, takega orjaka</i>
h'dábíja	<i>hudobija, surovost, pokvarjenost</i>
h'dú, hdú strítē	<i>hudo, nekaj hudega povzročiti</i>
hūzmatē	<i>krasti, izmikati</i>

I

íb'rč'n	<i>odveč</i>
íljatē	<i>hiteti, podvizati se</i>

J

jestē	<i>jesti, goltati</i>
jénjatē, adjénjátē	<i>nehati, odstopiti, popustiti, odnehati</i>
jámratē	<i>tarnati, tožiti</i>
j's bē, j's b' nā, j's mísl'm	<i>jaz bi, jaz ne bi, jaz mislim</i>

K

kr'h	<i>kruh</i>
kápatē ad nosá	<i>od nosa kapljati</i>
kapátē nékamó jáma	<i>nekomu luknjo kopati</i>
kána gá, já, j'h, njéjó, s' gá	<i>nikar ga, jo, jih, njiju, se ga</i>
kamō	<i>komu</i>
kak'r	<i>kot, enak</i>
kága	<i>kaj</i>
kagā	<i>koga</i>
kák'r	<i>kakor, kot, enako</i>
kd'r	<i>kadar, ko</i>
krávaríttē sê	<i>plezati po višini, plaziti se po višini</i>
krád'k, krádcê rácé,	
nájē, hvačē	<i>kratek, kratke roke, noge, hlače</i>
ki mávó, kmávó	<i>čisto malo, brš ko, takoj ko</i>
kōnc, ta krád'c kōnc	<i>kraj, konec, krajši konec</i>
kráj'c'r	<i>novec, denarna enota</i>
kr'víc'n	<i>krivičen, nepošten</i>
k'	<i>ki, ko, kateri</i>
k'd'r ješ, pridē, jê, ni	<i>ko ješ, pride, je, ni</i>
k'd'r bōdē	<i>tu in tam, občasno, včasih</i>

L

lájdatē	<i>prenašati, trpeti, marati</i>
lj'dí, zav'lj lj'dí	<i>ljudje, zaradi ljudi</i>

M

mája mēs'nca	<i>meseca maja</i>
majā	<i>imajo</i>
máj'nga	<i>namen, mnenje</i>
máččē, máccē	<i>mački, mačke</i>
metē, metê, j'métjê	<i>imeti, imejte, imetje</i>
mērkatē, sê, ná	<i>paziti, se, na, zapomniti si</i>
mór'm, mór'má	<i>moram, moramo</i>
mō, j' mō	<i>mu, mu je</i>

M

m'd drúj'm, m'd drújmē	<i>med ostalim, med ostalimi</i>
m'd námē, m'd mēša, nagámē	<i>med nami, med mašo, nogami</i>
músatē	<i>siliti, prisiliti, izsiljevati</i>

N

nékagá nōt'r tváč'tē, tišátē	<i>nekoga delati krivega, tiščati, porivati</i>
n'č brígátē sē	<i>nič skrbeti, nič mar biti, nič truditi se</i>
n'č srám bitē	<i>nič se sramovati</i>
n'č drúj'ga kak'r	<i>nič drugega kot</i>
n'č prída bítē	<i>ničvreden biti, neraben biti</i>
nucatē, nucatē	<i>rabiti, prav priti, koristiti</i>
'nklē, 'nklē v'č	<i>nikoli, nikoli več</i>

P

pálít'ka	<i>politika</i>
pafēhtátē	<i>zaprošiti</i>
paprájtē	<i>popraviti, v red spraviti</i>
paríhtátē	<i>urediti, popraviti</i>
pa tléh, gvávē, pódno, v'rtéh	<i>po tleh, glavi, podu, vrtovih</i>
paglédátē	<i>pogledati, ugotoviti, preveriti</i>
paj'skátē	<i>poiskati, najti, izbrskati</i>
pásatē	<i>všeč biti, ugajati, prilegati se, tesniti</i>
paž'brátē	<i>zmoliti, pomoliti</i>
paváb'tē ga, sē, j'h, njéjō	<i>povabiti ga, sam sebe, jih, njih</i>
pazábtē	<i>pozabiti, odmisлити, brisati iz spomina</i>
pažégnátē	<i>blagosloviti</i>
pām't'n	<i>umen, pameten, umesten</i>
pazrávlj'n	<i>pozdravljen, ozdravljen, zdrav, zazdravljen</i>
pazrávljatē	<i>pozdravljati</i>
pašt'dératē	<i>premisлити, izumiti, doumeti, izmisлити</i>
pastránē	<i>poševno, ob strani, vstran viseče</i>
pastránē k'j métē	<i>imeti kaj zraven, na skrivaj, tajno</i>
pa tá práv' stránē	<i>po desni stran, na prvi strani</i>
pagavárjatē sē	<i>pogovarjati se, govoriti s kom, razpravljati</i>

P

pakōncō, bítē	<i>pokonci, navpično, buden biti</i>
pávédātē	<i>povedati, izdati, zatožiti, poročati</i>
pávsníja	<i>vasovanje, obiski</i>
pavsē hadítē	<i>vasovati, hoditi na obiske</i>
pasōjátē, spasōd'tē sē	<i>posojati, izpososoditi si</i>
pažrétē	<i>pogoltniti, za dobro vzeti, požreti</i>
pód'n, na pódno	<i>pod, na dnu, na podu</i>
pōtlē	<i>potem, nato, pozneje</i>
pr'č vržtē, j'tē, béžē	<i>stran vreči, iti, pojdi</i>
pr'zadján bítē	<i>prizadet biti, imeti hibo</i>
pr'krájšan	<i>prikrajšan, oškodovan</i>
pr' krájó	<i>na koncu, ob strani, ob robu</i>
pr' gmáhó	<i>miren, v mirovanju</i>
pr' jedē, kašnē, tébē	<i>pri jedi, kaki, tebi</i>
pr'vóštē, sé	<i>želeti dobro ali slabo, postreči si</i>
pr'grūntatē	<i>premisлити, razmisliti, iznajti</i>
pr' v'č	<i>preveč, preobilo</i>
pr'pōpátē sē, ádnō, k'j	<i>prilepiti se komu, eno, kaj</i>
pr'jáz'n	<i>prijazen, ustrežljiv</i>
pr' gávarēnjó	<i>v pogovoru, med pogovorom</i>
pr'p'ljátē k'j, kámō ádnō	<i>pripeljati kaj, komu, eno prisoliti</i>
pr' ž'bránjō	<i>med molitvijo, pri molitvi</i>
pr'pváčan bítē	<i>podkupljen, preveč plačan biti</i>
pr'd lj'dmí	<i>vpričo ljudi, v navzočnosti ljudi</i>
púf, púfáv s' bátē	<i>dolg, dolgov se bati</i>
pūf	<i>javna hiša</i>
pvác, na pvácō	<i>prostor, tržnica, na tržnici</i>

R

rájž , rājd	<i>riž, črta</i>
rájža	<i>potovanje</i>
rájš' rēčē nā	<i>reci raje ne</i>
rígatē	<i>rigati, izpihovati</i>
rída	<i>ovinek, krmilo, volan</i>

R

r't	<i>zadnjica, rit</i>
r's	<i>ris, črta</i>

S

sasédē, sasédē	<i>sosedje, sosede</i>
sēbé, sēbē	<i>sebi, sebe</i>
skámatātē sē	<i>izmotati, izvleči se</i>
skanétljátē	<i>prepoditi, spoditi, nagnati</i>
sm'rkljá	<i>robec, mladenka</i>
sōrta, na tá sōrta	<i>vrsta, na ta način</i>
s'rkātē	<i>srebatl, vsesavati</i>
st'rítē	<i>storiti, povzročiti, povreči</i>
st'kvátē	<i>stikati, skrivaj iskati, prebrskati</i>
st'knítē	<i>odkriti, izbrskati, najti</i>
spvācatē sē	<i>iziti se, izplačati se, račun imeti</i>
s pōh'nmē ust'mē, pōhná rítjá	<i>s polnimi usti, polno zadnjico</i>
s tá stār'm	<i>s starim, s predstojnikom</i>
s'j, sē, sá, jā	<i>saj, se, so, jo</i>

Š

šénkatē, š'nkvátē	<i>podariti, podarjati, zastonj deliti</i>
škdēva, škdēlca	<i>skleda, skledica</i>
š'lē pōtlē	<i>še le potem, takoj nato</i>
šlē sá, smá, šlē sá	<i>šli so, smo, šle so</i>
šóva	<i>šola</i>
šp'tératē sē	<i>prepirati se, prerekati se</i>
šímfátē	<i>kritizirati, izražati nezadovoljstvo</i>

T

tangératē	<i>tikati se koga, prizadeti</i>
ta prvē, drújē, zádñjē	<i>prvi, drugi, zadnji</i>
ta málē	<i>mali, tisti mali</i>
tamlē	<i>tam, nekje tam</i>

T

tičē, tičcē, tičcē	<i>ptiči, ptičice, ptički</i>
tlē, tlē s'm, táv'n	<i>tukaj, na tem mestu, tu sem, tja</i>
trūskatē z dūrmé	<i>loputati z vrati</i>
trūs'n'tē pr'd nósam	<i>zaloputniti tik pred človekom</i>
tūjē, tūjcē	<i>tuji, tujci, nepoznani ljudje</i>

U

ustē, z ústmē	<i>usta, z usti</i>
úštatē sē	<i>želeťi si, imeti slo, potrebo</i>
u nj'ga, njō	<i>v njega, njo</i>
u ácí, nos, r't	<i>v oči, nos, zadnjico</i>
u b'séda skákatē	<i>v besedo vpadati, vmešavati</i>
u jēz'k s' ugrízn'tē	<i>bolje je nič reči, v jezik se ugriziti</i>
urž'h bítē, j'skátē	<i>kriv biti, vzrok iskati</i>

V

vāž's	<i>lažeš, govoriš neresnico</i>
vāž, v'gátē	<i>laž, lagati</i>
vāč'n, vákat'nk	<i>lačen, lakotnik</i>
vākatá	<i>lakota, pomanjkanje hrane</i>
vgātē sē	<i>lagati, govoriti neresnico</i>
víkatē	<i>vikati, naslavljati z vi</i>
vōhatē, vahljātē	<i>duhati, tajno poizvedovati</i>
vōk'n, vōknē	<i>okno, okna</i>
vsác'ga	<i>vsakega, slehernega</i>
v'k't, v'ktē	<i>komolec, komolci</i>
v'má, v'stá, v'já	<i>vemo, vesta, vedo</i>

Z

zav'lj t'gá	<i>zaradi tega, zato</i>
zamērkatē sé, s' gá	<i>zapomniti si, ga</i>
zakléd'r	<i>dokler, tako dolgo</i>
zav'lj	<i>zaradi, zato, ker</i>

Z

zanášatē sê na nékagá, k'j	<i>računati na koga, kaj</i>
zanēstē sê na kagá	<i>zaupati nekому</i>
za dōbro vzētē	<i>sprejeti kot dobronamerno</i>
zacájta	<i>pravočasno</i>
zapóna	<i>dopoldan</i>
zacúknj'n	<i>zavrt, v rasti zaostal</i>
zacúkn'tē	<i>zadržati, zaostati</i>
zašrāvbatē	<i>priviti, zavrteti, zasukati, obrniti se</i>
zacáhnatē	<i>zaznamovati</i>
zapúfatē sê	<i>zadolžiti se</i>
z'jātē	<i>zijati, imeti odprta usta, ne tesniti</i>
z'jātē u nékagá	<i>buljiti v nekoga</i>
zjātē sê	<i>zdehati</i>
zgánjatē	<i>početi</i>
zméram	<i>vedno, vseskozi</i>
zmérám bitē	<i>mirno, mirovati, se ne premikati</i>
zavalj'n	<i>debel, okrogel, neokreten, debelušast</i>

Ž

žéfa, žéf'na	<i>milo, milnica</i>
žl'ht	<i>poreden, nič prida, neznačajen</i>
žvād	<i>živali, živina, divjačina</i>
žvát, (pa žvótō)	<i>telo, (po telesu)</i>
žváv	<i>žival</i>
žváhta bitē	<i>biti v sorodu</i>
žváhtnj'k	<i>sorodnik</i>
žvétē	<i>živeti, živ biti, biti na svetu</i>
žv'kátē	<i>žvečiti</i>
žéflja	<i>zajemalka</i>

Obrazložitev k uporabi oznak

Pokončni apostrof "’" nadomešča manjkajočo črko v besedi npr. *"p'jan'c"* (pijanec).

Črka "ē" je široki "e" in je uporabljena na koncu besed, predvsem glagolov, ki se v knjižni slovenščini končujejo na črko "i", npr. peli, jesti, pečī. V domačem govoru pa se izgovarjajo kot "ē", npr. pelē, jedlē, péčē. V sredini besed ta "ē" zamenjuje navadni "e" in to samo takrat, ko se uporablja poudarjeni "e", npr. daleč (*dēl'č*), dan (*dēn*), stegno (*bēd'r*).

Ravno tako se uporabljajo vse z vodoravno črtico naglašeni samoglasniki kot so: í, ū, ō, ā, primer: lonec (*písk'r*), ubil (*ubū*), dolgo (*dogō*), stara mati (*mātlja*).

Črka "ê" se uporablja vedno, ko ne gre za pravi "e" niti za pravi "a", npr. ženske so se zmerjale (*babê sá sê zmérjalê*).

Črko "ć" sem uporabljal povsod tam, kjer se v našem narečju pogosto uporablja mehki "č", npr. katerega (*ćērga*), veriga (*ćétna*), klet (*ćēvd'r*) itd. Vse ostale oznake nad črkami, so naglasi.

Sporazumevanje

Umik

Nekaj reklame

Martuljški jeti

Če si upa!

Vse je še v božjih rokah

Ni šlo zares

Maskota

Cvet mrtve narave

Skupaj staro in mlado

Nad nami

Tu sem, javi se!

Na vrsti si

V ritmu roka

Z moje strani brez problema

Zelo, zelo davno

Brez naglice

2. del

KRATEK UVOD V DRUGI DEL

Prej kot karkoli moram bralcem pojasniti, da je pravo staro ime za vas Gozd Martuljek "**Rute**". Tako je bilo namreč zapisano davno tega v starih katasterskih knjigah in drugih uradnih dokumentih. Pod tem imenom je vas bila in še je poznana ne samo med Rutarjani in Kranjskogorci temveč tudi med avtohtonimi prebivalci vseh vasi, od Mojstrane pa do Rateč. To pomeni do državnih meja z Italijo in Avstrijo. Od tam naprej pa tudi še v Italiji, po vsej Kanalski dolini, v Avstriji pa po Dravski in Ziljski dolini in Rožu. Seveda le tam, kjer živijo, na žalost, že redki Slovenci.

Vas so poimenovali prebivalci, ki so se v te kraje priselili s Koroške, ali bolj natančno povedano, iz Ziljske doline. To je seveda že zgodovina, dokaz za to pa je med drugim tudi njihov govor podoben našemu. Oboji npr. rečemo rovtom "*Rutê*". Ti kraji so bili nekdam njihovi rovti, v govoru pa rúti. Znana koroška narodna pesem "*Pojdam u Rute*", je nedvomno spomin na čase, ko so tu v Rutah stale razen redkih hiš še staje za koroško živino, ki se je pasla na tej strani Karavank.

To pišem zato, da bom v predstavitvi naših dveh vasi, bolj pogumno uporabljal govorne izraze: Rútarjáně, Rútarščě, S'rjáně in Srénščě.

DAVNO TEGA V SREDNJEM VRHU IN RUTAH

Bukavjeva domačija

V kratki zgodovini Srednjega Vrha sem prebral, da so imeli kmetje iz vasi Rute in Srednji Vrh, ki da sta bili vedno med seboj skoraj neločljivo povezani, enake težave z grofi, kot so jih imeli kmetje na drugi strani Karavank, to je na Koroškem. Tukajšnji so ječali pod malo revnejšimi belopeškimi grofi, še kako pa občutili premoč finkenštajnskih, ki so gospodarili na Koroškem.

Oboji so bili med seboj vseskozi pomalo sprti in so si, kolikor je bilo le mogoče, nagajali. Finkenštajnski so bili za srenške in rutarške kmete prava nadloga. Čez goro, na to stran, so pošiljali svoje hlapce, da so tukajšnjim kmetom po planinah ropali in morili žvino, predvsem ovce. Požigali so jim staje, podirali in požigali ograje pa celo ugrabljali tukajšnje hlapce. Medsebojne pravde, zlasti tiste med kmeti in grofi, so se vlekle cela desetletja, nazadnje pa so bile največkrat za kmete neugodno rešene. Vse to je seveda že dokaj odmaknjena zgodovina naših dveh vasi, o katerih vem veliko premalo, da bi mogel o njiju pisati. Prav bi pa seveda bilo, če bi se tega lotil nekdo, ki so mu dostopni zapisi, ki nedvomno obstajajo. Jaz bom o tem skušal nekaj malega reči, s čimer bi naredil nekaj reklame.

Smolejeva domačija pogled ob prihodu v Srednji Vrh

Hlebanjeva domačija ob prihodu v vas Srednji Vrh

Pogled na Rute s poti za Srednji Vrh. V ozadju staro rutarsko železniško postajališče.

NAJPREJ O SREDNJEM VRHU

Napak bi bilo misliti, da se v Srednjem Vrhju in sosednjih Rutah nekdanj ni nič dogajalo. Srednjemu Vrhju, ki se razteza nad v dolini ležečimi Rutami, dajem nekaj prednosti. Prednosti, tako se pač reče, sem pa že v uvodu zapisal, da sta bili obe vasi vedno in v vsakem pogledu med seboj skoraj neločljivo povezani. V preteklosti z enakimi problemi in nekaj strmimi stezami. Od leta 1965 naprej pa namesto s stezami, že z lepo vijugasto, asfaltirano cesto. Pešcu, ki se odpravi po njej, se ponuja iz doline pa vse do vrha na vsakem koraku, ob vsakem dnevnem ali letnem času, pogled v prelepo naravo in nazaj na v dolini ležeče Rute. Edinstven je pogled na 2472 m visoki Špik in njegove sosedje podobnih višin, ki ga obkrožajo. Še lepši pogled se mu ponudi, takoj ko doseže vas Srednji Vrh. Od tam se vidi tudi Kranjska Gora s smučišči, Vitrancem, Cipernikom in daleč naprej Rateške Ponce z Mangartom v ozadju.

Pogled na Rateške Ponce, Mangart, Jalovec, Mojstrovko in Kranjsko Goro z Vitrancem.

Motorizirani turist se ob vrnitvi v dolino znajde v spodnjem delu vasi Rute, kjer se odloči za pot v levo in po regionalni cesti proti Jesenicam ali v desno proti Kranjski Gori, od koder lahko nadaljuje pot čez Korensko sedlo v Avstrijo ali čez mejni prehod Rateče v Italijo.

Vas Srednji Vrh, s samo sedmimi kmečkimi, osmimi delavskimi in tremi počitniškimi hišami, kolikor jih je do druge svetovne vojne štela, je že vedno turistu ponudila kos domačega rženega kruha z zaseko, domačo klobaso, skodelico kislega mleka, lonček krhljice, kozarec jabolčnika pa tudi požirek tapravega domačega žganja, po domače (*tá krád'čga*). Vse to so nudili samo kmetje in le takrat, ko jim katastrofalne letine niso uničile pridelka. Prav to pa se jim je pogosto dogajalo.

Vsi kmetje so nekdam sejali in sadili vse kulture. Zaradi pičlih površin obdelovalne zemlje je bilo vsega, kar so jeseni lahko pobrali, že za domače, kaj šele še koga drugega skromno. Mislim na družine z veliko otroki, služinčadjo in še kakim stricem in teto, ki sta ostala pri hiši, iz prejšnje generacije.

Vzhodna karavla - Hladnikarjeva hiša (Hvadnik) po odhodu graničarjev.

Sicer se S'rjani, razen ene same kmetije, nekdanj niso šli turizma. Sem so prihajali predvsem kražani iz bližnjih vasi, sorodniki in tisti, ki so kaj rabili ali želeli kupiti. Govejo živino, drobnico, hlodovino ali razrezan les. Tu in tam mogoče še kdo, ki je potreboval ovčjo volno, domače mlečne izdelke, sadje ali kaj podobnega.

Obiskov je torej nekaj bilo, da pa vas navkljub lepi legi, krasnemu razgledu in prijaznim ljudem, do konca Jugoslavije ni bila preveč poudarjana, je bila pa kriva državna meja z Avstrijo. Potekala je po robu vseh vrhov in planin nad vasjo, od Tromeje nad Ratečami, do Stola nad Žirovnico, od tam pa še naprej proti vzhodu.

Domačini S'rjáni in redki Rutarjáni so imeli za gibanje v obmejnem pasu, ki se je začel tik nad vasjo, posebna dovoljenja. Z njimi so se morali pred vstopom v to prepovedano območje javljati v eni od dveh *karav'l*, ki sta bili, prva takoj nad vasjo ob poti proti Jurežu, druga pa v Hladniku.

Meja je bila v stari, še bolj pa v novi Titovi Jugoslaviji, močno zastražena in neprehodna. Nekaj časa po prvi svetovni vojni so jo

Druga - zahodna graničarska karavla.

varovali tzv. ruski Vrangljevci, ki jih je kar na gosto po meji razporedila mešana, seveda pa pretežno srbska, vlada takratne Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev (SHS). Pozneje, razen v času nemške okupacije, pa so bili na njej vse do osvoboditve Slovenije, jugoslovanski graničarji, seveda zopet skoraj brez Slovencev.

Vrangljevci in južni bratje so bili sposobni tudi streljati. To ni bila tajnost, ljudje so vedeli in niso tvegali. Seveda pa so bile, tako kot vedno in povsod, tudi na meji redke izjeme. Za skrite ilegalne prehode, ki so se jih že v stari Jugoslaviji posluževali redki, zelo drzni "*švercarji, šmuglarji ali konrabantarji*", kakor pač hočete, ne ve nihče več. Skoznje so tihotapili (*šmugljalē, v'rižlē*), če prav vem, tzv. monopolno blago, ki je takrat v Jugoslaviji podlegalo visokim taksam in je bilo zato neprimerno drago. V Avstriji pa prav to v prosti prodaji in za naše razmere baje zelo poceni. Spomnim se na črno prodajanega saharina, ki je bil nekaj podobnega kot je zdaj Natren, cigaretnih papirčkov za ročno zvijanje cigaret, bencinskih vžigalnikov, ki so morali biti pri nas prijavljeni in žigosani pa še kamenčkov zanje. Mogoče je bilo še kaj, za kar kot otrok nisem niti vedel ali pa se več ne spomnim.

SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA
 OBČINA JESENICE
 SEKRETARIAT ZA NOTRANJE ZADELE 599-85
 (organ) Reg. št.

ZAČASNO DOVOLJENJE
ZA GIBANJE IN MUDITEV V MEJNEM PASU

ROBIČ MARJAN
 (priimek in ime)

rojen-a 17.8.1954 v JESENICE
 (dan, mesec in leto) (kraj)

ki potuje z sam - - - -
 (navesti mladoletne osebe)

državljan SFRJ po poklicu delavec

z osebno izkaznico št. 6418 se sme gibati in
 muditi v mejnem pasu na območju ZELENICE-TROMEJE

Dovoljenje velja od 14. junija do 01. nov. 1985

PLT-31 jm 1640-83

M. P.

(podpis)

*Začasna dovolilnica.
 Lovci in kmetje so imeli enake, le brez omejitve veljavnosti.*

Sicer pa so bili srenški kmetje v primerjavi z rutarškimi nedvomno na boljšem. Kar se samega garanja tiče seveda ne, sicer pa. To trdim, čeprav srenška polja niso v ravnini, kot so v Rutah. To jim je seveda oteževalo obdelavo, imajo pa vsa lépo sončno lego in neprimerno boljšo zemljo, kot je rutarška, ki je ni nič drugega kot en sam pesek prekrit z rušo. To se je v Rutah poznalo pri količinah in kakovosti vseh pridelkov.

Drugo, kar je tudi res, pa je, da so srenške kmetije ne samo večje po obsegu, temveč dosti bogatejše, kar zadeva poraslosti gozdov in možnosti uporabe planin za pašo živine. Srenške kmete so torej reševali obilnejši kmetijski pridelki, možnost reje večjega števila živine, predvsem drobnice, pa še prodaja večjih količin surovih ali žaganih gozdnih sortimentov, primernih še za nadaljno predelavo. Rutarški so v primerjavi z njimi s tem, kar jim je uspelo pridelati, bolj životarili kot pa shajali.

Ostali prebivalci Srednjega Vrha so bili pretežno le fizični delavci, z družinami pač. Stanovali so v tzv. "*pájštvah*" ali so se stiskali kjerkoli po hišah med domačimi in pri najboljši volji niso mogli biti ne vem kako gostoljubni. Njim niti mati narava ni mogla iti na roko. Ob lovu za hrano in za zaslužkom so se, tako kot delavci povsod, sami komaj prebijali.

Da pa se S'rjani nekdam, razen Smolejevih, niso bavili s turizmom sem že zapisal. Navkljub opozorilom domačinov, da ne bo šlo, je prav pri njih doma poskusila srečo sorodnica, g. Krista. Leta 1939 je odprla turistično gostinski lokal z imenom "*Penzion Krista*", ki pa ga je po enem letu ali nekaj malega več, zaradi napovedane mizerije tudi zaprla. Če prav vem, so vaščanke ta dogodek v nasprotju z nekaterimi moškimi, brez joka prebolele.

V nasprotju z Rutami, kjer ni niti ene čiste kmetije več, so v Srednjem Vrhu še vse. Celo sedmo, ki tudi ni več čista, vodi in obdeluje lastnik sam. Res pa nobeden ne seje več žit, vsi pa še sadijo krompir. Ostale opuščene njive pa pokosijo. In ne samo to, pretežno vsa rutarška polja pokosijo prav S'rjani, ki vozijo krmo iz doline v Srednji Vrh.

Prav nasprotno temu, kar sem zdaj povedal, pa je bilo nekdam. Rutarjani, ki so se zaradi lažjega preživetja ukvarjali ob delu še s kozami ali kako kravico, so pokosili pa celo s srpi poželi vse težje dostopne in nepokošene koščke srenških senožeti. Kmetje so jim jih odstopali

PENZION »KRISTA«

NALAZI SE U IDILIČNOM SELU **SREDNJI VRH** (993 m) S PREKRASNIM RAZGLEDOM NA MARTULJKOVU SKUPINU. UDALJENO 40 MINUT OD STANICE **GOZD-MARTULJEK**. PRVORAZREDNA DOMAČA, DIJETIČNA HRANA I IZBORNA VINA. POVOLJNE CJENE.

GELEGEN IM IDYLLISCHEN DORFE **SREDNJI VRH** (993 m) MIT WUNDERBARER AUSSICHT AUF DIE MARTULJEK-GRUPPE. 40 MINUTEN VON DER STATION **GOZD-MARTULJEK**. VORZÜGLICHE HAUSMANNSKOST, DIET-KÜCHE UND ERSTKLASSIGE WEINE. MASSIGE PREISE.

Del prospekta Kriste Smolej.

v najem zato, da so si zagotovili zanesljivo in poceni delovno silo, ki so jo rabili za večja in občasna dela. V tem je torej tista razlika, ki je med vasema in se mi jo je zdelo vredno zapisati.

Druga, nič manjša pa še bolj pomembna, predvsem za Srednji Vrh, je bila sprostitev meje med Slovenijo in Avstrijo. Na njej zdaj ni več razvitih graničarjev, je razmeroma blizu pa še vsem je dostopna po razmeroma dobrih poteh. Vse vodijo iz vasi, dokoder se motorizirani obikovalci lahko pripeljejo z lastnimi prevoznimi sredstvi pa celo z organiziranimi avtobusi.

Manjša neprijetnost, ki pa upam, da je prehodna, za vse, ki se vračajo bodisi z meje ali pripešačijo iz doline, je v tem, da se ne morejo nikjer okrepčati.

Takoj ob prihodu iz Rut v Srednji Vrh stoji, še pred prvimi domačijami, na lepi razledni točki, obnovljeni počitniški dom, ki razpolaga s kar nekaj ležišči in moderno kuhinjo, je pa, na žalost že vrsto let namenjen izključno otrokom D.P.M. Občine Ljubljana Šiška. Nekdaj, ko še ni bilo čisto tako, je bil navkljub bližini meje, predvsem podnevi, kar dobro obiskan. Mogoče bo še kdaj, zelo prav bi bilo.

Samo nekaj deset metrov stran, naj bi neki domačin s partnerico vodil v stavbi gasilskega orodišča, kmečki turizem. Ker nista tu stanovala in zaradi njune redne zaposlitve drugje, je bil lokal odprt samo v

“Penzion Glava” zdaj počitniški dom DPM Ljubljana Šiška.

letni sezoni. Seveda pa samo ob sobotah, po nekaj ur popoldne in ob nedeljah ter praznikih. Skratka za tako dejavnost nekoliko premalo. Komur njun obratovalni čas ni bil poznan ali ga slučajno ni ujel, je ostal lačen in žejen. Kakšne načrte imata najemnika in seveda občina za v bodoče, ne vem.

Navkljub zgornji kritični oceni postrežbe oz. preskrbe, ki je koga prizadela, lahko pa tudi ne, hočem reči še to, da naj bi veljali besedi “lačen in žejen” bolj za nazaj in za tiste, ki kot jaz niso vedeli, da bi jim bili pa nekateri prijazni kmetje, ki zaenkrat še ne morejo voditi tapravega kmečkega turizma, prav radi postregli s priznanimi domačimi siri, kako klobaso, domačim žganjem pa najbrž še s čim, prav tako pristnim in domačim. S tem hočem narediti nekaj reklame za vas, čeprav o njenem utripu, kot sam ugotavljam, premalo vem. O tem ste se lahko prepričali prav zdaj, ko sem moral zelo previdno preklicati svojo prvotno trditev. Ker je temu tako, iz previdnosti ne bom na široko govoril o vsem, kar je zdaj pa vsak sam lahko vidi.

Ne bo pa odveč, če obiskovalce Srednjega Vrha opozorim na nekaj zgodovinskih posebnosti, ki si jih je vredno ogledati. Ena in prva od

Najvišje stoječa Merkeljnova hiša iz časov turških napadov.

vseh je gotovo na Gorenjskem navišje ležeča Merkeljnova kmetija, ki leži na višini ca. 1000 metrov. Vzel sem povprečje, ker mi je nekdo povedal dva metra nad, drugi pa prav toliko manj. Sicer pa je razlika v višini že, če jo merimo na terenu nad ali pod hišo, ki stoji pomaknjena v breg.

V časih turških upadov je odigrala ta kmetija pomembno vlogo s tem, da je s prižganimi kresovi opozarjala Belopeške grofe na pretečo nevarnost. Naselje Bela peč, takrat Weissenfels, zdaj pa Fusine Laggi, leži ca. štiri kilometre izza slovensko italijanske meje. Prav do tam je bil viden ogenj, ki je zagoreval ob Merkeljnovi hiši. Kmetija se, kot

Hladnikarjeva hiša zdaj.

vse druge v vasi, obdeluje, hiša je obljudena in lepo vzdrževana. Hišno ime "*pri Merkeljnu*" ji je ostalo iz tistih časov in zaradi vloge, ki jo je imela. Biti je morala namreč vedno budna, čemur se po domače reče, da je morala "*merkate*", merken pa v nemščini pomeni paziti.

Druga zanimiva stavba, od katere so ostale na žalost samo še ruševine, je Hladnikarjeva ali po domače (*Hvádník*). Gotovo ni zanimiva samo zaradi njene starosti. Letnica 1271, ki je bila s poglobljenimi črkami zapisana v omet nad vhodimi vrati, je žal skupaj z ometom že pred leti odpadla. Spominjajo pa se je še domačini, predvsem še Urša Zima, zadnja še živeča hčerka številne družine Kraljevih, ki so v njej živeli vrsto let in kot otroci od tam hodili podobno kot sem jaz v dolini, sedem kilometrov daleč v kranjskogorsko šolo. Seveda so bili Kraljevi in S'rjani sploh, pozimi še dosti na slabšem kot mi Rutarjani. Nam so Korenjci, četudi ne ravno sproti pa vsaj po kakšnem dnevu, s konji in snežnim plugom cesto preorali, njim pa snega, zaradi še večjih količin in težjega dostopa, s poti nihče ni odstranjeval. Pot so si morali utirati z gaženjem sami.

Prava zanimivost te tako stare hiše, je bila v načinu gradnje. Bila je

Zajetje za vodovod Hvaldnikarjeve hiše.

zidana iz kamna in živega apna, dvostanovanjska, z obokanim stropom (*velbám*), zidanim straniščem (*skretám*) v notranjosti stavbe, z vhodom skozi vežo, gankom na južno stran, s tekočo vodo v zgornji kuhinji oz. škafnici (*škáfncě*) v veži.

Škafnica je bila vdolbina v steni, kjer je bil prostor za škaf z vodo in je delila vežo in bivalni prostor (*híša*) s kmečko pečjo. V steno, med pečjo in škafnico, je bil vgrajen, ne vem iz česa narejen ali s čim izoliran prostor odn. posoda za vodo, ki se je segrevala, kadar se je v peči kurilo. Sicer pa je imela hiša: vežo, stopnjišče navzgor in navzdol, shrambo (*špájzo*), večno kamro, bivalni prostor (*híšá*) in hišno kamro. Toliko sem že sam vedel o prostorih v pritličju hiše. Gospa Urša mi je pa povedala še, da je imela hiša enak razpored prostorov tudi v podkletju. V podstrešju pa samo eno manjšo sobico ali po domače (*štib'lj*).

Nič manj zanimiva kot notranjost stavbe, je bila njena zunanost. Od daleč gledana je bila navadna pritlična kmečka hiša z dvema podstrešnimi okni na vsako stran. Spodnje stanovanje je bilo s severne strani in z dvorišča na vzhodu skoraj neopazno, ker je bilo pomaknjeno v strm breg. Prava posebnost, da ne rečem nekaj edinstvenega

pa je bilo štirinajst obokanih in v zid poglobljenih votlin, v izmeri približno ca. 20 X 30 cm. Govorim na pamet, če koga zanima, jih lahko tudi izmeri, ker jih je nekaj še vidnih. V vsakem oltarčku, (tako jaz imenujem vdolbinice), je bila po ena slika Kristusovega križevega pota. Žal je bila hiša po drugi svetovni vojni, ko je postalo vse, kar nam je ugajalo enostavno naše, nezasedena, lastnik pa nekje zunaj. Brez postopkov je postala in do konca ostala graničarska karavla. Kdo so bili graničarji vemo, prav gotovo pa ne katoliki. Tudi če bi bili, je bil katoliški križev pot takratnemu sistemu tuj. Posledice tega so prazni oltarčki. Kaj od hiše je moč videti zdaj, pove slika. Kako se je moglo to zgoditi, sem pa enkrat že napisal.

Nedaleč od hiše je možno videti na pol zasuto jamo za ogenj, nad katerim se je nekdam sušil lan, ki so ga prav tu sem hodile tret tega dela vajene Srénšce.

Samo kakih sto metrov naprej "*na apn'h*", naletimo na bolj ali manj vidne prazne, v zemljo vkopane apnenice gašenega apna. Pred davnimi leti so apno na teh mestih in na ta način skladiščili domačini. Dobili so še negašenega (živega), ki so ga nedaleč stran zase in seveda tudi za prodajo, žgali za to delo usposobljeni apnarji. S takim, negašenim, torej živim apnom, so skoraj na kraju samem napolnili tiste, v zemljo vkopane luknje, jih z zemljo prekrili in pustili dolga leta, da se je v naravi samo gasilo. Za tako gašeno apno se ve, da z leti ni izgubljalo na kakovosti temveč ravno nasprotno. Odlično se je obneslo za zidavo, predvsem pa za beljenje prostorov.

Takoj pod Hladnikom, ob potoku z istim imenom, so tik pred mostom, čez katerega vodi pot k Vavčarju, še vidni zadnji ostanki ruševin Vavčarjeve žage in mlina. Potok Hladnik je pred leti spremenil strugo in ruševine obeh objektov so zdaj daleč stran od potoka, ki ju je nekdam poganjal.

Tik pred Vavčarjevo domačijo, v kateri živijo zelo priazni in dobri domačini, naletimo na Baševo, nekdam tudi Vavčarjevo pajštlo ob njej pa kapelico, ki jima verjetno ni več pomoči. V pajštli sta davno tega, ko sem bil še otrok živela samska Vavčarjev Matevž in sestra Lenka. Matevž je bil poznan daleč na okoli po tem, da je delal odlične lesene cikle, lesene vile za seno in vseh vrst grablje. Lenka pa je predla in pletla "*štrikala*" za vse, ki same niso znale oziroma mogle. Med tistimi, ki niso znale, gotovo ni bilo domačink, saj so jih mame naučile

plesti že kot deklice. Delala je torej za tiste tuje žene, ki niso znale ali ki jim tega ni bilo treba početi. Ne samo izdelki temveč tudi njune cene so slovele kot zelo solidne.

Ker sem ravno pri propadajočih objektih, moram povedati še to, da se ne godi slabo samo Baševi, temveč tudi Vahovi in Kocjanovi pajštli, ki sta bili nekdam tudi naseljeni. Predvsem Vahova vseskozi, in je bila njihova samo takoj, ko so jo zgradili in je po dolgem času zopet zdaj, ko ni več primerna za nastanitev.

Isto usodo sta dočakala oba mlina, ki sta nekdam mlela nedaleč stran od pajštel. Samo malo višje, nad potjo in ob potoku Jerman, so se od lastnih mlinov pred nekaj desetletji poslovili tudi Hlebanjevi in Smolejevi. Hlebanjev zdaj služi kot manjša elektrarna, medtem ko je za Smolejevim izginila sled. Že davno tega, baje pa, kar kmalu po postavitvi, so se Smolejevi odrekli tudi lastni žagi na vodni pogon, ki je stala blizu vozne poti in Poharjeve hiše. Nekoliko višje ležeča Hlebanjeva žaga se je za vedno ustavila šele pred nekaj leti.

Lastnih mlinov, ki ju je nekdam poganjal potok Smeč, se tudi samo še spominjata najvišje živeča kmeta Merkelj in Jurež. Vsi lastniki so na zdaj že opuščene, nekdam pa prepotrebne mline, brez težav pozabili. Nobeden ne seje več žit, niti sadi koruze pa nimajo česa mleti. Žage za razrez hlodovine, brez katerih bi S'rjani težko shajali, jim pa zdaj uspešno nadomeščajo boljše, na električni pogon.

Tudi to, da so imeli kar vsi srenški kmetje lastne mline, nekateri izmed njih pa celo vodne žage, je dokaz, da so bili močnejši od večine rutarških. To potrjuje tudi dejstvo, da srenški pozimi niso mogli imeti doma vse zelo številne živine, predvsem pa drobnice. Na to povezujem tragični dogodek, ki se je vtisnil v spomin vsem Gorenjcem, predvsem pa nesrečnim S'rjanom. Zgodil se je drugega januarja leta 1777, ko je snežni plaz pokopal pod seboj osem krajanov. Kar tri kmetije, so ostale brez gospodarjev. Tega dne so šli reševat ovce, ki jih je v stajah na planini zapadel visok sneg. S tem, da so ga gazili, so ga prerezali in sprožili plaz. Živ je ostal samo pes, od ljudi pa nobeden. Rutarškim kmetom se nekaj podobnega ni moglo zgoditi, ker so imeli lahko vso drobnico kar doma.

To o gmotnem stanju kmetov in o tragediji, samo mimogrede. Vračam se k zanimivim srenškim objektom, med katere sodi tudi nekdanja Poharjeva hiša. Leta 1916 jo je skoraj popolnoma porušil podiv-

V spomin na dne, 02. 01. leta 1777 pod snežnim plazom preminule
krajane Srednjega Vrha

Cuznar	Jurija	Smolej	gospodar	hiš. št.4	star 50 let
Zima	Lenart	Kocjan	gospodar	hiš. št.6	star 20 let
Lah	Matevž	Vah	gospodar	hiš. št.7	star 55 let

Lavtižar	Simon	Smolejev	pastir	star 25 let
Lah	Primož	Vahov	sin	star 24 let
Lah	Anton	Vahov	sin	star 19 let
Benet	Janez	Vahov	hlapec	star 20 let
Zima	Jurij	Vahov	gostač	star 49 let

Osnutek nove spominske plošče na mestu dogodka. Podatke je dalo župnišče Kranjska Gora.

jan, sicer pa čisto nedolžen potok Jerman, ki izvira komaj opazen v planini Železnica, uro hoda od vasi, blizu državne meje. Stari Rutarjani so povedali, da so videli kako so se čez Jermanov slap valili kosi Poharjevega pohištva, med njimi celo skrinje. Na lokaciji, mogoče pa celo na temeljih, nekdanje Poharjeve hiše, stoji zdaj eden od sicer redkih vikendov v Srednjem Vrhu. Lastniku nadomešča prvotni dom, ki je postal po drugi svetovni vojni družbena last in počitniški dom, o katerem sem že govoril.

Nekdaj za obe vasi kar precej pomembni sta bili Frtálježeva in Šávpahova hiša, ki so ju domačini krstili "*Frtálja* in *Valjávka*". Stali sta ob potoku Smeč in kolovozni poti, ki je bila nekdanj edina povezava med Srednjim Vrhom in Kranjsko Goro, oz. sploh z dolino. Obe hiši sta bili stanovanjski in sta imeli pod istimi strehami vsaka še nekaj posebnega. Prva mlin, ki je bil namenjen vsem, ki lastnih niso imeli. Razen mlina pa še eno zelo zanimivo in preprosto napravo, ki so ji rekli "*stope*". Na njej so spreminjali ječmen v ričet "*jěšpr'nj*", za obe vasi in okolico. Pri tem pa je bilo zanimivo to, da lastnik obeh naprav, po imenu Frtáljěž, za opravljene storitve ni prejemal denarja, ampak si je usluge plačeval sam z ustrezno količino moke oz. ješprenja. To je bil nekdanj možen in znan način, rekli pa so mu "*mūtanjê*".

V drugi hiši tj. Valjavki, pa so imeli davno tega, neke vrste napravo, ki jim je služila za valjanje, kot se je reklo gladenju ali likanju na novo natkanega lodna in raševine, imenovane "*rás*". Nihče od še

živečih naprave ni videl in je ne zna opisati. Za nas pa je mogoče pomembno vsaj to, da vemo zakaj se je hiši reklo Valjavka. Od nje in od Frtalje so ostali samo spomini in nekaj malega ruševin.

Ob prihodu po cesti iz Rut v Srednji Vrh se vsakemu ustavi oko na prvi hiši s štirikapno streho, ki je poznana pod imenom "*Bukávjê*". Je svojevrstna posebnost, ne le Srednjega Vrha, temveč Gorenjske sploh. Zakaj je investitor izbral ta nenavaden slog gradnje, se ne ve. Zanimivo pa je, da hiša ni niti tako stara kot je marsikatera druga v vasi. Zgrajena je bila baje leta 1827, torej takrat kot srenška cerkvena, ki stoji malo višje na hribčku. O njej malo pozneje.

Ko slišim besedo Bukavje, se nehote spomnim *Hlebanjevega Vor'na*, in njegove družine, ki je živela v njej. Družino omenjam samo zato, da se ve, da jo je človek imel in nič več. Vor'n, ki so mu rekli tudi *Kamēdjav'c*, čemur seveda ni oporekal, je bil poznan kot zadnji *tkalec* za naši dve vasi. Njegove statve so razstavljene v muzeju (*Liznjekova hiša*) v Kranjski Gori. Meni se pa ni vtisnil v spomin kot *tkalec*, temveč zaradi njegovega glasu in daleč slišne molitve, oče naša, oz. rožnega venca, ki ga je molil naprej skoraj na vseh srenških pogrebi.

Najprej pa moram povedati to, da je bila v naših dveh vaseh nek-daj zelo lepa navada, po kateri so vse poročene in ovdovele krajane peljali k pogrebu od doma do Liznjekovega križa v Kranjski Gori, s konjem, še prej pa seveda z volom, vsakič pa navadnim vozom ali sanmi. Na vozu je lahko sedel samo kak onemogli starček ali bolnik. Vozač je šel vsaj po cesti, ob vozu peš. Vsi ostali pa za vozom, v sprevodu po dva in dva, seveda tudi peš.

Če je umrl otrok ali samski fant oz. dekle, je nastala sprememba. Mrliča niso peljali z vozom, ampak so ga vso pot nosili samski fant-je, ki so se med seboj menjavali. Krsti so sledila dekleta s svežim vencem, ki so ga sama spletla. Pozimi, ko ni bilo cvetja, seveda samo iz smrekovih vejic.

To zadnje je bila izjema od ostalih pogrebcev, na katerih vencev ni bilo videti. Pogrebcev so se udeleževali po možnosti vsi krajani, prav gotovo pa vsaj po eden od vsake hiše. Vsi udeleženci so od doma pa vse do Liznjekovega križa, kjer je pogreb prevzel duhovnik, na glas molili. Eden seveda naprej, vsi ostali pa za njim in to vsi na glas. Mogoče je ena od zanimivosti v zvezi s pogrebom tudi ta, da so jamo izkopali, krsto vanjo položili in jo zasuli, vedno in edino sosede umrlega.

Šele zdaj lahko povem, zakaj mi je ostal prav Hlebanjev Vor'n tako zelo v spominu. Bil namreč tisti krajan Srednjega Vrha, ki je kot sem že povedal, pretežno na vseh srenških pogrebi molil naprej. Nekdaj, ko še ni bilo cestne povezave med Rutami in Srednjim Vrhom, je bila edina povezava Srednjega Vrha s Krajnjsko Goro, kjer je že mnogo let naše skupno pokopališče, vozna pot čez Kamen, s priključkom na državno cesto v Logu. Prav tu smo se ponavadi Rutarjani priključili pogrebnim sprevodom iz Srednjega Vrha. Ker nekdam ni bilo prevoznih sredstev, smo šli seveda tudi Rutarjani peš proti Kranjski Gori. Naše poti so potekale nekako vzporedno, Srjani pač tam zgoraj čez Kamen, mi pa po dolini v smeri proti Logu.

In ker je imel ta Vor'n zelo močan glas, je bilo njegovo molitev od tam zgoraj možno v dolino ne le slišati, temveč tudi razumeti. Star kot je človek bil, je seveda molil v svojem domačem govoru. Prav to pa je bilo zame tako zelo zanimivo. Njegovo Zdravo Marijo ponavljam dobesedno, brez prevoda, ker sem prepričan, da jo v novejši izvedbi in slovnični slovenščini znate. V domačem narečju jo je bilo slišati takole: "*Čšēná Marijá gnádē póhná, žégnaná s' m'd ž'námē, žégnán j' sád tōjga t'lésa Jēzūs*". Kako so odgovarjali ostali udeleženci pogrebov ne vem, ker niso bili tako zelo glasni kot njihov vodja Vor'n.

Še ena zanimivost vse Zgorjesavske doline, predvsem pa naših dveh vasi, je v tem, da so bile zime nekdam veliko bolj bogate s snegom kot so danes. En meter in mnogo več, ni bila nobena posebnost. Da so državno cesto po dolini orali Korenci s konji ali voli, sem že napisal. Nisem pa tega, da je trajalo včasih kar nekaj časa, predno se jim je posrečilo prebiti do zadnje hiše v Spodnjih Rutah. To pa je bila in še vedno je, prav Zimova, kjer sem preživel nekaj otroških let. Od tu naprej v smeri Jesenic, davno tega Korenci ceste niso orali, ker več kilometrov ni bilo hiš. V takih primerih se je zgodilo, da do pogreba ni prišlo ob dogovorjenem času. Še bolj nerodno je moralo biti davno prej, ko so mrliča še pokopavali na pokopališču v Rodinah pri Žirovnici. Stari ljudje, ki so to zvedeli od njihovih prednikov, so povedali, da so jih v primerih neprevoznih cest, začasno konzervirali tako, da so jih zakopavali v sneg, pokopali pa kdaj pozneje.

Vračam se k srenški cerkvi, ki je bila, kot sem že povedal, zgrajena leta 1827, posvečena pa je Sveti trojici. Freske v njej baje ne predstavljajo kake posebne vrednosti. Zvon zanjo in izgradnjo sta v celoti

plačala dva neporočena brata Hlebanja, ki sta sicer živela v Hladniku. Cerkev je v lasti Hlebanjevih, ki jo skrbno vzdržujejo, skrbijo pa tudi za zvonjenje. V lepem brezvetrnem vremenu, ko še ni bilo toliko prometa po cesti in je bil še mir, se je srenško zvonjenje slišalo celo na rutarška polja. Opoldansko, čeprav ne vselej do minute točno, je bilo opozorilo rutarškim gospodinjam, če so zamujale s kosilom, ker so se ravnale po občutku oz. po soncu, ki ga včasih tudi ni bilo.

Da je bila vas Srednji Vrh brez elektrike tako dolgo kot Rute v dolini, ni nobena posebnost. Bolj zanimivo je dejstvo, da so bili tu gori živeči krajani dobro oskrbljeni z vodo. K šestim kmetijam, ki so imele lastne vodovode, prištevam Hladnikarjevo hišo, ki ji je tekla voda po leseni cevi ali žlebu od izvira skozi zunanjo steno naravnost v kuhinjo oz. škafrnico, ki je bila v veži. Od tam naprej pa prav tako skozi hišo, nazaj v naravo.

Na dva zasebna vodovoda so bile priključene tudi nekdanje edine tri počitniške hiše v Srednjem Vrhu: Simčičeva in Kuretova pa Smolejeva, Koblarjeva na Glavi, zdaj Počitniški dom D.P.M. Ljubljana-Šiška, pa na tega, ki je bil baje zaradi njih napeljan, reklo pa se mu je vseeno Hlebanjev. Vse ostale hiše, neglede ali so bile kmečke ali pajstle, so bile v neposredni bližini grabnov, po katerih so tekli kristalno čisti potoki. Izjema je bila Vavčarjeva pajstla, ki pa se je z vodo oskrbovala iz domačega Vavčarjevega vodovoda. Do izgraditve Hlebanjevega oz. Koblarjevega vodovoda, so imeli Hlebanjevi lasten vodnjak, "štërna", ki baje še ni zasuta.

Predno se preselim v Rute, ne morem mimo dejstva, da je imela in še ima, tako majhna in včasih težko dostopna vas, neverjetno dosti izobražencev. Ne vem sicer za vse, gotovo pa da sta izšla iz Vavčarjeve hiše kar dva, ki sta imela fakultetno izobrazbo.

Eden od njiju je bil duhovnik Lovrenc Lavtižar, ki je leta 1858 nesrečno preminil kot misionar na Rdečem jezeru v Minnesoti v ZDA. Spominska plošča s podatki je pritrjena na pročelju Vavčarjeve domačije.

Drugi je bil stari Vavčar, po imenu Janez Arih, ded sedanjega lastnika kmetije. Bil je študent geodetske fakultete, do kod se je uspel prebiti, seveda ne vem. Bil je najbrž zadosti izobražen, če je lahko svoje otroke učil kar sam doma.

Znan pa je še en zanimiv srenški primer. Šlo je za premoženjski spor, v katerega je bil vpleten baje neki tudi šolan kmet. Nimam točnih podatkov, kdo naj bi bil, pa tudi bistveno ni. Na eni od razprav na sodišču, je baje eden od njunih dveh odvetnikov, kot je ugotovil rekel proti drugemu, v latinščini seveda, nekaj kar je on razumel in mu ni bilo povšeči. Da bi ne postala žrtvi odvetnikov, kot je ugotovil, je med premorom s tem kar je slišal seznanil nasprotnika. To je zadostovalo, da sta se sporazumela in zadevo rešila brez sodišča.

Za turiste, ki bi si želeli ogledati vse srenške zanimivosti v enem dnevu in videti še slovensko Koroško z mejo, je to več kot dovolj. Da sem v to prepričan potrjuje samo dejstvo, da so zanimivosti Srednjega Vrha tako številne in razstresene, da se vseh spomni le redki domačin, kje šele vodič.

Mogoče se bo, in prav bi bilo, da bi se, našel nekdo, ki bi se mogoče v okviru mladega Turističnega društva Gozd Martuljek usposobil vsaj za priložnostnega vodiča. Vedel bi turistu povedati, kaj se tu lahko vidi, oz. kam naj se obrne, da si bo ogledal čimveč in bo poln lepih spominov zapuščal bodisi Sredji Vrh ali vas Rute. O njeni zgodovini pa nameravam prav zdaj nekaj reči.

IN ZDAJ NEKAJ O RUT'H

Nič posebnega ne more biti, vas je vas, bo seveda nekdo ugotavljal, jaz pa mu odgovarjam. Pa še kar dosti je, če seveda veš, kam si prišel, kaj želiš videti oz. kaj te sploh zanima. Da pa ne bo prišlo pozneje, ko bom kot Rutarjan govoril o Rutah do pomote, je pa prav, če ponovim, da je Rute pravo staro ime za zdaj že davni Gozd (Wald), poznejši Gozd Martuljek in zdajšnji Martuljek že kar brez Gozda.

Na dveh sosednjih hišah istočasno dve različni hišni tablici - ena Gozd druga Gozd Martuljek.

Tudi to ne bo odveč vedeti, da je do tega prekrščevanja vasi prihajalo vselej brez navdušenja in privolitve domačinov. Ne vem sicer po čigavi zamisli, vem pa, da je nekomu uspevalo, tudi v času množičnih pozidav rutarških zemljišč in vzporedno povečevanja števila prebivalcev. Da pa me kdo ne bo napak razumel, mu povem, da nam novi krajan niso prav nič v napoto. Tudi kmetje, ki so s prodajo parcel (svoje osnove), to povzročili, bi se zdaj ne smeli jeziti, če jih motijo naprimer psi. To samo mimogrede, sam seveda rad rečem, "za nas vse je prostor, vsi moramo nekje biti, pa tudi vsak nekaj potrpeti." Pevec Šifrer celo za prijatelje tako pravi. Če pa je nekdo le preveč prepričan, da je koga s svojim prihodom ne vem kako zelo osrečil, je pa mogoče tudi prav, če vsaj ve, kam je prišel in kaj smo v vasi pred njegovim prihodom že imeli. Seveda pa ne le imeli, pač pa tudi kako smo do česa prišli.

Od splošnih dobrin, ki so zdaj skupna last, bi omenil štiri, ki smo jih krajan, če smo jih hoteli imeti, sofincirali in pri njih s fizičnim

delom sodelovali. Vodovod, javna razsvetljava, asfaltna prevleka vaških cest in že obstoječa kanalizacija so to. Naštel sem jih zato, da lažje poudarim za nas vse moteče zadeve, ki so nastale vzporedno s povečevanjem števila oz. gradenj hiš. Še enkrat pa poudarjam, nihče ne krivi graditeljev. Gre pa za težave s katerimi bi morali računati tudi tisti, ki so prodajali zemljišča in izdajali ustrezna in draga soglasja ter dovoljenja.

Začenjam z vodovodom, oz. pomanjkanjem vode v poletnih mesecih. Ne nameravam ugotavljati, komu je manjka in komu ne, celo ne kako jo kdo troši. Dejstvo je, da je v Rutah v poletnih mesecih za nas vse ni dovolj. Komu jo primanjkuje se ve, smo pa seveda med njimi tisti, ki smo vodovod fizično kopali in ga sofinancirali.

Drugo so vaše ceste, ki so bile asfaltirane s soudeležbo takrat malega števila lastnikov hiš ob njih. V kakšnem stanju so zaradi preobremenitve zdaj, se ve. Ve se tudi, kdo je najbolj prizadet in kdo kriv. Ne ve pa se, kdo bo napake priznal in ceste popravil. Tisti, ki smo hoteli imeti urejene in smo jih sofinancirali, najbrž še enkrat ne. Kakšne so, pa vsi vemo.

Tretje je javna razsvetljava, ki je bila napeljana s fizičnim delom in sofinanciranjem nas vseh zainteresiranih. Podaljšanju kamorkoli naprej nihče ne oporeka. Kraj bo s tem pridobil. To pa je seveda edino, s čimer tisti, ki smo kakorkoli sodelovali nismo bili prizadeti.

Od teh štirih naštetih dobrin, ki so bile sofinancirane in zgrajene s pomočjo krajanov, nam ostaja samo že obstoječa kanalizacija v spodnjem delu vasi. Uspešno nam služi za odvod meteornih voda, prav tistih torej, ki v novo zgrajeno ne bodo smele biti speljane. Upamo, da nam bo ostala in da z napeljavo nove ne bo prizadeta.

To o splošnih dobrinah sem zapisal zato, da bo tisti, ki bo morda nekoč nadaljeval kroniko Rut in Srednjega Vrha, vedel, da so se šli Rutarjáni turizem že pred množičnim prihodom novih Rutarjanov, oz. Martuljčanov.

KAJ SMO IMELI PA ŽAL VEČ NIMAMO

Ker govorim o turizmu, ki smo ga vodili Rutarjani že davno tega, začenjam s tem, kar smo nekdanj imeli pa žal več nimamo in po čemer se nam toži.

Kot prva je na vrsti železnica, ki je narekovala utrip življenja in dajala kruh ne samo Rutam in Rutarjanom, pač pa vsej Zgornjesavski dolini. Dne 14. 12. 1870 je skozi vas pripeljal prvi vlak, ki je povezoval Ljubljano s Trbižem. Odslej je bila to redna proga vse do njene ukinitve, kar se je na žalost zgodilo 31. 3. 1966, proti volji vseh, ki smo živeli v Zgornjesavski dolini, seveda.

Promet, ki je potekal tu skozi v smeri zahod do Rateč, od tam naprej, onstran meje, pa še do Trbiža v Italiji. V nasprotni smeri pa zopet tukaj skozi mimo Jesenic v notranjost naše domovine. Železnici gre torej zahvala, da je marsikje izginila nekdanja revščina ali pa da se je vsaj občutno zmanjšala. V vasi odslej skoraj ni bilo brezposelnih, čeprav tudi tistih z visokimi plačami ne.

Za tiste, ki so delali po poljih, v senožetih ali v gozdovih, so bili vlaki napovedovalci časa. Po njih so se ravnale celo gospodinje, ki so bile vpete nekje na njivi in so na dolžnosti, ki so jih čakale doma skoraj pozabile. Da so bile ure doma točne, je bila tudi zasluga železnice. Njeni signalni zvonci, ki so bili nameščeni na vseh stražarnicah, ali kot smo jim rekli (*vahtarcáh*), so odbili točno opoldne dvanajst daleč slišnih udarcev. Zadnji od dvanajstih zvončnih signalov, ki so bili predpisani s Signalnim pravilnikom, je glasil "*naravnajte ure*" in ljudje so to vedeli.

Zanimivo in resnično pa je dejstvo, da se vlaki, ki so vozili po dolini, v Rutah do leta 1911 niso ustavljali. Do takrat so morali S'rjáni in Rutarjáni, ki so hoteli potovati z vlakom, pripešaćiti do železniške postaje v Kranjski Gori. Prvo postajališće za naši dve vasi je postala leta 1911 takratna Gróšova, zdaj bivša Matijeva čuvajnica (*váhtarca*), z železniško številko 16. Gróšáva so ji rekli zato, ker je v njej stanoval in služboval neki g. Smolej, ki je odraščal v hiši z domačim imenom pri "Grošu" v Kranjski Gori. Njemu, kot uslužbencu železnice, je bilo poverjeno vse, kar je moralo biti postorjeno v zvezi z odpravo pot-

nikov in vlakov. Prava zanimivost je to, da je vozovnice prodajal kar na prostem stoječim potnikom in to skozi okno iz njegove spalnice. To zato, ker posebnega službenega prostora ni imel. Čim je odpravil potnike, je prišel k vlaku in dal strojevodju znak za odhod. Vlak je odpeljal, to pa je bilo do naslednjega vlaka vse. Na službenem mestu je moral biti od prvega vlaka zjutraj do zadnjega zvečer. Zamene kolikor vem, razen v primeru bolezni ali dopusta, sprva ni imel. Do kdaj je to trajalo ne vem, ker sem bil, če sem sploh že bil, otrok.

Zelo dobro se pa spomnim slovesnega odprtja na novo zgrajenega, za tisti čas kar sodobnega postajališča na Grajenjekovi rampi. Zgodilo se je 2. 7. 1937. S tem dnem sta bila na novo postajališče premeščena tudi oba čuvaja, ki sta na starem zamenjala že nekaj Groševih naslednikov.

Žal se je po tridesetih letih zgodilo to, česar nihče ni pričkoval in do zdaj tudi ne pozabil. Proti volji vseh prebivalcev Zgornjesavske doline so nam ukinili progo in ne samo to, celo razdrli so jo, odpeljali tračnice, razmontirali in odpeljali pa celo železniški most čez reko Savo. Od zadnjega vlaka, ki je bil naložen z izruvanimi tračnicami in pragovi, smo se nekateri Rutarjani poslovili ob Skrtovi čuvajnici, na koncu vasi, dne 31. 03. 1966.

Kar smo vaščani Rut in Srednjega Vrha zgradili leta 1954 in 1955 s prostovoljnim delom, darovanim lesom, in nimamo več, je tudi naša rutarška šola. Tudi ta je bila prodana, proti volji krajanov, rutarški in srenški malčki pa preusmerjeni najprej v staro, pozneje pa v novo kranjskogorsko šolo. O imenih povzročiteljev in krivici, ki se je krajanom zgodila v šolskem letu 1970/71, so krajani, glede na takratne razmere, govorili bolj med seboj in polglasno.

In ker govorimo naši šoli, naj povem še to, da je do konca druge svetovne vojne v naši vasi sploh ni bilo. Do takrat so hodili, oz. smo hodili otroci v kranjskogorsko. Mi seveda še peš, za namci pa nekateri tudi že z vlakom. Kako je bil organiziran pouk takoj po vojni v novo ustanovljeni šoli, ne vem. Vem pa, da je bila štiri razredna in da je takoj po vojni gostovala v zelo neprimernih prostorih pri Zljanu. Prva učiteljica je bila g. Hermina Žerjav, ki se je od Zljana skupaj s šolo preselila k Paaruu, v zdaj Jerovškovo hišo. Sprva je učila vse razrede sama, pozneje pa sta si jih razdelili z g. Mileno Odar, ki je po upokojitvi g. Žerjavove učila v novi šoli. Tam se ji je pridružila mlada učiteljica Marija Mertelj.

Hermina Žerjav

Prva rutarska šola po drugi svetovni vojni

Milena Odar

Paarova, zdaj Jerovškova hiša

Marica Mertelj

Nova šola, zdaj trgovina

Prva povojna generacija z učiteljico Hermino Žerjav

Še nekaj, kar smo v Rutah imeli in nimamo več, je tudi rutarška knjižnica. Ni bila sicer odprta sleherni dan, zanesljivo pa ob določenih dnevih in urah. Prevezela jo je občinska knjižnica v Kranjski Gori. Rutarške bralce obišče knjižničarka enkrat tedensko in seveda ob dogovorjeni uri.

Takoj po drugi svetovni vojni smo imeli Rutarjani in Srjani celo lastno občino, z vsemi odbori in organizacijami, ki so takrat delovale v kraju. Obstajala pa je le toliko časa, da so odgovorni ugotovili, da se finančno ne bo izšlo. Po ne vem kolikem času je bila brez velikega izpraševanja krajanov obeh vasi priključena že obstoječi kranjskogorski.

Ne spomnim se pa, kdaj je bilo ustanovljeno in ukinjeno rutarško Turistično društvo. Vem samo, da je obstajalo in da je imelo celo svojo pisarno, ki je sprejemala prijave gostov. Vem tudi, da nisem bil član, zakaj ne, zopet ne, zopet pa, da sem za društvo s prostovoljnim delom postavil obe klopici ob stezi, k vodi mimo Jermanovega slapa v Srednji Vrh. Les je podaril in ga strojno obdelal, tudi nečlan društva, Jože Robič, po domače Kovorč. To je bilo davno, klopic ob stezi pa seveda ni več.

Sedež občine in knjižnice Gozd Martuljek

Naj povem še to, da smo imeli kmalu po drugi svetovni vojni celo lastni kino. Ni bil vaška last in tudi ne kakšnega krajana, pač pa takratnega sindikalnega doma, ki se je pozneje prelevil v klimatsko zdravilišče. Ko ga je lastnik usposabljal, smo nekateri obrti izučeni mladi, prav zagnano udarniško sodelovali. Kina seveda tudi ni več, stoji pa še zgradba imenovana lopa, ki je eden od zdajšnjih Petrolovih objektov, to je "*Hotela Špik*", ki je lastnik tudi lepo urejenega kampa z odprtim bazenom, vseh igrišč in nekdanje rutarške šole, ki služi "*Trgovini Jezerci*".

Čeprav je bilo to že davno, nočem zatajiti dejstva, da sem bil nek-daj član v Rutah obstoječega pevskega zbora. Kot se je našel vzrok za vse drugo, se je tudi za to, da se je rutarško pevsko društvo z nekaj člani, ki jih seveda več ni, znašlo v sklopu kranjskogorskega. Približno tako kot se je nekdanje Lovsko društvo Gozd Martuljek.

Kot sem že omenil, naši dve vasi včasih nista bili povezani s cesto temveč s štirimi bolj ali manj strmimi stezami. S'rjani, ki so morali hoditi v dolino po opravkih, so se posluževali tistih, ki so jim bile domu najbližje. Imenovala pa se niso po njihovih domovih v Srednjem

Vrhu, temveč po najbližjih hišah v Rutah, kjer so se začenjale. Tako so bile: Štrúkljeva, ki se je začenjala na levi strani Save, nasproti poti, imenovane "*štrukljeve ulice*". V Srednjem Vrhju je bila najbližja Smolčevim, Měrkelnovim in Júreževim. Čěkljava, tj. druga, se je v dolini začenjala za Čěkljevo hišo, v Srednjem Vrhju pa je najbolj ustrezala: Hlěbanjevim, Pōharjevim, Búkovjevim in Vídicovim. Tretja, ki se vije strmo navzgor, po Žěrelu in vodi en krak mimo Jermanovega slapa, drugi pa naravnost, se začenja pri nekdanjih mlinih, zdaj na (*Korziki*) med hišami obeh Cegnarjevih. Posluževali so se je Váhovi, Kacjánovi in Józbetovi. Zadnje, ki se je začenjala za Vógr'jō, zdaj v Naselju pod hribom, tik ob Kapetanovičevi hiši, po zaslugi nekoga, več ni. V Srednjem Vrhju, je bila namenjena Vávčarjevim in Hvádńkarjevim. Prve tri so še vedno uporabne, kot bližnjice, posluži pa se jih le tu in tam kak domačin ali pešec, ki se rekreira.

Seveda je bila še ena in to ne samo steza, pač pa kar lepa vozna pot, ki smo se je posluževali celo za sankške prireditve. Začenjala se je na Júřčevi Gōbeli, na kraju, kjer je zdaj dom Slovenijales, končala pa na Vávčarjevi Ravni njivi, izpod Vávčarjeve domačije. Bila je zasebna in kdor je hotel po njej voziti, je potreboval privoljenje Pintarjevih iz Rut. Zdaj je s spodnje strani težko dostopna in sem jo omenil bolj kot informacijo o preteklosti.

Ker gre za zgodovino vasi, je zanimivo vedeti, da je bila vas Rute prav do leta 1957 brez vodovoda. V zgornjem delu vasi so vaščani razen nekaj hiš, ki so imele lastne vodnjake "*štěrně*", pili Savo. Bila je čista, čeprav najbrž ne povsem, kar je bil vzrok za gradnjo prvega dela vodovoda, od zajetja do Zljana. Spodnji del vasi "*Spodnjě Rutě*" so bile toliko na boljšem, da so se oskrbovale z vodo iz treh bližnjih potokov: Martúljka, Jérmana in Hvádńka. Izjeme so bile seveda oddaljene hiše, ki pa so imele lastne vodnjake. Le ti pa so v sušnih obdobjih včasih usahnili, "*sě pásušlě*". To sta bila oba Zimova, tj. spodnji in zgornji in še Kajžev. V takih primerih so stanovalci omenjenih hiš zaradi oddaljenosti od potoka Hvádńnik vodo vozili v sodih, ročno (*samot'ž*) ali z vprego. Polnili so jih ob Pintarjevem koritu. Vanj je pritekal in še priteka potoček, imenovan "*Rojca*". Izpeljan je iz potoka Hvádńnik, tik ob mostu, ki meji Finžgarjevo naselje s Korziko. Korito je še, nahaja pa se tik ob regionalni cesti. Vpisano je v posestnem listu Kovaričevih in po njih nosi ime *Káváríčáv Karítō*.

Jermanov slap. Pogled z glavne ceste.

Nekdanji rutarški kino.

Jaz sam tega ne pomnim, izvedel pa sem od očeta in starih staršev, da je bila ista rojca, ki priteka v korito, nekdanj speljana od tu naprej po poljih, mimo Jurčeve in Kajževe domačije, prav do obeh Zimovih hiš. Nekaj sto metrov naprej od Spodnjih Zimovih se je prosto razlivala in v obliki mlake poniknila. Kraj na levi strani ceste, med Sp. Zimovo hišo in Skrtovo stražarnico, kjer se je to dogajalo, je domačinom poznan pod imenom Mlake (*"Mvācē"*).

Ko govorim o potoku Hvádnik, naj povem še to, da je nekdanj, to je vse do povodnji, ki je bila leta 1966, kar seveda ni ne vem kakšno obdobje, poganjal zelo zanimive mehanizme dveh Robičevih žag veneciank, Zimovega, Jurčevega in Robičevega mlina pa še dvolastniški elektrarni: Pintarjevo / Grajenjekovo in ravno tako Kovaričevo / Robičevo. Nič od naštetih objektov ni ostalo. Na njihovih temeljih stojijo počitniške oz. stanovanjske hiše.

V zgodovino rutarških mlinov spadata, razen pravkar naštetih in še tistih, ki jih je davno tega poganjal potok Martuljk, tudi tista dva, ki ju je gnala še precej let po drugi vojni, voda iz potoka Smeč, in Omanova žaga, ki je imela že gater. Za Citrarjevim mlinom je izginila sled, Korošcev je postal počitniška hišica, Omanovo žago, od katere je ostala samo še ruševina, nadomešča električna, ki obratuje doma za lastne potrebe.

Za nekdanjimi: Koširjevim, Vlibcovim, Grajenjekovim in Zljanovim mlinom, mogoče davno tega še kakšnim, ki jih je, kot že povedano, nekdanj poganjal nanje speljani potok Martuljk, so razen za Koširjevim, ki še stoji izginile sledi.

V letu za hrano

Nič za pod zob

Brez pogojev

V maminem naročju

Domnevni

Terijer

Ne pozna popušćanja

V boj junaška kri

Brezsrečna ženska, prizadet moški ponos

Naprezanje

Zjutraj še pred ...

Človeška ribica

Ženitev kač

Komaj opazen

Narava hoče svoje

Žrtev krivolova

Dobro blago se samo hvali

Za menoj

Klic mame

Osvajanje

Hočeva naslednika

Pred napadom

POVEČANJE ŠTEVILA HIŠ IN PREBIVALSTVA

Kot osnovno za to temo, uporabljam zanimive podatke o stanju oz. povečanju števila hiš v obdobju od leta 1927 do junija 2001. Letnica 1927 pomeni našo vselitev v novo hišo. Nad vrata je takrat oče pritrdil hišno številko 57, ki nam jo je dala Občina Kranjska Gora. Danes je po uradnih podatkih v vasi nič manj kot 394 hiš in le nekaj so si jih postavili domačini. Za koliko se je v vasi povečalo število prebivalcev nisem ugotavljal, ker bi bilo nesmiselno početje. Tukaj so namreč prijavljeni nekateri, ki živijo drugje, nasprotno pa so nekatere hiše včasih zasedene s tistimi, ki tu niso prijavljeni.

Povečanje števila hiš, prebivalcev, predvsem pa psov, ima za vas seveda svoje plus in minus posledice. O tistih s plus predznakom bi težko govoril, ker sem morda malo slep in jih ne vidim. O tistih z minusom pa tudi ne bom, ker osebno nisem prizadet. Kmetje, ki pa so parcele sami ali že predniki prodajali, bi pa mogoče radi kaj rekli.

NEKAJ O RUTARŠKEM KMETIJSTVU

Rutarškim kmetom, kot sem že povedal, nikoli ni bilo ravno lahko. To so najbolj odkrito povedali tisti, ki so bili nekdam njihovi posli. Prav oni so vedeli o njih vse, tudi o zasebnem življenju. To so bili hlapci, dekle, pastirji in pestunje, predvsem pa tisti, ki so imeli enega ali več teh naslovov, pri nekaj kmetih. Pisati o tem na široko bi pomenilo obrekovanje prednikov zdaj živečih, zato naj pri tem ostane. Brez da bi imel slabo vest pa si upam zapisati, da so imeli posli, katerih imen seveda zopet ne smem izdati, najbrž kar precej prav.

Trenutno je zanimivo to, da je v Rutah od nekdam znanega števila kmečkih gospodarstev, zdaj aktivnih samo še nekaj mešanih, torej takih, kjer jim pomaga kmetijo preživljati vsaj eden, ki je nekje zaposlen ali upokojen. Vse ostale so delno ali v celoti opuščene. Njihovi hlevi so brez živine, senožeti se zaraščajo, kozolci so delno ali v celoti podrti, njive nezasejane oz. nezasajene. Travo, ki raste na njih, kosijo tisti, ki jim je živinče v hlevu prej hobi kot potreba. Seveda pa, kar že vemo tudi tisti S'rjani, ki so še pred drugo svetovno vojno oddajali Rutarjanom v najem manj vredne površine, svojih senožeti.

Tega pa seveda niso krivi kmetje, ki so svoje kmetije nekdam cenili, na njih radi delali in vstrajali ter preživljali sebe in svoje družine. Kriv je bil seveda povojni zgrešen sistem, ki kmetom ni bil prav nič naklonjen. Kar malo preveč je povzdigoval tzv. delavski razred, vseh strok. S tem da so se morali na zemljo navezani kmetje zaradi preživetja in socialnih pravic zaposlovati v industriji, je bila storjena napaka. Ti ljudje so spoznali, kako se da na drug, lažji način živeti in več zaslužiti, predvsem pa sebi in družini zagotoviti socialno varnost. Na novih delovnih mestih so si prislužili pokojnine, poti nazaj pa seveda ni. Dejstvo, da je po zdajšnjih predpisih možno kmetije celo trgati oz. deliti kot dediščino tistim, ki niso kmetje in zemlje ne bodo nikoli obdelovali, sekali pa bodo drevje po gozdovih, ni problem samo Rut in Srednjega Vrha, temveč je kar splošni.

Naj še enkrat ponovim. Podobnosti med obema našima vasema so vedno bile in še so. Na področju kmetijstva so medsebojne primerjave glede na znana dejstva okrnjene, kar pa ne pomeni, da jih ni. Tako v

Srednjem Vrhu kot v Rutah, so njive zdaj neposejane. Ker je zemlja na njivah boljša od tiste izven njih, jih kmetje večkrat pokosijo in pridelajo boljšo krmo. Končni rezultat je več kakovostnega mleka. Ker pa rutarška polja pokosijo namesto rutarških kmetov srenški, je tu tista vidna razlika med enimi in drugimi. Da pa se razumemo, tudi Rutarjani še pijemo dobro domače mleko pa tudi nogavice iz čiste domače ovčje volne še nosimo. Kmetovanje je tukaj sicer okrnjeno, je pa tu v dolini nekaj več možnosti za zaposlitev, zato upam, da tudi tukaj ne bo izumrlo.

RAZLIKE MED VASEMA

Pomembna razlika med vaseima, ki pa ni novejšega datuma, je v tem, da so se Rutarjani že davno tega kar precej na široko bavili s turizmom medtem ko so se v Srednjem Vrhu ubadali z gosti, predvsem Smolejevi. To nam je zdaj, ko vemo za šibke točke rutarškega kmetovanja, lažje razumljivo. Denarja ni bilo in nekje so ga morali tudi Rutarjani dobiti.

Za koga težje sprejemljivo pa je mogoče dejstvo, da je štela vas Rute leta 1927, torej takrat ko smo se mi vselili v novo hiško, vsega 57 hišnih števil. Od vseh jih samo sedem ni bilo pripravljenih oz. v stanju poleti oddajati sobe gostom ali kot se je takrat temu reklo, gospodo jemati (*"gáspōda j'mátē"*). Seveda se bo marsikdo vprašal. "Le kaj pa ste jim v vasi, ki je bila brez vodovoda in brez elektrike, skratka brez najbolj osnovnega, sploh lahko nudili?"

Na taka in podobna vprašanja sem že odgovarjal pa še celo brez zadrege sem bil. Moj odgovor se je glasil: "Če bi bilo to danes, nič, ker pa je bilo to že takrat pa vse." In če je zdaj komu potrebno še posebno pojasnilo, kaj pomeni *"vse"*, naj si zapomni tole: Gostje, ki smo jim rekli *"gospoda"*, so bili ljudje vseh kategorij in stanov pa celo narodnosti. Na počitnice so prihajali k nam z vseh vetrov takratne naše domovine. *"Na počitnice"*, ponavljam, ker so jih bili verjetno potrebni in so si jih prav tu zaželeli. Veliko tega, kar imamo danes mi in smatramo za lepo, udobno, nujno itd., so ti ljudje, neglede odkod so prihajali, zelo verjetno doma imeli. Rade volje so se vsemu za nekaj časa odrekli in puščali doma. Trdno sem prepričan, da bi marsikateri ugleđen in dobro situiran gost želel v enakih razmerah počitnikovati tudi danes. Žal to, glede na obstoječe predpise in njihov status, ni primerno oz. možno. Do tega prepričanja pridem, če sam sebi odgovorim na vprašanje, kaj pa imajo danes tisti, ne ravno redki, ki se odločajo za npr. pot na morje, v hribe, po svetu, v puščave, pač kamorkoli, s spalno vrečo in nekaj najnujnejšimi sredstvi za higieno v nahrbtniku ali kot mi rečemo v *rúkzōku*. Zmotno je misliti, da gre za neko rajo, ki ji primanjkuje finančnih sredstev. Neglede na to, kaj kdo je, kaj kdo zna in koliko ima, se odločajo za tak način dopustovanja. Želijo si pač nečesa, kar je samo tam, kamor gredo, pa nikjer drugod.

Prav to zadnje, je bilo najbrž to, kar so ti ljudje našli samo tukaj v Rutah. Brez tega bi se sicer ne vračali v isto vas in iste hiše, toliko let, da smo domačini že kar vedeli, čigava gospoda je posameznik, par, zakonca ali družina.

Mnogim dobro stoječim, so se Rute, neglede na to, da takrat še marsičesa tukaj ni bilo, toliko priljubile, da so si kupili primerne parcele, si na njih postavili hiše in tako postali dobri sosedje in tudi domačini.

Nič je seveda nič, to dejstvo ne rabi komentarja. S tistim vse pa mislim marsikaj. Gotovo pa sodijo tu sem: čist zrak, dobra voda in mir. To so bile in seveda so osnove za dobro počutje, mirno spanje, počitek, pomiritev živcev, krepitev volje itd.

Ker so bili ti naši gostje povsod zaželeni, so bili tako tudi sprejeti in ves čas bivanja med domačini tudi obravnavani. Življenje domačinov je seveda teklo naprej, vendar tako, da naša gospoda po nepotrebnem ni bila motena. Večerni in nočni mir jim je bil zagotovljen. Jutrajni spanec je zmotil kvečjemu kak kosec, ki je zgodaj klepal koso ali prepotentni petelin, ki pa ga ni bilo težko razumeti, imel je harem. Da pa nekdanj ni bilo avtomobilov, traktorjev, kosilnic in motornih žag, ki danes povzročajo hrup in onesnažujejo zrak pa nam je najbrž jasno.

Rekel sem čist zrak, prav, so si naši gostje želeli in se ga tukaj tudi nadihali. Ne mislim, da je povsod že kar vse dišalo, vendar pa se tudi smrad od smradu razikuje, predvsem pa po učinku in škodljivih posledicah. Da je bil zrak tukaj dober in celo zdravilen, potrjuje dejstvo, da so se hodili tu sem zdraviti mnogi pljučni bolniki.

Važen vir življenja je seveda tudi voda. Res takrat ni tekla iz pip kot danes, ki pa je na žalost marsikrat tudi že klorirana. Nekdanj ni bilo potoka ali studenčka, ki bi ne bil čist in primeren za pitje. Pa še kar nekaj več, kot jih je danes, jih je bilo.

Reka Sava, ki je zdaj zbir kranjskogorskih fekalij, priteče v Rute smrdljiva in umazana. V spodnjem delu vasi zaradi nekontroliranega izvoza peska celo ponikne, ostaja in širi pa se neznosen smrad. Do leta 1927/28, ko je bil zgrajen prvi del rutarškega vodovoda, je bila še toliko čista, da so jo prebivalci Zgornjih Rut pili, rabili za kuho, pranje in napajanje živine.

Ker so bile čiste vode, je bil tak tudi prod ob njih. Tam so se našla mesta, ki so bila primerena za umivanje, poleganje, sončenje, predvsem pa za sprostitev in igranje otrok. Nemoteno so smeli metati

kamenje v vodo ali kamorkoli, neuspešno poskušati ujeti kako postrv, zbirati raznobarvne in različno oblikovane kamenčke, peči potice iz mivke, skratka počeli so lahko vse, česar si tam, od koder so prišli, niso mogli privoščiti. Prod je bil primeren kraj, kjer so starši lahko otroke naučili zakuriti ogenj v naravi, seveda pa ga pred odhodom z vodo tudi pogasiti.

In zdaj še to, kako smo gospodarili z vodo takrat, ko smo jo morali še prinašati domov. Glede kuhanja seveda v primerjavi z danes ni bilo razlik. Nič bolj goste hrane, kot zdaj, nismo jedli ne mi in ne gostje. To, da so si gostje kuhali sami, šli jest v gostilno ali so bili vključeni kar med domače, ni bilo bistveno. To zadnje je bilo marsikje, ker kmečka hrana (*košta*) je bila za večino, del tako zelo željenih sprememb. Zvečer domači, z zaseko zabeljeni koruzni žganci (*sérkavá měšta*), s sladkim ali kislim mlekom, je bila kar v redu večerja za vsakogar. Tudi krompirjevke z zeljem (*čōmpícá s kapúsám*) ali s kislo repo si doma najbrž nihče, kot tukaj, ni mogel oz. znal privoščiti. Ričetova juha, v kateri se je kuhal zajeten kos prekajenega svinjskega mesa, pozneje pa dan posebej na mizo kot glavna jed, skupaj z okisanim krompirjem, je bilo odlično kosilo za vsakogar. To dvojje pa seveda ni bilo vse, saj tudi domači niso mogli živeti vsak dan ob isti hrani. Zelo v redu kosilo so bili npr. tudi katerekoli vrste krapci in še marsikaj, kar so pripravile naše vrle babice in gospodinje. O tem, česa so bile sposobne, sem pa že nekje pisal in tu ne ponavljam.

Za odgovor na vprašanje, kaj pa ste tem ljudem sploh mogli dati, naj bi bilo do sem povedano, če nič drugega, kar dovolj. Da pa so bila gostom na razpolago jajčka, šunka, skuta, surovo maslo pa še kaj, kar se je moglo pojesti s kruhom ali s celim in samo olupljenim krompirjem, se pa razume. Če so si ženske zaželele kaj posebnega oz. svojega, so si lahko pripravile, ker za gospodo je bilo ja vedno in vse tu.

Velike in najbrž kar zanimive spremembe, ki seveda niso šle na račun higiene, so gostje doživljali v zvezi z umivanjem oziroma kopanjem. Topla oz. pogreta in mrzla voda, seveda nista bili problem, obe sta bili pri roki. Sicer pa je bilo pretežno povsod takole: V vsaki sobi, ki je bila namenjena gospodi, je stala dodatna umivalna mizica s polnim vrčem vode, lavorjem, toaletnim milom, litrom pitne vode in kozarcem za ustno nego. Zraven sta sodili še dve brisači in to je bilo takorekoč vse.

Za kopanje je bil po želji na razpolago velik, predvsem pa globok lesen škaf (*žēhtnj'k*), z vsem kar je spadalo še zraven, razen vsega, kar sem že povedal. Seveda pa nikjer ni smela manjkati cunja za brisanje politega in povsod lepo poribanega lesenega poda. Kopanje v žehtnjeku je bila za mnoge prav posrečena zadeva, zanimiva pa predvsem za pare, ki so si lahko in seveda radi med seboj pomagali.

Ker v vasi do leta 1935 tudi elektrike ni bilo, so morali tisti, ki niso radi tipali, s kopanjem pohiteti. Sicer pa so nam in gostom, v primerjavi z našimi predniki, ki so vse to počeli ob skromnih *leváh* in *leščér-bah*, kar dobro služile petrolejke. Kar nekaj vrst in velikosti jih je bilo.

Da samo nekaj hiš v vasi ni sprejemalo poleti gostov, sem tudi že povedal. Zdaj pa še to, da je bilo le nekaj hiš, ki so oddajale sobe, brez da bi se morali domači umakniti in se začasno naseliti na senu ali v podstrešjih, tam pa spati na skrinjah in slamaricah, ki se jim je po domače reklo *plev'ncê*. Na plev'ncah, ki so bile napolnjene s koruznim ličkanjem (*sérkáva sváma*) in v rjuhah iz domačega platna, so spali celo gostje, če so to, zaradi spremembe izrecno zahtevali oz. želeli.

Sicer pa so se gosti, ki so se znali prilagoditi, lahko počutili kot doma. Obvezna pa je bila seveda skupna uporaba WC-ja (*skrétá*), ki je bil nekdej pri vseh hišah izven stavbe ali vsaj nekje za vogalom hiše. To je bila edina nerodnost, ki pa je bila premostljiva s pomočjo nočne posode, imenovane "*káhva*". Pritožb na njen račun ni bilo, najbrž zato ne, ker so njeno slabo stran odtehtale druge udobnosti.

V zvezi z nastanitvijo naše gospode, ki se je kot sem že povedal, rada vračala v iste hiše in iste dužine, bi bilo to vse. Za nekoga mogoče še vedno prava revščina, za drugega pa doživetje, pač odvisno od tega, koliko kdo koga razume, oz. koliko se je kdo sposoben postaviti na drugega mesto. Domislil sem se zelo zanimivega pregovora, ki so ga povedali Zimov oča, "*Tā sitē tā vác'nga 'nklē ná zastópě*", kar bi v prevodu pomenilo, da siti lačnega nikoli ne razume. Ker pa smo zaenkrat vsi več ali manj siti pa najbrž res vsak tega ne razume.

Če preidemo od gostov k domačinom, ki so podnevi delali, zvečer in ponoči pa v lastnih domovih hodili po prstih, na skrinjah pa ravnali kosti, kljub temu pa bili do gostov prijazni in vljudni, bi lahko rekel, klobuk dol pred tako vzgojenimi ljudmi! Kdo od nas bi se bil zdaj pripravljen česa odreči in se pri tem tako vesti? Na pripombo, ki jo bo gotovo kdo dal, imam že vnaprej pripravljen odgovor, glasi se pa

takole: "To, da so jih v to prisilile razmere, je eno, drugo pa, da so bili ljudje nekdanj drugače, bi rekel lepše vzgojeni."

Zrak, voda, mir, hrana in stanovanje, kar sem do sedaj obdelal pa seveda zopet ni bilo vse, zaradi česar so se naši gostje, predvsem pa tisti z otroki, dobro počutili.

Neokrnjena narava, to pa so bila polja, travniki in gozdovi, so bili poleti, prav v času počitnikovanja, najlepši. Če si je kdo zaželel videti srnjaka ali srno z mladičem na polju, mu ni bilo treba imeti posebne sreče. Samo malo prej je bilo treba vstati. Srnjad se namreč umakne v gozd, čim jo obsije sonce. Gamse, ki so bili za mestne ljudi pojem, je bilo možno gledati s prostim očesom iz naše kuhinje, pod Goli hriber, nad Robičevima žagama, Pod Kamnom nasproti zdajšnjega Naselja na bregu, v grabnu pred prvim Martuljkovim slapom na razdalji že nekaj sto metrov. Pri njih, celo tolikšna opreznost kot pri opazovanju srnjakov, ni bila potrebna.

Prav ko v naravi posije sonce, se tam prebudijo cvetlice. Nekdanj, ko se polja niso polivala z gnojevko, temveč so se, ali pa tudi ne, gnojila hlevskim gnojem, je na njih rasla čisto drugačna trava. V njej so cvetele vseh vrst cvetlice, ki jih je zdaj že treba iskati. Med njimi je bilo vse polno zdravih in takih, ki so zanimale goste. Posebno tiste, ki jim je bilo poznavanje narave poklic ali konjček. Med travo, po cvetovih je bilo vse polno čebel, metuljev, hroščev in kobilic, po zemlji med travo pa polžev, ščurkov in črvičkov, črčkov, za nje in njihove otroke, zanimivih žuželk. Tega tam, od koder so prišli, niso videli, ne otroci in ne odrasli, še manj pa mogli kaj od tega tudi uloviti in mirno opazovati.

V gozdu so imeli priložnost nabirati in naravnost v usta nositi jagode, borovnice in maline. Lahko so nabirali tudi gobe, ker domačini tega nekdanj niso počeli. Lahko so nemoteno opazovali marljive mravlje in njihov vrvež na ogromnih mravljiščih. Ne čisto vsak in tudi ne zmeraj, marsikdo pa je včasih naletel celo na gada, modrasa, na razjarjene ose pa celo na sršene. Ob bajerjih so jih izzivali kačji pastirji, po drevju so vreščale veverice, se drle šoje, po zraku pa krakale vrane in se oglašali kragulji. Mnogi gostje so prebili na produ ob vodi, v gozdu, na polju ali v senožetih, pač nekje naravi, po cele dneve, ob suhi hrani, da ja niso česa zgrešili.

Če se je komu od gostov zahotelo biti eno popoldne del kmečke delovne sile, mu tega nihče ni branil. Nasprotno, pomoč je bila vedno

zaželjena, neglede na končni uspeh. Včasih je bilo prav zanimivo in zabavno videti koga, ki se je s kmečkim orodjem in delom prvič spopadel. Seveda pa med njimi niso bili vsi, ki bi imeli dve levi roki. Nekateri so se s svojo spretnostjo in znanjem, proti pričakovanju, še kako izkazali. Najverjetneje tisti, ki so bili doma na kmetih.

Delu je vedno sledila malica za vse, torej zelo in malo manj spretno, predvsem pa za otroke. Ržen kos kruha z zaseko, za žejo pa krehljica, to je bilo nekaj posebnega.

Doživetje za vsakogar, ne samo za otroke, je bilo peljati se s kmečkim vozom. Ni bilo bistveno, s praznim ali naloženim, kaj šele držati v rokah vajeti in konja voditi. Pri tem seveda ni bilo pomembno, če je bil v voz zaprežen konj ali vol. Za odrasle je bila celo večja atrakcija, če ga je vlekel vol. Ne zato, ker so z voli navadno vozili samo težke tovore, temveč zato, ker je vol vlekel z glavo namesto s prsmi, kot je v navadi povsod drugod. Da se veže govedo za pamet, je namreč daleč naokrog poznana gorenjska, oz. zgornjesavska posebnost. Nekateri imajo to početje za mučenje živali, drugi seveda ne, jaz sem pa ostajam neopredeljen, tem lažje zdaj, ko v Rutah zapreženega goveda ni moč videti.

Konj in vol pa seveda nista bila edina zanimivost med domačimi živalmi. Čeprav ne čisto povsod, pri veliko hišah pa so imeli tudi: krave, konje, osla, mulo, ovce, koze, prašiče, mačke, domače zajce in kokoši. Večji kmetje seveda tudi psa čuvaja, na tako dolgi verigi, da je tekal ob vsej dolžini gospodarskega poslopja.

Za mestne ljudi so bile zanimive vse vrste živali, predvsem še zato, ker so bile obeh spolov. Nekatere so imele celo mladiče, ki so bili veselje otrok. Za vse in nad vse zanimiva je bila uporabnost, pomen in namen posameznih živali, še posebno pa njihovo vedenje v določenih obdobjih oz. okolščinah. Da nam dajejo mleko krave, so seveda vedeli vsi, kako se krave molzejo redki odrasli, kako pa se koze in ovce pa skoraj nihče. O tem, da je kozje in ovčje mleko boljše in bolj zdravo od kravjega pa je le redkokdo že slišal.

Čeprav so se naši gostje za razne priložnosti različno oblačili in obuvali, so mnogi šele tukaj izvedeli, da so težki čevlji iz kravje, lahki boksasti iz telečje, usnjene delovne rokavice, pa iz na gladko strojene ovčje ali kozje kože. Prepričali so se lahko o tem, da na kosmato stro-

jena ovčja koža ne sodi samo v ležišča temveč tudi odlično ščiti hrbet pred padavinami.

Med zanimivostmi, ki niso bile preveč odvisne od narave, pa tudi od vremena ne, gostje pa so si jih radi ogledali, so bile žage samice ali kot se jim tudi reče "*venecijanke*", kjer so nastajale deske in kmečki mlini, ki so spreminjali žita v moko. Vse so poganjale iz bližnjih poto-
kov izpeljane vode. Obe Robičevi žagi in nekaj mlinov je **priložnostno** obratovalo še nekaj let po drugi svetovni vojni. Njihovi lastniki so bili kmetje, ki pa so predvsem mletje, radi zaupali nekdanjim kmečkim sinovom. Le ti so bili namreč vešči ravnanja z mlini pa tudi kako manjše popravilo so lahko sami opravili. Eden od teh pooblaščenih mlinarjev, je bil tudi moj oče. Ne samo on, vsi ti možje so bili stari in so radi povedali ter pokazali, kar je koga zanimalo. Seveda so vsi govorili lepo domače, kar je gostom celo ugajalo.

Vsega, kar je privabljal naše goste ("*gospodo*") v Rute, se seveda ne spomnim ali ne znam povedati. Šlo je seveda za vse mogoče podrobnosti v zvezi z delom, družinskimi odnosi, komuniciranjem med seboj in med sosedi, vzgojo otrok, kmečkimi opravili, godovanji, domačim petjem, verskimi običaji, vedenjem ljudi do živali, vedenjem živali med seboj in do človeka, opazovanjem narave, napovedjo vremena, poznavanjem zvezd, zdravljenjem bolezni brez pomoči zdravnika itd.

Da so bile gostom, ki so prihajali k nam več let, poznane tudi poti, ki so vodile iz vasi npr. za Ak, pod Špik in v senožeti: Rjâvcavê, Citrârjavê in Kôťnkâvê Jas'nje, ni treba posebej pojasnjevati. Na vseh so nekdam stali seniki, po domače imenovani "*hlevi*", kjer je bilo možno v senu zasilno, ali pa tudi kar tako pristati, za spremembo pa seveda celo prenočiti.

Med obema vojnama so bile tam gori v Jas'njah zgrajene še tri lesene koče. Bogoslovska in Frdêbarjeva sta stali v Citrârjavih Jas'njáh, tretja, čisto majhna, ki je bila last pevke Mile Kačič iz Zagreba pa v Rjavcevih. Vse so Nemci med drugo svetovno vojno požgali. Prizanesli so pa kapelici, ki so jo leta 1928 na koncu Kot'nkovih Jas'nj zgradili bogoslovci: Remc, Natlačen, Oražen, Košir, Fajdiga in Milonik.

Otvoritev bogoslovske koče v Jasenjah.

Bila je čist sakralni objekt, brez bivalnega dela. Med domačini je bila veliko let poznana samo pod imenom "*Bogoslovska kapel'ca*". Skromen bivalni del je več let pozneje dodelal duhovnik in pisatelj Fran Saleški Finžgar. Ker pa je tam celo bival, je kapelica postala Finžgarjeva koča in to je še vedno, privlači pa turiste in domačine.

Kmalu po drugi svetovni vojni pa ni manjkalo dosti, da niso bile Jas'nje prekrščene v Rajske livade. Ne vem več ali takrat, ko je bil zdajšnji Hotel Špik še Klimatsko zdravilišče Gozd Martuljek ali Sindikalni dom Gozd Martuljek, sta bila tam zaposlena dva uslužbenca, ki sta se šla nekakšne animatorje. Paciente ali goste, kar pač hočete, sta vodila seveda tudi tja gor. Ne vem ali pravega starega imena senožeti, nista poznala oz. jemala dovolj resno ali pa zato, ker je bilo za goste, ki so prihajali iz cele Jugoslavije, premalo jugoslovansko, sta si pa novega, nič hudega sluteč kar sama izmislila. Ker pa je minulo nekaj let, predno se je to novo ime začelo uporabljati kot edino pravo, je bil potreben za povratek, nazaj na Ja'snje, resen nastop in najmanj toliko časa kot za uveljavitev.

Kot po naročilu človeka ustvarjene, so tudi senožeti (*sn'žetē*): Vlibcov, Robičev in Pintarjev **Zapret**, tudi Zupanov, Rjavcov in Kot'nikov

Obnovljena Finžgarjeva kapelica.

Črtējê pa še Zimova **Pvánjca**. Vse so se nekdam kosili, in imele so senike, razen Zimove Pvanjce pa tudi hleve za živino. V bližini vseh so bili studenci. Omenjam pa samo tega, ki izvira blizu Robičevga Zapreta pod imenom "**Bajč**" in priteče čez **Mokre peči**, nasproti Zimovih dveh hiš, čez skalo. Poleti je zaradi majhne količine vode komaj viden slapič, pozimi, ko zamrzne, pa postane visok ledeni slap, še ne vsem poznan pod novim imenom "**Lucifer**". Pozimi se izživljajo na njem nekateri drzni alpinisti.

Vračam se k senožetim. Vse so se že zarasle, na njih pa ni več senikov (**hlevav**), kamor se je bilo nekdam možno pred dežjem ali včasih pred radovednejši skriti. Vse so bile in so še dosegljive po gozdni poti, v približno eni uri udobne hoje. Prebiti tu gori, na tem zraku in v tej

tišini nekaj ur še bolj pa cel dan, ob suhi hrani in studenčnici, je bilo in je doživetje, ki bi se ga malokdo brez vzroka odrekel. To so bila torej mesta, kjer človek enostavno nič ni pogrešal. Mnogi naši gostje so zanje seveda vedeli.

Bliže od Jas'nj vendar manj poznana in še zdaj ne čisto porasla, ki je dostopna po stezi, ki vodi z druge strani potoka Martulj'k, strmo navzgor, mimo spomenika planincu Ivanu Cizlju, je senožet *Vlibcova peč*. Senik na njej, ki je nedavno tega še služil kot hlev živini, ki je bila tam na paši, se na žalost seseda.

Sicer pa so bili tu naši slapovi, kar je bilo vedno in za vsakogar predvsem pa turiste privlačno in ogleda vredno. Pristopi do Martuljkovih dveh, nekdanj niso bili urejeni kot so npr. zdaj, vseeno pa si je vsaj prvega lahko ogledal vsak, ki je zmogel le nekaj malega hoje. Drugi je seveda zahteval več časa in napora, zato so si ga pa ogledali le nekateri. Tisti torej, ki so se v Jas'njah odcepili od družbe, ki je prav tam, sita in spočita počakala, da so se vrnili.

Nasprotno od zdaj tako zelo opevanih Martuljkovih dveh slapov, je bil nekdanj dosti bolj poznan, z glavne ceste vidni *Jermanov slap*. Po urejeni stezi, ki se je začinjala in se še vedno, pri mlinih zdaj na *Korziki*, si ga je bilo in si ga je še možno ogledati čisto od blizu, že po pičlih desetih minutah nezahtevne hoje. Nekdanj je bila prav tam, na željo Turističnega društva Gozd, postavljena udobna klopica, s pogledom na slap in seveda na Špik in njegovo prečudovito skupino.

Težko je najti, oz. jaz sploh ne najdem vzroka, za tolikšno nezanimanje za to enkratno naravno lepoto, na katero bi bil ponosen vsak kraj, saj te nanjo opozori že pogled s ceste. Če je kdo prepričan, da slapu ni v ponos cevovod, po katerem je speljana voda izpod njega v manjšo elektrarno tam spodaj, kar seveda nekdanj res ni bilo, je v zmoti. Cevovod je viden s srenške ceste in mostu, seveda pa ni s steze, niti od samega slapa. To kar se vidi s ceste oz. z mostu pred predorom ni pravi slap. Do njega je treba priti, ker s ceste ni viden.

Mogoče bo na novo ustanovljeno Turistično Društvo Gozd Martuljek uvidelo potrebo po njegovi oživitvi in mu skušalo vrniti sloves, ki si ga s svojo lepoto, lahkim pristopom in bližino zasluži. To bi se moglo uresničiti z majhnimi stroški, predvsem zdaj, ko je do izpod njega že speljana še ena, polovico krajša steza, ki se odcepi ca. 60 metrov pred mostom oz. predorom (*tanélam*) od ceste za Srednji Vrh.

Potoček "Brašč", zdaj slap Lucifer.

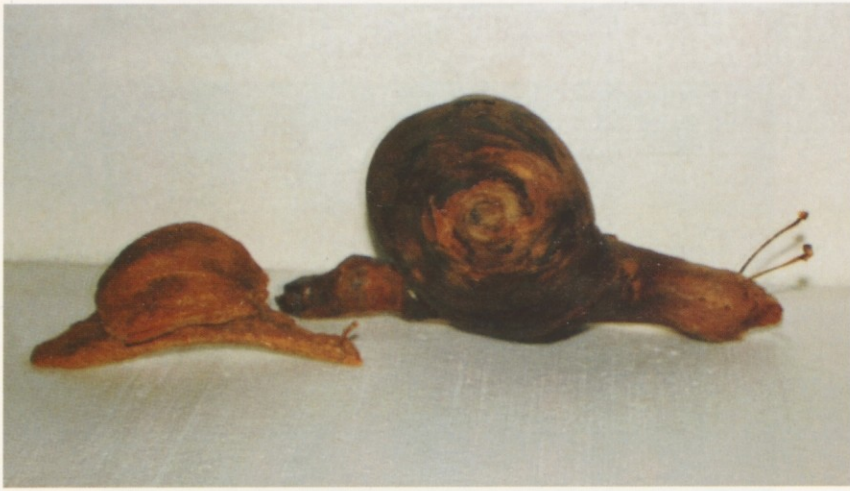
Od slapa naprej, kjer smo nekdam postavili klopico, se steza vije strmo proti Srednjemu Vrh, ki pa se, že po nekaj zavojih deli. En krak gre naravnost naprej in se kmalu priključi tisti strmi stezi, ki je speljana po Žerelu naravnost, in sem jo že opisal. Drugi krak zavije v levo in vodi mimo vdolbin (*vop*) v skali, naprej mimo kratkega in na pogled nekoliko izpostavljenega mesta, imenovanega "*Váhov Koštr*" in le malo naprej, na vrh. Tam na položnem terenu, kjer pa še ni konec poti, se stezi zopet združita, in istočasno tudi ločita. Po tisti, ki pelje naprej v hrib, pridemo naravnost na dvorišče Vahove kmetije v Srednjem Vrh. Ker gre za zasebno lastnino, na kar pešca opozori na vidnem mestu nameščena opozorilna tabla, "prehod je dovoljen do preklica", si ne dovolim delati reklame za to stezo. Opisal sem jo pa

zato, ker je bila v času, ko še ni bilo srenške ceste, kar precej, mogoče celo preveč uporabljana.

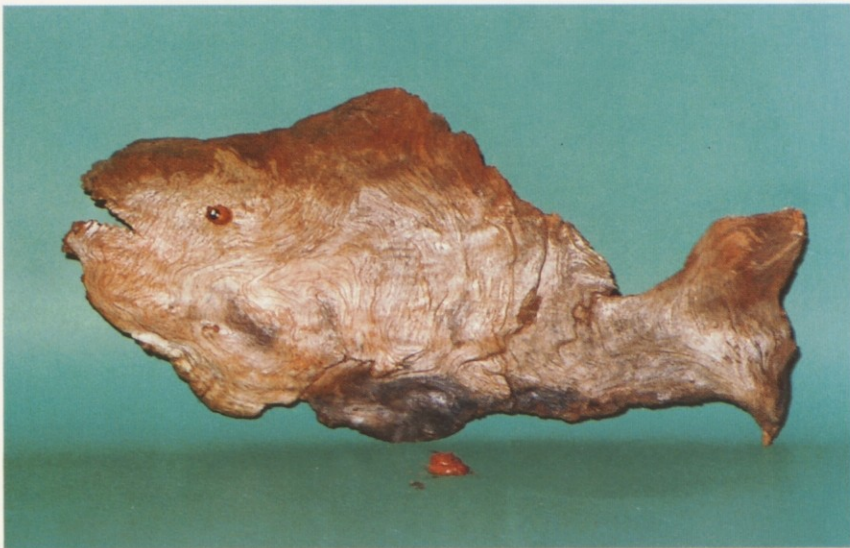
Vračam se na položni teren, ki sem ga pravkar omenil. Tudi tam smo nekdam postavili klopico. Nasprotno od steze, ki jo že poznamo in vodi naravnost k Vahu, zavije druga, še vedno dobro vidna, v levo in se že po nekaj desetih metrih začne spuščati proti grabnu po katerem teče potok Jerman, v razvpito sotesko imenovano "*Vahav Košt'r*". Razupito pa zato, ker ima na vesti nekaj življenj. Od tu je nekdam steza vodila navzdol, prav v graben, tam pa čez brv in strmo naprej, na drugi breg. Na rob je prišla, le kakih deset metrov od zgornjega zaprtega ovinka zdajšnje srenške ceste. Ker pa je takrat še ni bilo, je bila steza speljana kar po robu, naravnost na **Glavo**. Tam je bil takrat še dobrodošel in za tiste čase primerno postrežen vsak gost. Steza je bila zanimiva bližnjica iz Rut, dokler je bil dom na Glavi odprtega tipa.

Trenutno ni prehodna, možno pa bi jo bilo usposobiti z ne veliko denarja, le nekaj več fizičnega dela. Izplačalo bi se seveda le, če bi prišlo do spremembe statusa objekta. Opisal pa sem jo, ker bi bila v tem primeru turistu, ki bi si mimogrede lahko ogledal Jermanov slap, dana možnost v domu priti do željenega okrepčila, po potrebi pa tudi do sobe s posteljo.

To, kar ste doslej prebrali, je seveda le nekaj naravnih zanimivosti, ki so nekdam in še privabljajo turiste v našo vas. Bilo pa je seveda še veliko tistih vaških, ki so si jih gostje ogledali priložnostno in nehote. Preveč in tako različne so bile, da bi jih težko opisal. Vseeno pa mislim, da sem s tem, kar je napisano, še enkrat odgovoril na tisto vprašanje: "*Kaj pa ste tej vaši gospodi v takratnih razmerah sploh mogli ponuditi?*"

Izgnanca

Kraljica globin

Zasanjana

Za tiste z manj okusa

Tudi midva

Že davno izumrla

Slovo

Zadeta v letu

Obduham jo

Preganjana

Niti koraka

Da te kap

Gobavec

Izčrpana

KAJ IMAMO ZDAJ

Ker je bilo do sedaj govora predvsem o tem kaj smo v vasi nekdanj imeli, zdaj pa na žalost nimamo, mogoče ne bo nič narobe, če povem najprej to, kaj pa na žalost **imamo pa razen nas, niti en kraj**, ne vem kako daleč po Sloveniji nima.

Mednarodna cesta, ki vodi skozi vas in to celo brez pločnika, je ta naša posebnost. Zaradi nje je nekdanj tako znana turistična vas, ostala brez takratnega miru in čistega zraka. Skupaj s kristalno čistimi vodami sta vasi nekdanj, navkljub vsej skromnosti, tako uspešno privabljali naše stalne goste, imenovane *gospoda*. Na srečo vse te okrnjene naravne danosti niso edino, čemur bi se bilo zdaj treba odreči. Za meščane, so naš zrak, voda in mir še vedno toliko kakovostni, da prednjačijo pred kraji, od koder prihajajo.

Čeprav je vas na tem področju nekaj malega izgubila, so pa tu še vse druge naravne lepote: gore, slapovi, senožeti itd. Vse kar je bilo možno nekdanj početi v lepem vremenu na senikih, je zdaj, ob njihovih podrtijah, na kosu osebne garderobe. Same senožeti še so, pota, ki vodijo do njih pa seveda tudi.

Po zaslugi dveh zanimivih objektov so Jas'njê zdaj celo bolj poznane in obiskane, kot so bile nekdanj. Domačine, turiste in naključne obiskovalce privlači "*Ingotova brunarica*". V njej Rjavcovi delujejo v poletnih mesecih res kot pravi kmečki turizem, ki je za naš kraj redkost. Ker pa so Jas'njê odskočna deska tudi za tiste, ki se podajajo naprej k drugemu slapu, pod Špik, za Ak, na Rutarški Vršič, Veliko ali Malo Ponco, Oltar, Široko peč, k mahovom itd., so njihova nekakšna vmesna postaja in končna za vse, ki se od tam vračajo domov.

Ker je pristop v Jas'nje možen iz Rut: mimo prvega slapa, mimo Cizeljnovega spomenika na Peči, po poti naravnost izza Ruta oz. s *Kapiša* čez Peč, tudi skozi *Šantico*, pa še po nekoliko manj zanimivi toda bolj položni poti od žičnice čez *Kancelj*, je vsakomur dostopna in temu primerno obiskana tudi Finžgarjeva kapelica v Kot'nkovih Jas'njah. Najbolj seveda tiste dni v avgustu, ko je v njej vsak dan tudi sv. maša.

Rutarška cerkev (otvoritev 26.7.1914).

In ker sem že pri Finžgarjevi koči, bom ponovil njeno zgodovino. Zgrajena je bila kot rečeno, leta 1928 postavili pa so jo takratni bogoslovci: Remc, Natlačen, Oražen, Košir, Fajdiga in Milonik, to vemo. Bila je samo kapelica, stanovanjski del pa je pozneje dodelal duhovnik in pisatelj g. Fran Saleški Finžgar, ki je v njem občasno celo bival. To sem menda tudi že povedal.

Sicer pa so bogoslovci predtem bivali v prvi bogoslovski koči, ki je stala na začetku Citrarjevih Jas'nj, prav blizu potoka Martulj'k. Bila je večja od zdajšnje Finžgarjeve, zgrajena pa nekaj let pred njo. Med okupacijo so jo Nemci skupaj z Ferderbarjevo kočjo, ki je bila bila v bližini in je nastala iz Citrarjevê zasilne kuhinje, požgali. Ista usoda je doletela majhno kočjo, last hrvaške pevke Mile Kačič, ki pa je bila blizu zdajšnje Ingotove brunarice.

Lipovčevo kočjo, zdaj Maretov dom, ki pa ni čisto v Jas'njah, je zgradil nekaj let pred drugo svetovno vojno neki gospod Lipovec iz Ljubljane za svojega sina, ki je pogosto plezal v martuljske vrhove.

Spomenik padlim v 1. svetovni vojni.

Spomenik padlim krajanom v 2. svetovni vojni.

On je skupaj s slavno Jesihovo Pavlo prvi preplezal Špikovo steno. Tej koči so Nemci prizanesli. Zdaj je last Alpinističnega odseka Planinskega društva Jesenice, krstili pa so jo za "*Maretov dom*".

Ko sem pisal o Fižgarjevi kapelici, sem se spomnil zanimivega dogodka, ki je del rutarške zgodovine, nanaša pa se na po zunanosti nič kaj zanimivo rutarško cerkev. Z izjemo sobot, ko je v njej sv. maša, vse druge dneve v tednu sameva. Njena notranjost je vedno lepo urejena, za kar poskrbi vestna vaščanka Heli, ki skrbi tudi za zvonjenje.

Cerkev je bila zgrajena v letih 1913/14. Njenega odprtja, ki je bilo dne 26.07.1914, se s težkimi srci spominjajo redki, še živeči krajani Rut in Srednjega Vrha. Tega dne, prav med otvoritveno sv. mašo, je bila z zunanje strani, na cerkvena vrata pripeta razglasitev začetka prve svetovne vojne in istočasno splošna mobilizacija vseh, za vojake sposobnih, moških. Seveda Rutarjani in Srjani pri tem niso bili izjema. Nekaj prvih letnikov se je šlo domov samo preobleč in poslovit. Na žalost nekateri za vedno. Njihova imena so zapisana na spomeniku ob južni cerkveni fasadi. Spomenik žrtvam druge svetovne vojne, ki so se kot oni v prvi, borili za svobodo, le v drugi državi, stoji blizu bivše depandanse Hotela Špik. Na srečo v tretji vojni za svobodo ni padel noben Rutarjan.

Če za koga, kar sem povedal o naravnih lepotah Rut oz. po novem Martuljka, ni dovolj, ga vabim, da nas obišče, oziroma pride na daljše počitnice. Sam bo ugotovil, da je tu, razen pravkar naštetega, gostom na voljo še Petrolov hotel "*Špik*" B kategorije, z okrog 270 ležišči, z nočnim klubom, kampom, odprtim bazenom, tenis igriščem, igrišči za odbojko, košarko in roketmet pa še zasebno špecerijsko trgovino "*Jezerci*".

Tudi to bo ugotovil, da je v vasi še ena in to zelo poznana gostilna "*Pri Jožici*". Nasproti nje, na žalost ob bivši Mercatorjevi trgovini in le nekaj deset metrov od avtobusne postaje, še po dobri hrani in solidni postrežbi, poznan Rajkov bufet. V vasi je seveda tudi nekaj zasebnih apartmajev, lepo urejena mednarodna kolesarska steza, dve sprehajalni stezi, ki povezujeta Rute in Srednji Vrh s Kranjsko Goro. Obe sta neodvisni od glavne ceste, o kateri krajani, zaradi že povedanega, ne moremo imeti dobrega mišljenja. V vasi sta še smučarska vlečnica in sankajska proga. Skratka, tu je vse in ne vem, kaj naj komu še ponudim.

Da se gostje, sorodniki, prijatelji in znanci lastikov mnogih vikendov in novih hiš, porazgubijo pri njih, najbrž ni treba posebej poudarjati. Skratka v Rutah je živo, menjavala pa se je struktura tako gostov in kot vemo, domačinov. Prav zaradi tega bi si upal trditi, da Rute niso izgubile samo starega imena, pač pa tudi renome preprostih in prijaznih ljudi. Ne čisto vsi, pač pa nekateri sveži vaščani nas spregledajo, kot da smo Rutarjani v Ljubljani. Mene, pa ne samo mene, pač pa vse, ki so nas naučili pozdravljati to kar malo moti.

Turizma take vrste, da bi gostje spali v sobah in posteljah domačih, ki bi se umaknili v podstrešja na skrinje in plev'nce, bili pa do gostov tako odkrito prijazni, kot so bili nekdanj, bi bilo seveda zmotno pričakovati. Prvič zato, ker domačini niso finančno v to prisiljeni, drugič, ker zaradi veljavnih predpisov to sploh ni možno in končno, ker so današnji gostje in domačini drugače vzgajani, saj je vendar zdaj novo obdobje.

In še na ene zanimivosti, ki sem jo napovedal, ne tiče pa se samo Rutarjanov temveč ne vem koga še, ne smem pozabiti. Gre za menjavo krajevnega imena naše vasi že v novi Sloveniji. Štartali smo v Gozd Martuljku, to ime smo podedovali. Nato smo živeli v Gozdu, zatem v Gozd Martuljku, še potem v Martuljku brez Gozda in kot nam pove cestna tabla, ki stoji cca. 600 metrov pred koncem naseljene vasi, smo zopet v Gozd Martuljku.

Da je dobil naš 2417 metrov visoki Kok ime Kukova špica, vemo redki stari domačini. Da je potok Martuljk, zdaj Martuljek, baje pa v specialki celo Martuljščica, sem pa izvedel po naključju. Da je potoček Bajč, ki izvira blizu Robičevega zapreta, takoj ko priteče čez skalo v dolino "*Lucifer*", je za marsikoga novost. Da pa je le malo manjkalo, da naše slavne Jas'nje niso postale Rajske livade, ste pa že prebrali. Zelo zanimivo, ali ne? Kaj vse je možno početi mimo krajanov.

OSEBNO PA POGREŠAM

Že dolgo in še vedno pa pogrešam spremembo nam Gorenjcem naprtenega vzdevka "*gorenjska voh'rnija*", ki je posledica dejstva, da tu narava nikoli ni nudila nečesa, s čimer bi se mogel avtohtoni kmečko delavski živelj izkazati in prišleku ponuditi. Ker pa je na Gorenjskem že nad polovico, v Rutah pa celo več kot tri četrt, gostoljubnih priseljencev, bi si dovolil predlagati bolj logičen vzdevek "*gorenjska radodarnost*". Če ta predlog ni sprejemljiv, bi bil pa mogoče vsaj ta, da se počasi preneha zmanjševati ugled tako avhtonih in zdaj priseljenih Gorenjcev.

ŠE O KULTURNI IN NARAVNI DEDIŠČINI

Iz lastnih izkušenj vem, da se marsikomu toži po nečem, kar je že šlo ali je na tem, da bo šlo v pozabo. Prav posebno pa za nečem, kar je zanj kulturna ali naravna dediščina.

Pod pojmom "*Kulturna dediščina*", je seveda možno razumeti veliko. Tu je vaška arhitektura, tu so domače šege in navade, seveda so muzejski predmeti, tudi pristne narodne noše, domača pesem in končno domač govor.

Kdorkoli pride v našo vas in jo ima vsaj v bežnem spominu, kaj hitro pogreši staro kmečko arhitekturo. Lepo rezljani kmečki ganki, polni gorenjskih nageljnov, za njimi pa komaj opazne štrene, sušeče se volne ali lanenega sukanca, je prvo.

V hišnih fasadah ni več na šest okvirčkov razdeljenih nizkih oken, polnih živo barvnih pelargonij (*cerkravtov*), vmes pa roženkravtov in rožmarinov, je že drugo.

Kot tretje, so skoraj že izginuli ali vsaj podrti kozolci, z večjim in nalim številom oken (*bran*), z deskami kritimi strehami in strešnimi podaljški (*brancami*). Bili so značilnost ne le vasi, temveč vse Zgornje-savske doline, za kmete pa seveda nepogrešljivi.

Gotovo pogreša tudi plotove, ki so bili prava vaška značilnost. Raztezali so se ob obeh straneh ceste, skozi nekaj kilometrov dolge Rute. Da so bili značilnost, trdim zato, ker je bil že sam način gradnje svojevrstna posebnost. V njih namreč ni bil zabit niti en žebelj, in tudi ne uporabljen košček žice pa še kako trdni so bili. Zgrajeni so bili iz smrekovih okroglic in takole: na vsakih nekaj metrov sta bila vzporedno in blizu skupaj zabita v zemljo po dva pokončna kola. Vmes so bile po dolžini položene najmanj štiri okroglice (*štange*). Na primernem razmaku so jih držali, štirje obroči, zviti iz svežih smrekovih vej. Istočasno so skupaj držali še oba kola in ju povezovali z latami.

Vse to in še marsikaj je v Rutah, kjer so stale in stojijo kmečke hiše samo ob glavni cesti, nekdam bilo. Nekaj jih je zdaj v takem stanju, da nikomur niso v ponos. Seveda pa ni moč kriviti za to samo lastnike, pač pa tudi odgovorne in vplivne občinske delavce in Zavod za spo-

meniško varstvo. Sicer pa na nobeni hiši ob cesti ni bil narejen tolikšen poseg, da bi ne moglo biti še vedno tako, kot je nekdaj bilo.

O vzroku, da je temu tako, sem nekaj malega že rekel. Gre namreč za to, da po isti ozki mednarodni cesti, po kateri so se nekdaj sprehajali in posebnosti kraja občudovali naši gosti, mi krajani pa brezskrbno hodili in vozili, zdaj drvijo nedisciplinirani vozniki vseh kategorij motornih vozil. Ne samo da ogrožajo življenje pešcev, povzročajo hrup in onesnažujejo zrak temveč v slabem vremenu dobesedno polivajo celo tiste pešce, ki se jim umaknejo čez grapo v travo.

Prav obcestne hiše so imele nekdaj ganke in okna okrašena in so bila ponos vasi. Zdaj so v takem stanju, da ne delajo reklame ne lastnikom in ne turizmu. Njihove fasade polivajo pozimi snežni plugi z osoljeno snežno brozgo, posledica pa je odpadanje ometa. To se ponavlja iz leta v leto in ni čudno, če so prizadeti otopeli.

Da pa hiše, ki ne stojijo ob glavni cesti, niso brez cvetja na sodobnih balkonih in oknih, se lahko vsak sam prepriča. Kar sem napisal v zvezi z nekdanjim cvetjem na oknih hiš ob glavni cesti, bi bilo lepo, oz. zanimivo seveda samo kot kulturna dediščina. Skozi ta očala gledano, je vse novo, navkljub lepoti, samo neko nadomestilo nečesa starega in pristnega. Na žalost je tako, seveda pa zdaj govorim o kulturni dediščini v vasi, da se razumemo.

Glede na to, da je v vasi zraslo tolikšno število hiš, ki po lepoti kar tekmujejo med seboj, je staro vaško arhitekturo težko mešati z novo. Kamorkoli in karkoli pogledaš, je seveda samo lepo in to naj bo reklama za zdajšnje Rute, po novem Martuljek.

Podobno kot hišam se godi drugim objektom. Kaj vse doživljajo kozolci, ki so bili od nekdaj krajevna posebnost vemo vsi. Izteka se jim čas, kmetje jih ne rabijo, kdor polja še obdeluje se pa poslužuje novega načina sušenja oz. konzeviranja krme. Samo kot krajevno posebnost bi se morda izplačalo postaviti tu in tam kakšnega, vendar ne na račun tistih, ki jih ne rabijo.

O domačih šegah in navadah, ki se tudi že redčijo, je lahko govoriti, težje pa jih je v izvirnosti še videti. To je dejstvo in najbrž tudi vzrok, da že dolgo nič od tega nismo videli. Ne samo v Rutah, tudi v Kranjski Gori je tako. Pred precej leti je bila tam še simbolično prikazana kmečka ohcet. V enem dnevu in v zgoščeni obliki seveda.

Bila je občudovanja vredna prireditev, ki je prikazala vse značilnosti nekdanje ohceti in celo nekaj več. Vse prikazano se je nekdam v resnici dogajalo vendar v presledkih, cel teden, seveda pa ne po cele dneve. Glavna dogodka, svatba in prevoz nevestine bale, pri čemer so bile vedno udeležene narodne noše obeh spolov in seveda godec. Z zaplečvanjem in vsem ostalim so pa fantje opravili po večerih in to med tednom.

Ne kot del ohceti, temveč kot del nekdanjega kmečkega življenja, je bila na prireditvi prikazana tudi preja lanu oz. volne. Kot sem rekel, prireditev je bila ogleda vredna. Kazalo bi jo ponoviti, ker pa poznam razmere v vseh naših vaseh, najbrž upravičeno dvomim, da se bo vse to in v tolikšnem obsegu, kaj kmalu ponovilo. Lažje kot v celoti bi se mogoče moglo po delih. Enkrat npr. sama ohcet tj. prevoz poročencev in svatov "*ta ohcetnih*" skupaj s šrango. Drugič mogoče samo prevoz nevestine bale s šrango ali brez nje. Pa še kaj, kar bi se moglo prirediti z malim številom sodelujočih, narodnih noš, predvsem pa z manjšimi stroški.

Na omenjeni prireditvi so takrat sodelovale v narodne noše oblečene predice, s kolovrati. Ker pa se nekdam ni predlo na ohceti, pač pa doma in po hišah, to je neodvisno od vseh zabav, kar v delovnih oblekah, bi bilo možno prikazati prav prejo z vsem spremljajočim in še marsikaj drugega, kar se je nekdam dogajalo, brez ponarejanja, v poletni sezoni, na skromnem odru, nekje na prostem, še lepše pa v res kmečkem ali za ta namen prirejenem zaprtem prostoru. Tudi na starem gospodarskem poslopju, ki še so, bi bilo zanimivo. Čas dogajanja bi ne bil bistven, le pravega bi bilo treba izbrati.

Sicer pa vemo, da so ovce strigli na prostem spomladi in jeseni, volno pa so dekleta predla pozimi, po večerih doma ali po hišah.

Vsa dela v zvezi z lanom so bila opravljena poleti na prostem. Že pripravljenega so se terice lotile pozno jeseni, ob nalašč za trenje namenjeni jami, nekje v naravi. Presti so jim ga pomagale tete in mame, ko so utegnile.

Vsako prireditev, na prostem ali v zaprtem prostoru, bi lahko pospremljalo nekaj na "*drajar*" zapetih domačih pesmi, *frajtonarico* morda pa še z malo daljši uvodni nagovor ali obrazložitev, v pristnem domačem govoru. Da bi na vseh prireditvah ponudili tudi nekaj doma pripravljenega za pod zob ali v dimu posušenega s kosom domačega kruha, pa je razumljivo.

Vse to pisanje je moje razmišljanje. Kaj od tega bi se moglo uresničiti in kdo bi se tega lotil, bi morali seveda povedati drugi. Sam vem samo to, da bi bilo karkoli že, v primerjavi s kmečko ohcetjo, kot jo je nekdanj organizirala gostilničarka Jožica, veliko enostavnejše, ceneje pa še lažje izvedljivo.

O muzeju in vsem, kar spada vanj pa tole. Tudi v Rutah je še veliko propadajočega, ker ni našlo poti v muzej npr. v Liznjekovo hišo v Kranjski Gori. Lastniki tega, za kar niti ne vedo, da je kulturna dediščina, sami od sebe seveda ne ponujajo. Mogoče bi se pa česa, za muzej primernega, prav radi iznebili. Treba bi jih bilo samo obiskati, jim pojasniti, da je zanje ta ali ta kos nepomemben, za sam kraj pa prava kulturna dediščina. Da ga muzeju odstopijo, lahko samo prepustijo in ga pismeno zavežejo, da ostanejo sami njegov lastnik. Vedeti je namreč treba, da je po vojni odšlo iz podstrešij naravnost v tujino marsikaj dragocenega in to za majhen denar. Marsikomu je zdaj česa žal. Če bi bilo kar je ostalo, le shranjeno v muzeju, bi pa najbrž soglašali.

Da sta dragocena kulturna dediščina domača pesem in govor, ki bi ju bilo dobro lepo vključiti v vsako tako prireditev, sem že omenil. Obema se piše enako, žal nič prida. Tako zapetih pesmi, kot so jih nekdanj peli fantje ob sobotnih večerih po vasi in pod okni deklet, ni moč več slišati. Ne samo mi, tudi naši nekdanji gostje, ki še živijo, se jih gotovo radi spominjajo. Za vsakogar, predvsem pa za tiste, ki so jim bile zapete, so bile nekaj enkratnega.

Kot je lepo vse novo, so seveda tudi starim besedilom prirejene nove melodije. Seveda pa niso tisti izvirniki, ki sem jih imel po veliko letih, pred nedavnim, priložnost poslušati. Zapela jih je vesela družba, v tujini živečih domačinov in mojih sosedov oz. sokrajanov. Tujina je poskrbela, da jih niso pozabili.

Podobne čase kot domača pesem doživlja pristni domači govor. Celo tisti, od katerih bi pričakoval, da ga bodo negovali in skušali obdržati, so mu obrnili hrbet. Zanje obstaja samo slovnična slovenščina, narečja pa zavračajo. Mnogi se mu posmehujejo in nekateri se ga celo sramujejo. Vsi pa seveda pozabljajo dvoje. Eno je to, da smo vsi Slovenci, ne samo naši predniki, starši pa celo mi sami, govorili narečje prej kot zdajšnjo, nekoliko pohrvateno slovenščino. Drugo pa je še kako resnično dejstvo, da so bila prav narečja osnova za nastanek te naše, recimo prave, slovenščine. Če kdo misli drugače, naj mi pove

še drugo možnost za nastanek kateregakoli jezika, ne samo slovenščine. Na satelitskih programih imamo priložnost poslušati zelo različna narečja tujih narodov. To nam da misliti, da se jih ti ljudje oz. narodi ne sramujejo. Mi, pa se ga, kot da se česa drugega nimamo.

Da bi zapustil poznejšim rodovom vsaj nekaj te vrste kulturne dediščine, sem nekaj že objavil, nekaj pa zdaj pišem. Počnem pač to, česar se na žalost nihče drugi ne loti. Kaj sem dosegel, bo pokazal čas. Sam sem seveda skeptičen, ker nas je le še nekaj, ki rutarško/kranjskogorski govor zares obvladamo. Naši otroci ga komaj razumejo, ne pa govorijo. Generacije za nami so vzgojene tako, kot vemo. Kaj več od tega, kot kar so se naučili nehote v otroštvu od staršev, jih ne zanima. Brez zanimanja za naš domač govor pa stojijo ob strani celo mnogi že omenjeni.

PRED ZAKLJUČKOM PA ŠE TOLE

O Martuljku oz. nekdanjih Rutah, naj bi bilo to vse, čeprav sem mogoče marsikaj pozabil. Prebrali ste, kaj so Rute nekdanj za koga bile, kaj so že davno tega imele in tudi zakaj so bile, navkljub navidezni revščini, za naše stalne goste tako zelo zanimive. Tudi to je zapisano, kaj se je v vasi menjavalo in kaj tu še je, brez naštevanja naših naravnih lepote, ki so neokrnjene in večne. Nisem pozabil reči nekaj o tem, s čim oz. kako bi se dalo privlačnost naših dveh vasi, ki sta takorekoč del že slavne Kranjske Gore, ne samo obdržati temveč jo še povečati.

Da pa je vsak tak poskus odvisen od vrste okoliščin, se je treba zavedati. Zdaj je nov čas, tu živijo drugi ljudje, ki imajo druge navade, želje, potrebe in seveda tudi možnosti za doseganje ciljev.

Za to, kar še je, se bo pač treba naprej boriti in skušati obdržati. Mogoče tu in tam kaj obnoviti, česar pa več ni, pa skušati pozabiti. Prav to zadnje je za nas starejše težje sprejemljivo. Ne toliko zaradi starostnih razlik, kot zato, ker smo nekaj tega, kar odhaja dalj časa imeli, s tem mogoče upravljali, vse to hranili, občudovali ali karkoli že. Zato pa smo v vse to toliko zagledani, da se, ko pride čas težko ločujemo.

Jaz sem imel na primer rad gore, grabne, gozdove, naravo sploh in vse, kar je staro, pristno in seveda domače. Torej prav to, kar se mi zdaj počasi izmika. Kako sem se poslovil od gora, hribov in grabnov in v čem sem našel nadomestilo, ste prebrali. V tem pogledu sem kar pomirjen in celo zadovoljen.

Pomirjen sem tudi, ker v življenju glede domače arhitekture nisem stal s prekrižanimi rokami. Marsikatera hiša, čeprav novejša gradnja, se ponaša z balkonom, ki je rezljan (*švájfan*) po vzorcih nekdanjih kmečkih gankov.

Med ljudmi se nahaja nekaj mojih, čeprav pomanjšanih, vendar narejenih po vzorcu tistih pravih kozolcev. Vsi imajo vsaj po deset lat, nekaj oken, (*bran*), lope (*brance*) in stole za obešanje (*hvapce*). Seveda so pokriti z deskami, kot so vedno tukaj bili.

Celo nekaj, v merilu in dokaj natančno izdelanih Ruskih kapelic,

po vzorcu te, ki stoji ob cesti na Vršič, se nahaja nekje. Ena verjetno prav na sedežu Turističnega društva Kranjska Gora.

Nad tem, kar počnem že leta, da bi ohranil zanamcem vsaj nekaj védenja o našem domačem govoru, nisem obupal. Prepričan sem, da sledijo naši generaciji, ki se je tako zelo potrudila, da bi domač govor izrinila, tiste, ki bodo razmišljale drugače in jim bo mogoče prav to koristilo.

Zelo pa mi je žal truda, ki sem ga z veliko vnemo vložil v izdelavo kompleta petkrat pomanjšanih izvirnih orodij za predelavo lanu in volne. Seveda prav tako pomanjšanih kosov nekdanje opreme kmečkih bivalnih in istočasno delovnih prostorov ter simboličnega objekta.

Vse našteto **ni** prišlo v prave, roke, tistih torej, ki bi znali to ceniti, ohraniti in izkoriščati za to čemer je namenjeno. Gre namreč za natančno izdelane petkrat pomanjšane modele, ki bi mogli nekoč komu služiti pri izdelavi kateregakoli kosa v naravni velikosti. Prav temu so, **to ponavljam**, posamezni kosi namenjeni, čeprav so lahko tudi razstavljeni. Ne vem, zakaj so se znašli, po mnenju nekaterih, v nepravi hiši in bili tam okrog osem let kot nezaželeni celo razstavljeni. V napačni hiši torej, kjer si ne njen lastnik in ne gostitelj nista vzela časa, da bi za obiskovalce napisala kaj to sploh je, kdo je lastnik in kdo avtor. Tak je namreč normalen red za vse razstave.

Zbirke zdaj ni več tam. Ker pa sem bil opozorjen, da je postala igrača nevzgojenih otrok, sem se o tem osebno prepričal. In res, znašla se je na še bolj neprimernem, da ne rečem na povsem zgrešenem prostoru. Tudi tam je brez vseh oznak. Ni sicer več moja last, je pa moje delo. Težko se poslavljam od nje, ker ne služi in nič več ne more služiti svojemu namenu.

V veliko tolažbo pa mi je dejstvo, da so ostali v muzeju: kolovrat, ahlje za česanje volne, motovilo za štrene in stojalo za vretena, ki sem jih izdelal v **naravni velikosti**, namenoma prav po teh petkrat pomanjšanih modelih.

Z nekaj več spoštovanja pa se poslavljam od svojih, vrsto let skrbno varovanih z gora prinešenih, kosov narave. So del spominov in svojevrstna naravna dediščina, s poti po Slovenski planinski transversali. Mnogi tudi z domačih gora in hribov. Nekaj so mi jih morali prinesti, malo manj kot v roke, sami hudourniki, ki so pridrveli po pobočjih gora Triglavskega narodnega parka.

Otvoritev razstave v Kosovi graščini leta 1986.

Na sliki je kustosinja Slavica Osterman, ki je še isto leto umrla.

Otvoritev razstave v Kosovi graščini leta 1986.

Skupaj z zgoraj opisanimi modeli, ki so, kot ste lahko sami ugotovili, nerazumljeni, so pred leti na razstavi v Kosovi graščini na Jesenicah poželi zavidljiv uspeh. Ker pa so, kot vemo, zdaj časi, ko je vsemanj zanimanja za kulturno, še manj pa naravno dediščino, sem se odločil, nekaj njihovih zanimivih posnetkov predstaviti bralcem v tej knjigi. Predvsem zato, ker jih sicer čaka glede na vrsto materiala ista usoda kot slehernega ali vsaj marsikoga od nas.

ZAKLJUČEK

Ker sem za nastajanju vseh doslej objavljenih del črpal lastno pomenje in znanje domačega govora, sem prišel do konca. Ne da bi bil porabil vse zaloge, pač pa ker sem jih med pisanjem slabo razporejal. Primerne snovi za še eno knjigo nimam, čeprav je spominov in nenapisanih naših govornih besed še veliko.

Moj cilj je bil zapustiti poznejšim generacijam in vsem ljubiteljem naravne in kulturne dediščine, čimveč védenja o nekdanjem načinu življenja v naših vaseh in o našem podedovanem starševskem govoru.

Koliko sem s svojim početjem komu dal, bo seveda pokazal čas. Že zdaj vem, da ne dosti povojnim generacijam, tudi našim otrokom, ki jim je bil naš govor celo v šoli prikazovan kot nekaj neuporabnega in nič lepega. Vsi ga razumejo, slabo pa govorijo. Med njimi so celo taki, ki se mu posmehujejo in se ga sramujejo. Nihče jih ni podučil, da gre za jezik njihovih prednikov, starih in pravih staršev. Še več, ne zavedajo se, s tistimi, ki so jim ga odsvetovali, da je prav iz slovenskih narečij nastala današnja, na žalost nekoliko pohrvatena slovenščina.

Povedati pa moram, da med priseljenimi domačini, česa podobnega nisem zaznal. Celo nasprotno, pretežno vse pobude, ki sem jih bil kdaj deležen, so bile njihove. Da sem se pa včasih, sam pri sebi, enačil s pismom **brez naslova**, ki se znajde v poštnem nabiralniku, so bili pa vzroki drugje.

Stanko

Zahvala

Čeprav sem želel biti neodvisen, sem predvsem tiste, ki se jim tu iskreno zahvaljujem, še kako potreboval. Naj mi ne zamerijo, če tega nisem počel sproti in tudi vrstni red naj nikogar ne moti. Iz srca hvaležen sem:

Pokojnima prof. dr. Slobodanu in dr. Ireni Grobelnik za občutno moralno in finančno pomoč.

Prof. Miri Smolej in prof. Majdi Malenšek za dokaj zahtevno lektoriranje mojih knjig.

g. Lili Gričar, brez njene vsestranske pomoči bi moja prva knjiga ne bila dokončana niti razpečana. Slovar rutarškega in srenškega govora in druga knjiga bi pa ostala, ne vem do kdaj, v rokopisu.

Sestri Slavici Robič za pomoč pri oživljanju spominov. Brez nje in njenega znanja bi ne bila izšla knjiga "Zgornjesavska kulinarika".

Majdi Hlebanja, Mariji Hrovat in Nadi Pezdirnik za fizično pomoč pri nastajanju moje prve knjige.

In končno vsem sponzorjem odn. vsem, ki so mi, s prednakazili tiskarni, omogočili izide.

Stanko

VSEBINA

Prvi del

Uvod	7
Vztrajam	11
Vzgoja in izobraževanje	13
Medsebojne primerjave	33
Od igranja do resnega dela	39
O vzgoji staršev	45
Nekaj o pripravi na življenje	53
Od zibelke do konca osnovne šole	57
Še nekaj o šolskem izobraževanju nekdaj	61
Vzgoja po končani osnovni šoli	81
Šport	87
Nasveti	89
V tej knjigi uporabljene domače pogovorne besede	103
Obrazložitev k uporabi oznak	112

Drugi del

Kratek uvod v drugi del	131
Davno tega v Srednjem Vrhu in Rutah	133
Najprej o Srednjem Vrhu	135
In zdaj nekaj o Rut'h	153
Kaj smo imeli pa žal nimamo	155
Povečanje števila hiš in prebivalstva	177
Nekaj o rutarškem kmetijstvu	179
Razlike med vasema	181
Kaj imamo zdaj	203
Osebnostno pa pogrešam	208
Še o kulturni in naravni dediščini	209
Pred zaključkom pa še tole	215
Zaključek	219
Zahvala	221

